

INTERETNISCHE CONTACTEN OP PORTIEKEN EN IN VOETBALCLUBS

Theo Veld

*De ervaringen van allochtone en autochtone
bewoners uit de Schilderswijk en Bouwlust*

INTERETNISCHE CONTACTEN OP PORTIEKEN EN IN VOETBALCLUBS

Theo Veld

ISEO

Instituut voor Sociologisch-Economisch Onderzoek

*Interetnische contacten op
portieken en in voetbalclubs
De ervaringen van allochtone en
autochtone bewoners uit de
Schilderswijk en Bouwlust*

Theo Veld

m.m.v. Iliass Elhadioui, Paul Geense en Fatih Topcu

ISEO

Instituut voor Sociologisch-Economisch Onderzoek (ISEO), Erasmus Universi-
teit
Onderzoek verricht in opdracht van de gemeente Den Haag en Fonds
1818

© 2004 ISEO

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt in enige vorm of enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Omslagontwerp en druk: Drukkerij Van de Sande, Nootdorp
Omslagfoto: ISEO

Interetnische contacten op portieken en in voetbalclubs
De ervaringen van allochtone en autochtone bewoners uit de
Schilderswijk en Bouwlust

ISBN 90 74981 53 4
NUR 763

Trefwoorden: interetnisch contact, concentratiewijken, voetbalclub, Den Haag, Schilderswijk, minderheden, integratie

Inhoud

1	Onderzoek naar spontane interetnische contacten	1
1.1	Spontaan ontstaan van interetnische contacten	1
1.2	Op portieken en voetbalverenigingen	4
1.3	Interetnisch contact: contexten en individuele kenmerken	6
1.4	De onderzoeksaanpak	7
1.5	Opbouw van dit rapport	8
2	De ontwikkeling van Schilderswijk en Bouwlust	
	<i>Paul Geense</i>	9
2.1	De Schilderswijk tot 1945	9
2.2	Het ontstaan van Bouwlust na 1945	10
2.3	De vernieuwing van de Schilderswijk	15
2.4	Bedrijvigheid	16
2.5	De samenstelling van de bevolking	17
2.6	Het leefklimaat in de buurten	19
2.7	Afsluiting	22
3	Overzicht van het respondentenbestand	25
3.1	Inleiding	25
3.2	Werving van respondenten	25
3.3	De bedoeling met variatie in het respondentenbestand	30
3.4	Achtergrondkenmerken van de respondenten	31
3.5	Verschillen tussen respondenten geworven in de buurten	35
3.6	Samenvatting	38
4	De bewoners over hun buurt	39
4.1	Bouwlust en Schilderswijk: overgangsbestaan en culturele diversiteit	39
4.2	Bouwlust	40
4.2.1	Het vakantiegevoel	40
4.2.2	De sociale achteruitgang van de buurt	42
4.2.3	Getalsmatige groei roept segregatietendensen op	44
4.2.4	Hangjongeren omstreden	46
4.2.5	Bouwlust in overgang	47
4.3	De Schilderswijk	48
4.3.1	Diversiteit als gewaardeerd gegeven	48
4.3.2	Overlast en criminaliteit smetten	49

4.3.3	Verdwenen buurtbesef.....	50
4.3.4	Leven achter de eigen deur.....	52
4.3.5	Herovering van de buurt.....	53
4.3.6	Haschiba als multi-etnisch identificatiemoment.....	54
4.4	Samenvatting	55
5	Bereidheid tot interetnisch contact.....	59
5.1	Voorkeur voor gelijken qua etniciteit	59
5.2	Oriëntatie op de eigen kring neemt af bij Turken en Marokkanen ...	60
5.3	Statusonzekerheid bij Hindoestanen.....	63
5.4	Asielzoekers en arbeidsmigranten in zichzelf gekeerd	64
5.5	Partners uit het herkomstland en interetnisch contact.....	65
5.6	Afsluiting	69
6	Burencontacten op het portiek	71
6.1	Individualisering en het ondergeschikt belang van burens.....	71
6.2	Wonen in een flat trekt een wissel op burens	73
6.3	Verblijfsduur op het portiek en burencontact	76
6.4	De schoonmaak van de portieken	78
6.5	Multi-etniciteit en conflictstof op het portiek	80
6.6	Conflictstof afgenomen; integratie allochtonen onderschat.....	83
6.7	Onderlinge omgang op het portiek	84
6.8	Portieken met voortrekkers.....	86
6.9	Overbelasting van een portiek	88
6.10	Samenvatting	90
7	Voetbalclubs en allochtone instroom	
	<i>Iliass Elhadioui en Fatih Topcu</i>	93
7.1	Voetbalclubs versterken hun organisatie	93
7.2	Allochtonen kiezen bestaande voetbalclubs	94
7.2.1	GERICHT SAMENSPEL	96
7.2.2	NAAR DE TOP.....	98
7.2.3	MOEDIG VOORWAARTS.....	101
7.2.4	ONZE CLUB	102
7.3	Toelating van allochtonen: kansen en problemen.....	103
7.4	Allochtone leden en lidmaatschapsbeleid.....	105
8	Interetnisch contact in voetbalclubs	
	<i>Iliass Elhadioui en Fatih Topcu</i>	107
8.1	Inleiding.....	107
8.2	Waarom weinig Turkse en Marokkaanse vrijwilligers	107
8.3	'Zwarte' versus 'witte' clubs en interetnisch contact.....	113
8.4	'Zwarte' clubs en interetnische jeugdgroepen	115
8.5	Interetnische vriendschappen.....	118

9 Bevordering van interetnische contacten.....	121
9.1 Inleiding	121
9.2 De uitgangssituatie voor interetnische contacten	122
9.3 Grootschalige stadsvernieuwing verscheurt sociaal weefsel.....	126
9.4 Voortrekkers, responsieve diensten en interetnische contacten.....	127
9.5 Projecten ter bevordering van interetnisch contact	130
9.5.1 Projecten in de concentratiewijken.....	130
9.5.2 Buurtoverstijgende projecten.....	132
Literatuur.....	135

1

Onderzoek naar spontane interetnische contacten

1.1 SPONTAAN ONTSTAAN VAN INTERETNISCHE CONTACTEN

In dit rapport wordt verslag gedaan van een onderzoek naar spontane vormen van interetnisch contact en van de voorwaarden waaronder dit contact tot stand komt. De plekken waar we naar dergelijke contacten hebben gekeken zijn portieken waar personen van verschillende etniciteit met elkaar als burens verkeren en gemengde voetbalclubs waar autochtonen en allochtonen met elkaar in een team spelen. De portieken hebben we gezocht in de buurten Bouwlust en Schilderswijk in Den Haag en de voetbalclubs op de velden in de wijk Escamp.

In onze samenleving die zeker in de grote steden een multi-etnisch karakter heeft aangenomen, komen personen met uiteenlopende etnische achtergronden elkaar dagelijks tegen in de openbare ruimten in de zogenoemde concentratiewijken. Deze concentratiewijken worden in de media, de politieke discussie en het beleid haast altijd genoemd in samenhang met problemen. Problemen van gebrekkige leefbaarheid, veiligheid, hoge uitkeringsafhankelijkheid, schooluitval en criminaliteit; om er maar enkele te noemen. De gemeenten en andere overheden doen pogingen om deze problemen te verminderen; direct door op allerlei manieren de levenssituatie van de bewoners van deze wijken te verbeteren; indirect door te stimuleren dat de bewoners over de etnische verschillen heen werken aan een sociale revitalisering van hun wijken. Daarbij bemerken de overheden dat etnische scheidslijnen tussen bewoners in de concentratiewijken hardnekkig zijn en 'multicultureel' samenleven in de weg staan.

In de sociologie is bekend dat de integratie van immigranten in hun nieuwe land zeer langzaam verloopt als deze afkomstig zijn uit

een heel andere samenleving, een andere levenswijze hebben en de vereiste basishoudingen en kennis ontberen om te participeren in de ontvangende samenleving. Verder is bekend dat tussen leden van groepen die etnisch van elkaar verschillen, niet snel intensieve contacten ontstaan in de domeinen van vrije tijd, vrijwillige organisatie, familie en buurt. In de private en publieke sfeer gaan mensen namelijk bij voorkeur om met anderen die zij als gelijk aan zichzelf beschouwen. Met gelijken kan het onderling contact makkelijker, meer diepgaand en bevredigend verlopen. In organisaties daarentegen die een sleutelrol vervullen in het maatschappelijk leven: onderwijs, arbeidsorganisaties en collectieve voorzieningen, opereren mensen ongeacht hun etnische achtergrond in de rollen van of werkenden binnen de instelling of klant/cliënt/scholier. De norm is dat bij contacten die in het kader van deze instellingen plaats vinden, verschillen in etnische achtergrond zo min mogelijk meespelen. De contacten behoren zoveel mogelijk te verlopen zonder aanzien des persoons d.w.z. afziend van ieders persoonlijke, etnische en andere eigenaardigheden. In feite is dat natuurlijk niet eenvoudig als de interacterenden een gemeenschappelijke cultuur missen op basis waarvan ze elkaar blindelings kunnen vinden bij de uitwisselingen die ze realiseren van goederen, diensten en kennis. In de praktijk opereren de kerninstituten van een samenleving dan ook volgens de normen en regels van de dominante groepering en dominante cultuur. Deze normen en regels veranderen niet zo snel door de immigratie van groepen uit de periferie van de zich globaliserende wereldeconomie.

Het tempo van integratie van allochtonen dat een nuchtere sociologische analyse voorspelt (Veenman, 2002) ligt lager dan politiek, beleid en de media wensen. Daarbij komt dat politiek en beleid in Nederland jarenlang vooral gericht waren op de sociaal-economische integratie van allochtonen. Op het sociaal-culturele vlak daarentegen beleden zij de wens naar een multiculturele samenleving: een samenleving waarin verschillende culturen gelijkwaardig naast elkaar bestaan. Dit ideaal sprak de elites – en niet alleen de politiek-linkse – waarschijnlijk zo sterk aan, omdat het in het verlengde ligt van het verzuilde samenlevingsmodel dat in Nederland tot in de jaren zestig van de vorige eeuw zo succesvol heeft gefunctioneerd en aansluit bij het zelfbegrip van Nederland als 'tolerant' land. De gelijkwaardigheid echter van subculturen – de katholieke, gereformeerde, sociaal-democratische en liberale – binnen het verzuilde systeem, was het eindproduct van een lange strijd in de 19de eeuw, bovendien van een strijd die zich afspeelde binnen het kader van een Nederlandse culturele traditie. Vergeleken daarmee groeien in een moderne samenleving

groepen met van origine zeer uiteenlopende etniciteiten of culturen veel moeilijker toe naar een gedeelde levenswijze. Dit gaat moeilijker enerzijds omdat de etnisch-culturele verschillen groter zijn dan de levensbeschouwelijke verschillen van indertijd, anderzijds omdat een complexe, moderne maatschappij een grote gemeenschappelijkheid van waarden en normen vereist inzake de organisatie van staat, beleid, politiek, collectieve voorzieningen, economie en burgerlijk initiatief (civil society).

In de grote steden werd en wordt gevoeld dat het een novum is in plaats van een verworvenheid dat mensen uit sterk uiteenlopende etnische culturen met elkaar samenleven in eenendezelfde sociaal-ruimtelijke context. De stedelijke bewoners die dag in dag uit gedwongen zijn om aan dit novum mee te doen, ervaren dit lang niet altijd als grensverleggend en vernieuwend, maar dikwijls als een zware en onontkoombare opgave. De bewoners in de concentratiewijken die nog het sterkst met de multi-etniciteit te maken hebben, ondervonden weinig steun van beleid, politiek en openbare mening. Zij werden eerder vanuit een ongerefecteerde maatschappelijke norm van multiculturaliteit en tolerantie gekritiseerd op hun doen en laten. Mogelijk versterkte deze kritiek zelfs bij deze bewoners hun natuurlijke neiging om zich op de eigen etniciteit terug te trekken. Deze dynamiek gaat in tegen een belangrijke voorwaarde voor het ontstaan van een multiculturele samenleving die is gelegen in dagelijks contact en communicatie met elkaar van personen uit verschillende etniciteiten.

Het is duidelijk dat in het nieuwe politieke en maatschappelijke klimaat dat na de moord op Pim Fortuyn is gegroeid, de aandacht vanuit politiek, beleid en onderzoek voor de bewoners van de concentratiewijken als medeburgers is gegroeid. Dit is een belangrijke ontwikkeling. Immers, het is in deze wijken dat een nieuwe gedeelde levenswijze en culturele consensus praktisch vorm zal aannemen (of niet). Overigens is het niet zo dat deze gedeelde levenswijze alleen en vooral daar ontwikkeld wordt. In deze ontwikkeling spelen belangrijke instituties zoals onderwijs, de media en politiek een richtinggevende rol, maar het is in het dagelijks samenleven met elkaar in multi-etnische wijken dat zij zichtbaar wordt.

Het doel van dit onderzoek is gemeten aan dit grote vraagstuk van de sociaal-culturele integratie van onze multi-etnische samenleving heel bescheiden van inhoud. Het doel is, eenvoudig geformuleerd, het in kaart brengen van spontane vormen van interetnisch contact en de voorwaarden waaronder dit contact ontstaat. Met spontane vormen van interetnisch contact bedoelen

we dan contact in de publieke of vrijwillige sfeer van buurt, portiek en sportvereniging. Aanvankelijk overwogen wij het gebruik van een andere term in dit onderzoek: nieuwe vormen van multiculturaliteit. Deze term multiculturaliteit hebben we echter laten vallen. Ze is verre van eenduidig. Zij verwijst naar het samenleven van mensen met verschillende etnische achtergronden. Op welk niveau van samenleven het oog dan gericht moet zijn, blijft onduidelijk: het niveau van de samenleving, van de instellingen of van de dagelijkse toevallige ontmoetingen tussen mensen. Verder is onduidelijk wanneer dat samenleven tussen mensen van verschillende etnische herkomst naar zijn inhoud mag worden aangeduid als multicultureel in plaats van bijvoorbeeld overwegend aangepast aan de waarden en normen van een van de betrokken ethniciteiten. Omdat niet voorspeld kan worden hoe het nieuwe dat in en door interetnisch contact ontstaat, eruit zal zien, hebben we er voor gekozen om af te zien van het gebruik van de term: multiculturaliteit. Daarmee ontstaat de mogelijkheid en de noodzaak voor de onderzoeker om nieuwe vormen van interetnisch contact naar hun inhoudelijke eigenaardigheden te beschrijven.

1.2 OP PORTIEKEN EN VOETBALVERENIGINGEN

Zoals gezegd betreft dit onderzoek interetnische contacten op portieken en in voetbalverenigingen. We hebben ervoor gekozen om te kijken naar de omgang tussen personen van verschillende ethniciteiten in deze twee situaties. De redenen voor deze keuze zijn de volgende. Op portieken in concentratiewijken krijgen bewoners van uiteenlopende afkomst met elkaar te maken. Zij kunnen het contact met elkaar uit de weg gaan, maar door de woonsituatie op een flat is onderlinge aanraking bijna niet te voorkomen. Het portiek is daarom een goede locatie om de ontwikkeling van vrijwillige interetnische contacten te bestuderen. Bovendien is het voordeel van het gemengde portiek als onderzoekslocatie dat daar een doorsnede van de multi-etnische bevolking uit een concentratiewijk wordt aangetroffen. In elke andere situatie in de wijk vormen de personen die elkaar ontmoeten, een selectie uit de wijkbevolking. Bijvoorbeeld trekken allerlei voorzieningen als het buurthuis, Haagse Hopjes, buurtverenigingen, wijkbeheerpunten en vader- en moedercentra steeds maar een gedeelte van de wijkbevolking. Op bijvoorbeeld scholen is het niet anders. Op scholen voor voortgezet onderwijs zijn dan wel personen uit alle etnische

categorieën uit de wijk aanwezig, maar alleen jongeren. De scholen worden momenteel bezocht door leden van de tweede generatie van allochtonen en door autochtone jongeren; dit zijn twee categorieën die van kindsbeen af in een multi-etnische context zijn opgegroeid. Dit laatste maakt dat deze jongeren sowieso eerder in interetnische contacten verwickeld zijn, los van de vraag of die een harmonieuze of conflictueuze inhoud hebben. Kortom, het portiek is de ideale situatie om te bezien of en wanneer interetnische contacten op vrijwillige basis ontstaan.

De tweede context waarbinnen we hebben gekeken naar interetnische contacten, is die van de voetbalverenigingen. Een moderne, democratische samenleving kent een breed scala aan organisaties waarbinnen mensen zich aaneensluiten om een bepaalde doelstelling te realiseren: aaneensluiting voor politieke belangen; beleving en ontwikkeling van de godsdienstige overtuiging; het gezellig doorbrengen van de vrije tijd met sport, muziek en andere hobbies. Kenmerkend voor deze organisaties is dat mensen er op vrijwillige basis lid van worden en in gezamenlijkheid de organisatie draaiende houden. Vandaar dat we deze organisaties vrijwillige organisaties noemen ter onderscheiding van instituten of organisaties waarvan het lidmaatschap een min of meer gedwongen karakter heeft (school, arbeidsorganisatie, beroepsvereniging, staat). Deze vrijwillige organisaties vormen voor ons onderzoek naar spontane vormen van interetnisch contact potentieel interessante objecten. Wij hebben onze aandacht in concreto gericht op sportclubs, en dan in het bijzonder op voetbalverenigingen. De laatsten worden dikwijls afgeschilderd als organisaties waarbinnen veel interetnische contacten bestaan. Dit beeld is terecht. Onder de sportverenigingen trekken de voetbalclubs vanuit vele bevolkingscategorieën leden. Voetbal is daarmee een volkssport (in de zin van een algemeen beoefende sport). Veel mensen maken in hun kinder- en jeugdtijd kennis met georganiseerd voetballen. Bovendien oefent voetbal een grote aantrekkingskracht uit op de meeste minderheden in Nederland. Een en ander maakt de voetbalclub tot een zeer geschikt object om het ontstaan van interetnische contacten te bestuderen. Wel hebben wij de indruk gekregen bij aanvankelijke observaties bij individuele sporten zoals vechtsporten dat de training en het contact in gemengd verband daar ook in de volwassenheid voortduren.

1.3 INTERETNISCH CONTACT: CONTEXTEN EN INDIVIDUELE KENMERKEN

Het onderzoek is er op gericht om na te gaan onder welke voorwaarden vrijwillige interetnische contacten ontstaan. In de loop van dit rapport worden deze voorwaarden zoveel mogelijk geanalyseerd c.q. geëxpliciteerd. Interetnisch contact vatten wij heel concreet op als min of meer duurzame interactie en communicatie tussen twee of meer actoren met een verschillende etnische achtergrond. In geval van duurzaamheid en daarmee ook patroonmatigheid in de interactie en communicatie wordt het mogelijk verschillende typen van relaties te onderscheiden: de buurrelatie, het voetbalteamlidmaatschap, het kennis- of bekende-zijn van elkaar, de vriendschap. Dit soort interetnische relaties manifesteren zich op het micro-niveau zoals men dat noemt, van concrete interacterende mensen. De context waarin deze concrete mensen opereren kan al dan niet bevorderlijk zijn voor het ontstaan van interetnische relaties. Hiervoor zeiden we al iets over de twee contexten die wij voor onderzoek uitkozen: het portiek en de voetbalvereniging. In de hoofdstukken die gewijd zijn aan het portiek en de voetbalclub, beschrijven we deze contexten in termen van hun etnische samenstelling, de etnische hiërarchie en de praktische alledaagse vraagstukken die er spelen en waarop een antwoord moet worden gevonden. De gemengde portieken en voetbalverenigingen die we hebben bestudeerd, lijken in veel opzichten onderling op elkaar. Toch zijn er ook verschillen tussen de portieken en de voetbalclubs onderling die het interetnisch contact stimuleren of frustreren. Alleen al de getalsmatige verhouding binnen een portiek of voetbalclub tussen de allochtonen enerzijds en de autochtonen anderzijds is zo'n factor. Een andere is de omvang van de criminaliteit in de buurt waar de portiekflat staat. Een derde factor is het selectieve toelatingsbeleid van een voetbalclub zoals dat in het verlengde ligt van de prestatiegerichtheid van de club. Kortom, hier is de categorie van voorwaarden voor interetnisch contact aan de orde die vanuit de context zijn ontstaan.

Een tweede belangrijke categorie van voorwaarden voor interetnisch contact is gelegen in de individuele houdingen, vaardigheden en kennis van de personen die potentieel bij het interetnisch contact betrokken zijn. Mensen vertonen in deze opzichten een geweldige diversiteit. Om enigszins vat te krijgen op deze diversiteit hebben we gezocht naar categorisering van de door ons bestudeerde personen die overeenkomsten in deze individuele houdingen, vaardigheden en kennis doen uitkomen. Zo maken we een onderscheid tussen verschillende generaties van allochtonen, tussen de afzonderlijke etniciteiten, en tussen autochtonen die hun leefwereld bedreigd zien door de instroom van allochtonen, en degenen voor wie dit geen overheersend gezichtspunt is. De be-

reidheid tot het aangaan van interetnisch contact is een heel belangrijk kenmerk dat in verschillende graden en vormen aanwezig is bij genoemde categorieën van de buurtbevolking. Bereidheid tot interetnisch contact is bij personen van de eerste generatie van allochtonen echter geen voldoende voorwaarde om tot interetnisch contact te komen. Beheersing van het Nederlands is cruciaal, maar ook – en dit geldt voor alle bewoners – een zekere vaardigheid in het inschatten van multi-etnische interactiesituaties. De jongeren zijn daarin veel meer bedreven dan de oudere bewoners. Verder zijn zulke platvloerse individuele kenmerken belangrijk als de vraag of iemand betaald werk verricht of niet, en of iemand man of vrouw is. Wat betreft het laatste is opvallend dat vrouwen kennelijk meer gemotiveerd zijn om en vaardig zijn in het ontwikkelen en onderhouden van relaties, ook interetnische relaties.

In hoofdstuk 2 geven we een schets van de beide wijken die de contexten vormen van het interetnisch contact dat we bestuderen. Kennis van die contexten is nodig om de inhoudelijke analyses die in de navolgende hoofdstukken aan de orde komen, te kunnen plaatsen.

1.4 DE ONDERZOEKSAANPAK

Zoals gezegd hebben we ons in dit onderzoek geconcentreerd op het interetnisch contact op portieken en in voetbalverenigingen. We hebben de portieken uitgekozen in twee buurten van Den Haag: Bouwlust en de Schilderswijk. De voetbalverenigingen hebben we geworven in de wijk Escamp waarvan de buurt Bouwlust een onderdeel vormt.

De methode van materiaalverzameling voor het onderzoeksonderdeel portieken bestond hoofdzakelijk uit het houden van interviews aan de hand van een thematische interviewleidraad met portiekbewoners. We probeerden op een en hetzelfde portiek meerdere bewoners te overreden tot een interview. Daarbij letten we er in de loop van het veldwerk op dat we een redelijke spreiding van de respondenten kregen over verschillende soorten van portieken (goed en minder goed onderhouden) en over de verschillende etniciteiten. Uiteindelijk interviewden we ruim 70 portiekbewoners. Daarnaast spraken we nog met vijftien personen die vanuit hun functie goed bekend zijn met de door ons onderzochte buurten en de portieken aldaar.

Voor het onderdeel sportverenigingen werden niet alleen interviews gehouden met bestuurders, trainers en kaderleden van de

clubs, maar ook en vooral met spelers van de zogenoemde A1 teams van de clubs. Daarbij ging het altijd om etnisch gemengde teams waarin meestal ook autochtone jongeren speelden. Naast deze interviews werd ook veel tijd besteed aan het observeren van het clubleven en het functioneren van de A1-teams.

Wij hebben voor dit onderzoek gewerkt met een multi-etnisch team van interviewers/veldwerkers: een viertal sociologie-studenten met een allochtone achtergrond en enkele autochtone onderzoekers ervaren in minderhedenonderzoek. De inbreng van de studenten was in meerdere opzichten onontbeerlijk. Vanwege hun kennis van Berbers, Arabisch en Turks ontstond de kans op het werven van ook traditionele respondenten van de eerste generatie van Turken en Marokkanen. In de tweede plaats konden zij in de discussies binnen het onderzoeksteam belangrijk bijdragen leveren aan de interpretatie van het verzamelde materiaal. Het vaste onderzoeksteam bestond uit twee Turken, twee Marokkanen en een autochtone veldwerkster en projectleider. Daarnaast werkten nog kortere tijd mee een autochtone studente culturele antropologie en een autochtone onderzoeker.

1.5 OPBOUW VAN DIT RAPPORT

Dit rapport heeft de volgende opbouw. In hoofdstuk 2 geven we een beschrijving van de buurten waarop ons onderzoek zich richtte. We gaan in op de ontwikkeling van de buurten Schilderswijk en Bouwlust en op kenmerken van hun bevolking. De hoofdstukken 2 tot en met 6 zijn gebaseerd op het materiaal uit het onderzoek naar de portieken. Eerst zetten we in hoofdstuk 3 uiteen hoe we het interviewmateriaal op de portieken verzamelden en welke ervaringen we daarbij opdeden. Daarna geven we een beschrijving van ons respondentenbestand waarin we aantonen dat dit bestand de variatie in de wijkbevolking van de beide buurten dekt. In hoofdstuk 4 gaan we in op het beeld dat de bewoners ons in de interviews van hun buurten schetsten. Het beeld van Bouwlust is dat van een buurt in neergang doordat er alsmaar meer laag geklasseerde nieuwe bewoners instromen. Het beeld van de Schilderswijk is dat van een multi-etnische wijk die levendig en gezellig is, tegelijk lijdt onder de overlast veroorzaakt door criminaliteit. De buurtbevolking heeft nog geen geschiedenis in en met de buurt, maar een nieuwe buurtidentiteit is aan het groeien. Hoofdstuk 5 laat zien dat er grote verschillen bestaan tussen deelcategorieën in de wijkbevolking qua bereidheid tot interetnisch contact. Deze bereidheid is met name bij allochtonen van de eerste en

anderhalve generatie klein, terwijl zij bij de tweede generatie groot is. De laatsten zijn zelfs enigszins gefrustreerd over de afhoudendheid van autochtonen in contacten. Hoofdstuk 6 tenslotte is het centrale element in het deel over de portieken. Het laat zien dat ook in concentratiewijken bewoners maar beperkt contact zoeken met hun burens, terwijl toch het wonen op een flat een zware wissel trekt op de onderlinge acceptatie. Bewoners hebben de neiging vooral om te gaan met mensen van de eigen etniciteit. Desondanks ontwikkelen bewoners naarmate ze langer op een portiek wonen ook met andere burens van een ander etniciteit contacten. Alleen de allochtonen van de eerste generatie vormen hierop een uitzondering vanwege met name hun gebrekkige beheersing van het Nederlands. We realiseren ons echter niet voldoende hoe sterk de allochtonen van deze generatie in twee decennia tijd hun wooncultuur hebben aangepast aan de Nederlandse omstandigheden en eisen. Er zijn portieken waar interetnische burenscontacten zijn opgebloeid, vooral zijn dat portieken waar een informele leider of voortrekker aanwezig is. De kans is groot dat dit een oudere autochtone of Hindostaanse vrouw is die niet meer werkt. De twee volgende hoofdstukken 7 en 8 schetsen de uitkomsten van het deelonderzoek naar interetnische contacten in de vier voetbalclubs. Hoofdstuk 8 maakt allereerst duidelijk dat de voetbalclubs voor hun voortbestaan afhankelijk zijn van de instroom van nieuwe, allochtone leden. Toch vertonen de clubs verschillen inzake een ongereguleerde en open versus een gereguleerde en gereserveerde toelating. De vier clubs worden beschreven in termen van de etnische samenstelling van hun ledenbestand, hun imago, de plaats in de competitie, het toelatingsbeleid, de lidmaatschapsevenen en hun onderlinge concurrentiepositie. Het eerste onderwerp dat we behandelen in hoofdstuk 8 zijn de historisch-culturele wortels van de gebrekkige bereidheid tot vrijwilligerswerk onder Turken en Marokkanen. Verder laten we zien dat er 'witte' en 'zwarte' clubs bestaan ten gevolge van een wisselwerking tussen uitsluiting door de club en zelfuitsluiting door de allochtone kandidaten. Tenslotte gaan we in op de interetnische contacten tussen voetballende jongeren. Tussen sommigen van hen blijken vriendschapsbanden te bestaan die niet zozeer op de club zijn gegroeid, alswel in de buurt. Zij maken dan deel uit van interetnische jeugdgroepen die hun eigen jeugdcultuur aan het ontwikkelen zijn. In hoofdstuk 9 gaan we in op de praktische implicaties van onze bevindingen. We doen voorstellen voor enkele projecten die kunnen worden opgezet om de interetnische contacten te bevorderen.

2

De ontwikkeling van de Schilderswijk en Bouwlust

Paul Geense

2.1 DE SCHILDERSWIJK TOT 1945

De Schilderswijk beslaat tegenwoordig ongeveer eenderde van het stadsdeel Centrum en kent een roerige geschiedenis. In het midden van de 19de eeuw vatte het Haagse gemeentebestuur het plan op om fraaie huizen voor welgestelden te laten bouwen in de toenmalige Zusterpolder, wat resulteerde in de aanleg van het Oranjeplein. Door de vochtigheid van de uit veengrond bestaande bodem en de slechte kwaliteit van het drinkwater vond de ge-goede burgerij het gebied echter niet erg aantrekkelijk en al spoedig werden er voornamelijk huizen gebouwd die bestemd waren voor middenstanders, ambachtslieden, en minder bedeeden.

Aangezien het gemeentebestuur zich destijds afzijdig hield van stadsuitbreidingen en deze aan het particuliere initiatief overliet, was er van een bouwplan voor de buurt geen sprake. Evenmin waren er bepalingen waaraan huizen dienden te voldoen. Bijgevolg werden er veel huizen en hofjes neergezet door particulieren die alleen op winst uit waren en daarom zoveel mogelijk huizen op zo min mogelijk grond bouwden. Dit leidde tot een hele dichte bebouwing van de wijk. Voor de aanleg van openbaar groen of pleintjes ruimden zij geen plaats in. Veel van de huizen waren klein. Er waren echter ook grotere woningen, zoals de portiekwoningen aan de Hoefkade, die we nog tegen zullen komen. De meeste woningen hadden slechts rudimentaire sanitaire voorzieningen, kenden weinig ventilatie en waren erg vochtig en bedompt, dus onhygiënisch en ongezond.

Hoewel er van alle kanten veel kritiek op deze zogenoemde *revolutiebouw* was, kwam het aanscherpen van de bouwvoorschriften door de gemeente aan het eind van de 19^e eeuw voor de Schilderswijk te laat. Bovendien gingen speculanten vanwege de grote

woningnood gewoon door met het verder vol bouwen van binnenterreinen en achtertuinten, waarbij ze de inmiddels opgestelde verbodsregels omzeilden. Daarnaast waren er filantropische en 'moderne' woningbouwverenigingen, die de huisvesting van arm-lastigen en arbeiders op het oog hadden, en grotere, kwalitatief betere woningen bouwden. Pas tien jaar na de aanneming van de Woningwet in 1901 werden de laatste gedeelten van de Schilderswijk bebouwd met sociale woningbouw. Het resultaat was een wonderlijke lappendeken van nauwe straten die vaak vreemd of niet op elkaar aansloten. Van het woningenbestand was ongeveer 80 procent in handen van particulieren, waarvan een aanzienlijk deel in die van de zogenoemde *huisjesmelkers* (Duivesteijn, 1984). Zij proberen goed geld te verdienen door verhuur van hun huizen. De bevolking van de Schilderswijk behoorde in die tijd vooral tot de kleine burgerij: ambachtslieden, winkeliers en andere zelfstandigen, onderwijzers en lagere overheidsambtenaren. Arbeiders en bedienden vormden een klein aandeel van de bevolking. In de wijk stonden grotere en kleinere bedrijven, waaronder andere een ijzergieterij en een coöperatieve bakkerij. Rond 1875 vertrok echter vertrok een vrij groot deel van de kleinburgers naar wijken met een beter woonklimaat, met meer groen, betere scholen en vooral met medebewoners van gelijke stand. Vanwege de ontstane leegstand in de Schilderswijk namen de eigenaren hun toevlucht tot het opsplitsen van huizen, waardoor het aantal bewoners per woning drastisch toenam. De wijk nam daardoor steeds meer het karakter aan van een arbeidersbuurt en haar aanzien nam af. In de daarna volgende jaren zette deze ontwikkeling zich verder door, aangewakkerd ook door de crisis in de jaren '30 van de vorige eeuw, die de huurwoningen onbetaalbaar maakte en opnieuw leegstand opriep. Wel bood de leegstand de buurtbewoners met de allerslechtste onderkomens de gelegenheid om binnen de Schilderswijk een betere woning te bemachtigen. Tijdens de tweede wereldoorlog betrokken veel door bombardementen dakloos geworden Rotterdammers en Hagenezen de leegstaande woningen in de Schilderswijk. Het aantal bewoners per huis stijgt door de enorme woningnood opnieuw aanzienlijk (ibid).

2.2 HET ONTSTAAN VAN BOUWLUST NA 1945

Ofschoon er al ruim voor de oorlog plannen bestonden voor het bebouwen van de Escampolder, kreeg de realisatie van dit stadsdeel bestaande uit de wijken Moerwijk, Morgenstond, Vrederust en Bouwlust pas na de Tweede Wereldoorlog haar beslag.

Deze stadsuitbreiding - met maar liefst 30.000 woningen tussen 1950 en 1960 - was hard nodig, omdat het aantal inwoners van Den Haag tussen 1890 en de vooravond van de Tweede Wereldoorlog was opgelopen van 200.000 naar 500.000. Door de volledige verwoesting van achtduizend woningen en de zware beschadiging van tienduizenden andere tijdens de oorlog, was de woningnood al zeer nijpend. De prognose was dat zij nog nijpender zou worden door de na-oorlogse geboortegolf, die zich na enkele decennia op de woningmarkt zou melden.

Bij de inrichting van Den Haag Zuidwest, bij oudere Hagenaars beter bekend als 'de nieuwe wijken', werd door Den Haag voor het eerst grootschalig gebouwd volgens de voorschriften van de Woningwetgeving, die betere volkshuisvesting beoogde. Zo moest sinds de aanneming van de eerste Woningwet in 1901 elke kamer een raam hebben en werden woon- en slaapkamers aan minimale afmetingen gebonden. Mede onder invloed van stromingen als het functionalisme en het Nieuwe Bouwen, pasten de architecten Berlage en na hem Dudok de beginselen van 'licht, lucht en ruimte' toe bij het ontwerp van Den Haag Zuidwest, hetgeen onder meer valt af te lezen aan de hoeveelheid groen in de wijken. Zo telde de Schilderswijk vóór de stadsvernieuwing 108 woningen per hectare, terwijl Spoorwijk 74 woningen per hectare telde, Moerwijk 55 en Bouwlust zelfs nog maar 48.

Tijdens de wederopbouw waren zowel de financiële middelen als de bouwkundige grondstoffen en materialen erg schaars. Zeker in het begin van de jaren vijftig was er alleen geld voor het strikt noodzakelijke. Hierdoor kenmerken nieuwbouwwijken uit deze periode zich door soberheid en eenvormigheid. Dit geldt niet alleen voor de woningbouw, maar ook voor de openbare gebouwen, zoals kerken, bedrijven en winkels. Als gevolg van een en ander werden in de Escampolder in hoog tempo wijken uit de grond gestampt, waarvan een substantieel deel bestond uit woonblokken van drie à vier bouwlagen met daartussen veel openbaar groen. Aangezien deze slechts jonge aanplant bevatten, zagen de wijken er na oplevering aanvankelijk kaal en saai uit.

Hoewel niet iedereen even enthousiast was over deze nieuwbouw, waren de meeste nieuwe bewoners van Den Haag Zuidwest erg blij met hun woning. Voor hen betekende het een verlossing uit de krappe omstandigheden die het inwonen bij ouders of anderen met zich meebracht. Niettemin valt aan de verschillen tussen enerzijds Moerwijk, dat het eerst voltooid werd, en anderzijds Bouwlust en Vrederust af te lezen, dat er bij de inrichting van de laatstgenoemde buurten meer variatie werd aangebracht. Dit werd mede mogelijk doordat de bouwsubsidies van het rijk aan het eind van

de jaren vijftig ruimer waren geworden. Het blijkt daaruit dat in Moerwijk nog maar 43 procent van de woningen vier of meer kamers heeft terwijl het in Bouwlust om 62 procent van de woningen gaat. Ook telt Bouwlust ruim twee keer zoveel eengezinswoningen dan alle vier de wijken samen. Hierdoor waren de huren in Bouwlust relatief hoog, zodat het een wijk werd waar zich veel mensen uit de middenklasse vestigden, zoals academici, hogere ambtenaren en onderwijzers.

Kenmerkend voor de periode direct na de Tweede Wereldoorlog was de algehele sfeer van wederopbouw. De inwoners van de wijk, afkomstig uit alle delen van de stad en van ver daarbuiten, hadden het vaste voornemen om met z'n allen het beste van de nieuwe wijk te maken, hetgeen onder meer tot uiting kwam in het gezamenlijke onderhoud van het groen en het op gang komen van een bloeiend verenigingsleven (Oerlemans, 1990).

Door de verschillen in onstaansgeschiedenis ontwikkelden de Schilderswijk en Bouwlust zich in de eerste decennia na de Tweede Wereldoorlog ook tot wijken met een heel eigen karakter.

Schilderswijk na 1945

Veel mensen die gedwongen door de woningnood hun toevlucht hadden gezocht tot de Schilderswijk, keerden die wijk de rug toe zodra zich een kans aandeede om elders een huis te betrekken. Zij vertrokken graag naar een van de nieuwbouwwijken van Zuidwest. Degenen die achterbleven, hadden een te smalle beurs om de huur voor een nieuwbouwwoning op te brengen of voelden zich sterk thuis in de volksbuurt die de Schilderswijk was geworden. De Schilderswijk was in de jaren na de oorlog inderdaad een hechte volksbuurt met eigen regels, duidelijke onderlinge verhoudingen en een eigen sfeer. De wijk kon bijvoorbeeld bogen op een bloeiend verenigingsleven (zoals muziekverenigingen en sportverenigingen). Bij mooi weer nestelden mensen zich voor hun woning op straat en maakten een praatje met elkaar, en bij slecht weer gingen ze bij elkaar op de koffie. De onderlinge verhoudingen in de buurt waren vertrouwd en als het nodig was steunde of hielp men elkaar. Het buurtgevoel werd nog eens versterkt doordat de Schilderswijk een slechte reputatie had bij de buitenwacht (Duivesteijn, 1984). Enerzijds ondervonden de bewoners daar last van, bijvoorbeeld als ze gingen solliciteren, anderzijds bevorderde dat juist de identificatie met de wijk en het ontstaan van een 'wijk-groep' versus de rest van de wereld (vgl. Blokland-Potters, 1998).

Al in 1952 circuleerde er op het stadhuis een saneringsnota die het voorstel bevatte om 80 procent van de Schilderswijk kaal te slaan. Vanwege de enorme inspanningen die het lenigen van de woningnood toch al vergde, werd dit plan niet ter hand genomen. Wel veroorzaakte alleen al dit voornemen dat veel (kleine) middenstanders afzagen van verdere investeringen in hun zaken en huizen. Aan het eind van de jaren '50 werd bovendien een huurstop van kracht vanwege de loonmatiging die landelijk met de vakbonden was overeengekomen. Omdat het merendeel van de woningvoorraad in de Schilderswijk in particuliere handen was, had dit tot gevolg dat de meeste woningen niet meer onderhouden werden. Deze omstandigheden hadden een aanzuigende werking op de illegale activiteiten van prostitutie, criminaliteit en, later, de drugshandel.

In de loop van de jaren '60 deden de eerste gastarbeiders uit Spanje, Italië, Portugal en Joegoslavië hun intrede in de wijk, niet lang daarna gevolgd door Marokkaanse en Turkse 'collega's'. Aanvankelijk betrof het overwegend alleenstaande gastarbeiders. In de buurt ontmoetten zij zoals ook elders de eerste gastarbeiders (Bovenkerk e.a., 1985) nieuwsgierigheid en welwillendheid. Voor hun huisvesting waren de gastarbeiders aangewezen op het aanbod op de 'vrije' markt. Huisjesmelkers zagen lucratieve mogelijkheden en verbouwden hun panden tot pensions. Makelaars kochten woningen met achterstallig onderhoud op van huisjesmelkers, en verkochten deze door aan de nieuwkomers die er met meerdere lotgenoten introkken. Dit versterkte de overbewoning en de verdere achteruitgang van het woningenbestand in de wijk. In dezelfde periode vestigden zich ook Surinamers en Antillianen in de wijk.

Toen rond 1974 gezinshereniging mogelijk werd, kochten veel migranten in de Schilderswijk waar de woningen nog relatief goedkoop waren. In 1977 telde de buurt al 15 procent bewoners uit de landen rond de Middellandse zee en 14 procent uit Suriname en de Nederlandse Antillen. Aanvankelijk verliep de integratie van de nieuwkomers redelijk soepel, maar naarmate zij in aantal toenamen en met hun overgekomen gezinnen eigen leefwerelden creëerden, ging dat moeizamer (Bovenkerk e.a., 1985). Er ontstonden spanningen in de wijk, die onder meer tot uitdrukking kwamen bij de gemeenteraadsverkiezingen in 1982. Destijds ontstond er nogal wat ophef over het feit dat 400 van de 19.398 kiesgerechtigde Schilderswijkers een stem op extreem-rechtse partijen uitbrachten. Het feit dat 63 procent van de kiesgerechtigden geen stem uitbracht trok daarentegen minder aandacht (Duivesteijn, 1984).

Na lange jaren van enkel voornemens werd dan eindelijk in het begin van de jaren '80 een langdurig en ingrijpend proces van stadsvernieuwing in de Schilderswijk in gang gezet. Zo werden er tussen 1992 en 2002 op een totaalbestand van ruim 11 duizend woningen 4181 woningen gesloopt en 4514 nieuwe woningen gebouwd. In diezelfde periode werden er in Bouwlust dat een derde minder woningen bevat, 953 woningen gesloopt en 1366 nieuw gebouwd (Buurtmonitor Den Haag 2002).

Gedurende dit stadsvernieuwingsproces hebben opnieuw veel bewoners de Schilderswijk verlaten. In plaats van hen kwamen vaak allochtonen de wijk binnen. Het gevolg was dat het aandeel van migranten en nieuwkomers in de wijkbevolking groeide van 80 procent in 1995 naar 86 procent in 2001. Het aantal autochtone wijkbewoners is evenredig geslonken (zie tabel 2.2).

Onderstaande tabel 2.1 toont dat de verhuismobiliteit in de Schilderswijk tot '99 aanzienlijk hoger lag dan in totale gemeente Den Haag, terwijl die van Bouwlust juist beneden het gemeentelijk gemiddelde lag. De laatste jaren pas is de verhuismobiliteit in de Schilderswijk aan het dalen. Of die daling verband houdt met het ten einde komen van de stadsvernieuwing, kan uit deze cijfers niet worden afgeleid, maar beide ontwikkelingen vallen duidelijk wel samen.

Tabel 2.1 Jaarlijkse verhuismobiliteit in procenten van de bevolking in de Schilderswijk en Bouwlust vergeleken met het gemeentelijk gemiddelde

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Schilderswijk	27,0	28,7	24,1	21,3	22,0	16,8	16,2
Bouwlust	15,7	16,1	15,6	16,9	18,7	15,6	14,1
Den Haag	18,8	19,8	19,2	19,8	18,4	15,9	16,1

Bron: Buurtmonitor Den Haag 2003

De verandering van samenstelling van de bevolking van Bouwlust kent een ander en minder onstuimig verloop. In de jaren '70 en '80 vertrokken veel inwoners uit deze wijk naar koopwoningen elders. Hun plaatsen werden ingenomen door gezinnen uit de stadsvernieuwingsgebieden. Het gaat daarbij zowel om autochtone als allochtone gezinnen voor welke de relatief grote woningen en lage huren in Bouwlust zeer aantrekkelijk waren (Oerlemans, 1990). Zoals nog zal blijken uit onze interviewgegevens voor dit onderzoek ervoeren veel nieuwe bewoners Bouwlust als een ruime en aangename woonomgeving. De 'verkleuring' van Bouwlust komt zo on-

geveer anderhalf decennium later op gang dan in de Schilderswijk.

Deze verandering in de samenstelling van de bevolking in Bouwlust leidde eind jaren '80 tot spanningen tussen de oude garde en de nieuwkomers. Voorheen was Bouwlust immers een wijk met hoge huren waar veel mensen uit de middenklasse woonden. Inmiddels was het evenwel een wijk geworden met relatief lage huren waarin ook veel mensen met lage inkomens woonden, die een andere wooncultuur met zich meebrachten (Oerlemans, 1990).

Toen de wijken in de Escamp alweer bijna 40 jaar bestonden, waren ze naar het oordeel van de woningcorporaties en de gemeente in 1987 hard toe aan een opknappbeurt, de zogenoemde Algehele Aanpak Na-oorlogse Wijken. Deze aanpak behelsde behalve groot-onderhoud van de woningen ook een herbezinning op de woonomgeving, de wijkvoorzieningen en de sociale verbanden in Zuidwest. In vervolg daarop is er ook in delen van Bouwlust nieuwbouw tot stand gekomen. De bedoeling is dat in de nabije toekomst de zogenoemde Oorden – een deel bestaande uit kleine flats van vier woonlagen zullen worden gesloopt en vervangen voor nieuwbouw. In deze flats wonen relatief veel allochtoon gezinnen. Een relatief groot gedeelte van onze respondenten uit Bouwlust is woonachtig in deze Oorden.

Tabel 2.2 Bevolkingssamenstelling in de Schilderswijk, Bouwlust en Den Haag naar landen van herkomst in procenten van het totaal aantal inwoners

	Autochtonen	Turken	Marokkanen	Surinafers	Antillianen	Zuid—Eur.	Overige	Overige arme landen	Aantal inwoners
Schildersw. '95	22,7	23,6	16,1	23,8	1,9	0,9	2,0	9,1	32.507
2002	12,5	24,5	20,7	24,0	3,7	0,8	1,5	12,4	33.398
Bouwlust '95	66,8	6,2	4,2	7,0	1,3	1,6	7,7	5,3	25.257
2002	51,6	10,1	7,7	8,4	3,3	1,6	6,1	11,2	25.435
Den Haag '95	63,5	4,7	3,8	8,9	1,4	1,3	10,3	6,2	440.094
2002	57,2	6,1	4,7	9,6	2,2	1,5	9,5	9,2	457.674

Bron: Buurtmonitor Den Haag 2003

In tabel 2.2 tonen we de ontwikkeling van de etnische samenstelling van de bevolking in de periode 1995 tot 2002 in de beide wijken en in de gemeente als totaal. Over eerdere jaren beschikken we niet over systematische cijfers. In deze tabel is te zien dat het

aandeel autochtonen in 1995 in de Schilderswijk op een veel lager niveau ligt dan in Bouwlust, waar het aandeel in dat jaar zelfs nog boven het stedelijk gemiddelde ligt. Het aandeel autochtonen in Bouwlust neemt echter tot 2002 relatief sterker af dan in de Schilderswijk en in de stad als geheel. Onder de allochtonen in Bouwlust zijn in vergelijking met de Schilderswijk allochtonen anders dan Turken, Marokkanen en Surinamers relatief sterk vertegenwoordigd. De Schilderswijk is een multi-etnische wijk waarbinnen drie allochtone groepen (Turken, Surinamers en Marokkanen) elk afzonderlijk een relatief groter aandeel in de bevolking hebben dan de autochtonen. In Bouwlust vormen ondanks de relatief snelle daling van de autochtone bevolkingsgroep en de relatief snelle groei van de allochtone groepen, de autochtonen in 2002 nog de meerderheid van de bevolking en komt geen van de etnische minderheden uit boven de tien procent.

2.3 DE VERNIEUWING VAN DE SCHILDERSWIJK

Nu de stadsvernieuwing in de Schilderswijk er grotendeels op zit valt te zien dat de wijk een totaal nieuw aanzien heeft gekregen. Het merendeel van de woningen en winkels bestaat inmiddels uit nieuwbouw met slechts hier en daar oude stukken die nog tegen de vlakte moeten, zoals de Poeldijksestraat, of kleine stukken braakliggend terrein, die nog bebouwd gaan worden. Wat niet veranderd is, is dat de wijk erg dichtbebouwd is, wat tot uitdrukking komt in de bevolkingsdichtheid. Anno 2001 wonen in de Schilderswijk ruim 23.000 inwoners per km², terwijl dit in Bouwlust/Vrederust net onder de 6.000 ligt en in heel Den Haag op 6.500 inwoners per km² (CBS Statline).

De woningvoorraad bestaat in beide wijken overwegend uit huurwoningen. In Bouwlust vinden we het kleinste aantal huizen bebouwd door eigenaar-bewoners (12,5 procent). In de Schilderswijk zijn dat er iets meer (13,3 procent), maar nog altijd veel minder dan in Den Haag als geheel (37,8 procent) (Buurtmonitor Den Haag, 2003). De samenstelling van het woningenbestand in de betreffende wijken en Den Haag als geheel anno 2002 staat in tabel 2.3.

De tabel toont dat de woningvoorraad in de Schilderswijk wat betreft *woningtype* tegenwoordig het meest overeenkomt met het gemiddelde in de stad, al ligt het aantal flats in de Schilderswijk beduidend hoger. Dit laatste geldt nog sterker voor Bouwlust dat voor bijna 90 procent uit flats bestaat. Over het geheel genomen

vertoont de *grootte* van de woningen in de Schilderswijk en Den Haag eveneens meer variatie dan in Bouwlust.

Tabel 2.3 Soort woningen in de Schilderswijk, Bouwlust en Den Haag in procenten in 2002

Type woning	Schilderswijk	Bouwlust	Den Haag
Benedenwoning	5,9	0,2	6,1
Bovenwoning	8.9	0.2	10.3
Maisonnette	7.7	2.0	3.2
Flat	53.0	86.7	39.5
Portiek	12.2	0.1	20.2
Eengezinswoning	11.0	10.2	16.2
Vrijstaand huis	0.0	0.4	0.5
Onvrij	1.1	0.0	2.6
Overig	0.1	0.3	1.4

Bron: Buurtmonitor Den Haag, bewerking ISEO

Relevant in dit verband is ook te weten hoeveel personen op een adres gehuisvest zijn. Ofschoon gegevens over de grootte van huishoudens niet voorhanden zijn, biedt de gemiddelde woningbezetting in de Schilderswijk, Bouwlust en Den Haag hiervoor een indicatie. Deze is door de jaren heen duidelijk het hoogste in de Schilderswijk, in 2002 2,86 personen per woning. De gemiddelde woningbezetting in Bouwlust komt in dat jaar met 2,15 veel dichterbij het Haagse gemiddelde van 2,06 personen per woning (Buurtmonitor Den Haag, 2002).

Tabel 2.4 Woninggrootte in de Schilderswijk, Bouwlust en Den Haag in procenten in 2001

Oppervlakte woning	Schilderswijk	Bouwlust	Den Haag
< 50 m ²	18.3	20.6	20.5
50-59 m ²	21.9	29.2	21.8
60-69m ²	27.2	33.5	3.2
70-79 m ²	17.3	11	12.8
80-89 m ²	7.8	3.3	6
90-99 m ²	3.9	0.6	4.9
>100 m ²	1.4	1.1	9.7
Onbekend	2.2	0.8	4.2

Bron: Buurtmonitor Den Haag 2003

2.4 BEDRIJVIGHEID

Het stadsvernieuwingsproces in de Schilderswijk heeft ook de bedrijvigheid in de buurt niet ongemoeid gelaten, al kan daarvan geen precies beeld geschetst worden. Gegevens over het aantal bedrijfsvestigingen laten zien dat de wijk in 1994 620 bedrijven herbergde waar in totaal 2985 mensen werkten. In 1997 was dat aantal weliswaar teruggelopen tot 516 vestigingen, maar deze hadden wel meer mensen in dienst (3134). Sedertdien is het aantal bedrijfsvestigingen in 2002 weer gestegen tot 532 en is ook het aantal mensen dat er werkt toegenomen tot 3932. De gegevens over Bouwlust vertonen daarentegen een neergaand beeld. Het aantal bedrijfsvestigingen lag in deze wijk in 1994 op 417, die werkgelegenheid boden aan 3469 mensen. Na wat schommelingen telt de wijk in 2002 361 bedrijven, die aan 3355 personen werkgelegenheid bieden. Dat de middenstand in Bouwlust minder floreert dan in de Schilderswijk blijkt ook uit de gegevens omtrent de leegstand van winkels. In Bouwlust bedraagt deze 12,6 procent, terwijl in de Schilderswijk slechts 3,3 procent van de winkels leeg staat. De bedrijvigheid bestaat in beide buurten grotendeels uit winkels waar de dagelijkse boodschappen gedaan kunnen worden en uit dienstverlening (Buurtmonitor, 2003).

In de Schilderswijk treffen we veel winkels en dienstverlenende bedrijven aan die in handen zijn van allochtone middenstanders. Het gaat hoofdzakelijk om Turken, Hindostanen en Marokkanen (Bajnath & Van den Bout, 2003). Op de Hoefkade en elders in de buurt worden bijvoorbeeld aangetroffen: belwinkels, islamitische slagerijen, tropische groentewinkels, Turkse bakkers, koffiehuisen, reisbureaus, uitzendbureaus en allerhande restaurants en eethuisjes.

Daarnaast kent de buurt nog de bedrijvigheid van prostitutie en (drugs)criminaliteit, die weliswaar niet gedocumenteerd zijn, maar wel onmiskenbaar aanwezig zijn in de wijk. Behalve de in alle binnensteden gebruikelijke koffieshops zijn er in de Poeldijksestraat, de Doubletstraat en de Geleen/Hunstraat prostitutie-zones, die criminaliteit en drugsoverlast veroorzaken, ook vanwege de handel in en het gebruik van harddrugs. In de omgeving van de Poeldijksestraat is er met name veel handel in en gebruik van harddrugs (Bajnath & Van den Bout, 2003).

2.5 DE SAMENSTELLING VAN DE BEVOLKING

In tabel 2.2 zijn we al ingegaan op de etnische samenstelling van de bevolking in beide wijken. Wanneer we de overige gegevens over de buurtbewoners bezien dan springt als eerste in het oog dat

de bevolking van de Schilderswijk beduidend jonger is dan in de rest van de stad. De gemiddelde leeftijd van de bevolking in de Schilderswijk is 29 jaar, terwijl deze voor heel Den Haag op 39 jaar ligt. Bijna 40 procent van de bewoners in de Schilderswijk is jonger dan 20 jaar en nog geen 5 procent is 65 jaar of ouder. In Bouwlust is precies een kwart van de bevolking jonger dan 20 jaar, terwijl 15 procent tot de 65-plussers behoort (Buurtmonitor Den Haag, 2003). Verder valt het relatief hoge aantal éénoudergezinnen in zowel de Schilderswijk als Bouwlust op.

Tabel 2. 5 Aantal uitkeringsgerechtigden in de potentiële beroepsbevolking in procenten

Buurt	WW	ABW	WAO
Schilderswijk	3,6	18,0	11,0
Bouwlust	2,3	10,8	10,7
Den Haag	1,9	7,2	8,6

Bron: Buurtmonitor Den Haag 2003

Wat betreft de sociaal-economische positie van de inwoners doen zich eveneens verschillen voor tussen de wijken. In sociaal-economisch opzicht gaat het de bewoners van de Schilderswijk gemiddeld genomen niet erg voor de wind. Zoals uit tabel 2.5 blijkt tellen de Schilderswijk en Bouwlust in 2001 in vergelijking met Den Haag als geheel veel personen met een uitkering als voornaamste bron van inkomsten. Daarbij ligt het aandeel in de Schilderswijk nog weer hoger dan in Bouwlust, met name het aandeel afhankelijk van de bijstand.

Navenant is het aandeel huishoudens met een laag besteedbaar huishoudeninkomen in de Schilderswijk het grootst, zoals tabel 2.6 laat zien. Het besteedbaar inkomen van een huishouden bestaat uit de som van alle inkomens verdiend door leden van een huishouden minus betaalde belastingen, premies, de ontvangen huursubsidie en vermeerderd met de kinderbijslag en koopkrachttoeslag. Dit netto bedrag wordt gedeeld door een wegingsfactor voor de omvang en samenstelling van het huishouden. Qua hoogte komt een laag besteedbaar huishoudeninkomen in 1990 overeen met een inkomen voor een alleenstaande van 7.260 Euro.

Tabel 2.6 Percentage huishoudens met laag besteedbaar huishoudeninkomen, het gemiddeld besteedbaar inkomen per komensontvanger, en het gemiddeld besteedbaar inkomen per volwassen inwoner per wijk in duizenden Euro's

Buurt	Huishoudens met laag besteedbaar inkomen in %		Gem. besteedbaar inkomen per inwoner
	Huishoudens met laag besteedbaar inkomen in %	Gem. besteedbaar inkomen per inkomensontvanger	
Schilderswijk	54 %	13.1	7.3
Bouwlust	47 %	14	9.6
Heel Den Haag	40 %	16.5	11.5

Bron: CBS Statline

De inkomenspositie van de bewoners van Bouwlust is duidelijk gunstiger dan die van de bewoners van de Schilderswijk, al is deze in beide gevallen beduidend lager dan de gemiddelde inkomenspositie van alle Hagenezen. Kijken we naar de banen van de werknemers uit beide wijken dan zijn die voornamelijk te vinden in de sectoren: gezondheidszorg en welzijnswerk, onderwijs, dienstverlening en handel. In dit opzicht doen zich geen noemenswaardige verschillen voor tussen beide buurten. Omtrent het opleidingsniveau van de inwoners zijn op wijkniveau geen gegevens beschikbaar, evenmin als over de beheersing van het Nederlands door de allochtone volwassenen. We mogen echter aannemen dat op beide punten de bewoners van de Schilderswijk en Bouwlust veel lager scoren dan de Haagse gemiddelden.

2.6 HET LEEFKLIMAAT IN DE BUURTEN

Wanneer we naar de sfeer en het leefklimaat in beide buurten kijken, vallen in eerste instantie grote verschillen op. De Schilderswijk is een dichtbevolkte en levendige wijk, waar weinig ruimte is voor (openbaar) groen. Niettemin is er wel het groene Oranjeplein te vinden en het Huygenspark en heeft de buurt een ecologische kinderboerderij en een speeltuin aan het Vermeerplein waar ook allerlei sport bedreven kan worden. Verder zijn er her en der in de wijk speelplaatsen ingeruimd en staan er op drie plaatsen in de wijk containers - Haagse Hopjes genaamd - waar kinderen speelgoed of sportmateriaal kunnen lenen. Daarnaast is in de oude Houtzagerij een goede sportaccommodatie te vinden waar ook gezwommen kan worden en zijn of komen er op drie locaties veldjes waar jongeren kunnen sporten. Bewoners van de Schilderswijk zijn in vergelijking met die van andere Haagse wijken het meest tevreden over de voorzieningen voor jongeren. In de Schilderswijk

is 41 procent tevreden, daartegenover in Escamp 28 procent (L&V, 2000).

Kenmerkend voor Bouwlust is de dominantie van flatbouw met daartussen brede stroken openbaar groen. Daarnaast kent de wijk enkele grote groenvoorzieningen zoals het Marinipark, het Eekhoornradeveld en het Laagveen. Bovendien herbergt de wijk grote sportcomplexen langs de Melis Stokelaan en de Dedemsvaartweg. Het aantal openbare speel- en sportvoorzieningen voor jongeren in Bouwlust zelf is evenwel beperkt. Volgens het wijkplan Bouwlust (2001) is er al jarenlang grote behoefte aan meer goedkope, laagdrempelige voorzieningen en accommodaties in de buurt waar allochtone en autochtone jongeren hun plek kunnen vinden. De sociaal-economische daling en verkleuring van de wijk en de afnemende maatschappelijke participatie uiteten zich in alledaagse problemen op straat en in de portieken die bij individuele bewoners onverschilligheid, frustratie, onverdraagzaamheid en zelfs agressie omhoog brengen. Jongerenoverlast en overlast van scholieren rond de twee colleges voor middelbaar onderwijs vormen het belangrijkste probleem in de wijk. Voor jongeren is er in Zuidwest vrijwel niets te beleven. Er zijn amper cafés en geen bioscopen of andere culturele voorzieningen. Bij de herinrichting van de openbare ruimte is onder meer voorzien in de aanleg van speelvoorzieningen voor kinderen (waaronder een Haags Hopje) en een multifunctionele sportvoorziening rond Kreade. Ook op andere plaatsen in de wijk staan voor de komende jaren de aanleg van meer openbare speel- en sportvoorzieningen gepland. Voorts is er onder meer sprake van de bouw van een nieuw multifunctioneel centrum op de plaats van het huidige Kreade en een uitgewerkt plan voor een nieuw Cultureel centrum in de voormalige Open Lucht School (ibid).

Gegevens over hoe de inwoners hun woningen en buurt ervaren zijn voornamelijk op het niveau van stadsdelen en slechts in beperkte mate op wijkniveau beschikbaar. Kijken we naar het oordeel van bewoners uit Den Haag over hun woningen en buurt dan zien we het volgende. Over hun woning zijn de bewoners van Laak, het Centrum en de Escamp het minst positief. In het bijzonder in de Schilderswijk, en in Bouwlust in de buurten Venen, Oorden, Raden en de Morgenstond zijn de oordelen minder. Uit onderzoek specifiek gericht op de leefbaarheid van het Oranjeplein en omgeving (binnen de Schilderswijk) blijkt dat bijna de helft van de 131 respondenten de kwaliteit van de binnenkant en de onderhoudstoestand aan de buitenkant van de woning als zeer slecht tot matig karakteriseert. Een krappe meerderheid vindt deze aspecten redelijk goed tot zeer goed. Een kleine meerderheid is

van mening dat de staat van onderhoud van de gemeenschappelijke ruimte niet in orde is (Bajnath & Van den Bout, 2003).

Wat betreft de woonomgeving komt uit de Stadsenquête (2002) en de Leefbaarheids- en Veiligheidsmonitor (2000) in grote lijnen hetzelfde beeld naar voren. Bewoners van het centrum - waar de Schilderswijk onder valt - beoordelen hun leefomgeving over de gehele linie negatiever dan de bewoners van andere delen van Den Haag, waarbij de groenvoorziening en de speelmogelijkheden er in vergelijking tot andere wijken het slechtst af komen. Andere aspecten van de directe woonomgeving zoals schoonheid van de straat, onderhoud van de omgeving door medebewoners, onderhoud van de straat door buurtbeheer, de aanwezigheid van onkruid en van zwerfvuil, oordelen bewoners van het Centrum en van Laak eveneens relatief laag. Bewoners van de Escamp vinden dat hun straten het meest in netheid zijn achteruitgegaan.

Tevens oordelen de bewoners van de deelgemeente Centrum als enigen negatief over het Stadsbeheer in hun wijk dat verantwoordelijk is voor het ophalen en scheiden van het huisvuil en het onderhoud van het groen. Op de indicator voor verloedering (hondenpoep, zwerfvuil, graffiti en vernieling) scoren het Centrum en Laak duidelijk het hoogst, terwijl de Escamp in de buurt van het Haagse gemiddelde scoort. Bewoners van het centrum beleven veruit de meeste overlast van geluid, hangjongeren en omwonenden. Die van de Escamp beleven net iets meer overlast dan gemiddeld in Den Haag (Projectbureau GSB, 2003).

Het onderzoek van Bajnath & Van den Bout (2003) onder bewoners van het Oranjeplein bevestigt dit beeld. Een ruime meerderheid vindt dat vervuiling van de buurt door hondenpoep en zwerfvuil voorkomt, wat mede veroorzaakt wordt doordat het afval in de Schilderswijk niet gescheiden wordt en containers voor huishoudelijk afval ontbreken. Vuilniszakken worden vaak 's avonds al buiten gezet en de volgende dag opgehaald zoals ze worden aangeboden. Daarnaast meldt een ruime meerderheid van de bewoners het voorkomen van vervuilde portieken of bergingen door op de grond gegooide reclamefolders of achtergelaten vuilniszakken. Overlast door hangjongeren wordt eveneens door een ruime meerderheid gerapporteerd (Bajnath & Van den Bout, 2003). Ook is de overlast van bedrijvigheid zoals van horeca, drugspannen en coffeeshops in het centrumgebied veruit het grootst. Op de vraag of respondenten zich in sociaal opzicht veilig voelen in hun wijk, antwoorden vooral veel bewoners van de wijken Centrum en Laak zich onvoldoende veilig te voelen, op enige afstand gevolgd door bewoners van de Escamp (Stadsenquête, 2003). Bewoners van het Centrum en van Laak worden opvallend vaker

dan in andere stadsdelen geconfronteerd met vermogensdelicten als inbraak en diefstal. Bewoners van het Centrum ervaren veruit de meeste dreiging van dronken en stoned personen op straat, van tasjesroof en geweld, en hebben veel sterker het gevoel dat dit de afgelopen jaren (sinds 1996) is gegroeid dan inwoners van andere stadsdelen (Projectbureau GSB, 2003).

De bevindingen van Bajnath & Van den Bout (2003) wijzen uit dat 25 procent van de bewoners van de Oranjebuurt en omgeving zich vaak en ongeveer 45 procent zich soms onveilig voelt, voornamelijk 's nachts. Meer dan de helft van de geënquêteerden vindt dat er vaak ongewenste activiteiten voorkomen, zoals drugsoverlast en prostitutie.

Zoals tabel 2.7 illustreert wordt dit gevoel van onveiligheid gestaafd door de cijfers over de aangifte van delicten. In de tabel zijn opgenomen de zogenoemde prioritaire delicten, dit zijn de delictcategorieën: diefstal uit woning en uit auto, mishandeling, bedreiging, beroving op straat, gewapende overvallen en misdrijven tegen het leven. Uit deze cijfers blijkt dat er in Bouwlust sprake is van een gestage toename, terwijl het aantal aangiften van delicten in de Schilderswijk door de jaren heen veel hoger ligt.

Tabel 2.7 Overzicht van het totaal aantal aangiften van prioritaire delicten

	totaal aantal aangiften prioritaire delicten				
	1996	1997	1998	1999	2000
Schilderswijk	1582	1244	1365	1701	1688
Bouwlust	406	419	444	519	531

Bron: Buurtmonitor Den Haag 2003 *het betreft de delictcategorieën: diefstal uit woning

Wat betreft de omgang met mensen in de directe omgeving vindt 58 procent van de respondenten in het onderzoek van Bajnath & Van den Bout (2003) naar het Oranjeplein, dat er goede contacten met de burens bestaan. Een krappe meerderheid vindt ook dat bewoners van verschillende culturen goed met elkaar omgaan, terwijl bijna eenderde vindt dat dit niet het geval is. Autochtone bewoners vinden veelal dat allochtonen geen rekening houden met de zorg voor een leefbare omgeving.

2.7 AFSLUITING

De wijken Schilderswijk en Bouwlust hebben ieder hun eigen ontwikkeling gekend in de etnische samenstelling van hun bevolking

ten gevolge van het relatieve niveau van voornamelijk huurwoningen dat zij in de loop van de decennia boden op de Haagse woningmarkt. Al vroeg ontwikkelde de Schilderswijk zich tot een zogenoemde volksbuurt waar de eerste gastarbeiders in de jaren 60 een plek vonden. Eerst het wachten op de noodzakelijke stadsvernieuwing in de jaren 70 en 80 en daarna in de jaren 90 het proces van stadsvernieuwing zelf leidden tot verlies van een groot deel van de oorspronkelijke autochtone bevolking voor wie allochtonen van allerlei herkomst in de plaats kwamen. Drie minderheidsgroepen maken ieder voor zich 20 tot 25 procent van de wijkbevolking uit: Turken, Surinamers en Marokkanen. De autochtonen maken maar rond 12 procent van de bevolking uit; zij vormen een kleine minderheid.

Bouwlust werd eind jaren 50 gebouwd als een van de laatste nieuwbouwwijken in Escamp. Daardoor is het een wijk die relatief ruim is opgezet en veel relatief grote woningen kent. De eerste bewoners van Bouwlust waren leden van de middenklasse met gezinnen die in de opbouwfase verkeerden. Toen deze families in welvaart meegroeiden met de opgaande maatschappelijke ontwikkeling, verhuisden velen van hen naar wijken met weer betere woningen. Bewoners vanuit de binnenstad zowel autochtone als allochtone, behorend tot de lagere sociaal-economische klasse, namen hun plaats in. Bouwlust is nog steeds een wijk waar de autochtone bevolking de meerderheid vormt. De wijk zal in de komende tijd ten gevolge van vergrijzing en stadsvernieuwing een gedeelte van de zittende bevolking verliezen, waaronder veel autochtonen. De kans is groot dat daardoor het aandeel in de bevolking van met name de grote minderheidsgroepen verder zal toenemen.

De Schilderswijk heeft een sterk multi-etnisch karakter terwijl de autochtonen er een kleine minderheid vormen. Dit heeft gevolgen voor het onderwerp van de interetnische contacten dat in het vervolg van dit onderzoeksrapport aan de orde is. De kans voor een bewoner van de Schilderswijk op contact met autochtonen in de buurt is relatief klein. Alleen al vanuit de getalsmatige verhoudingen bezien is voor de grote minderheden van de Turken, Surinamers en Marokkanen de kans op contact met personen in de wijk die tot de eigen groep behoren, groter dan de kans op contact met autochtonen. Toch is de allochtone bevolking zo gevarieerd samengesteld dat in veel situaties, zoals de samenstelling van de bewonersgroep op een portiek, geen enkele allochtone groep in de meerderheid zal zijn. Met recht kan de Schilderswijk daarom

een multi-etnische wijk worden genoemd. De vraag is hoe in zo'n wijk waar de autochtonen als maatschappelijk dominante groep kwantitatief verre in de minderheid zijn en geen enkele allochtone groep de meerderheid heeft, de onderlinge contacten tussen leden van de verschillende etnische groepen verlopen. Bijvoorbeeld is een vraag of Nederlands goed genoeg als potentieel gemeenschappelijke taal (*lingua franca*) wordt gesproken om onderlinge contacten mogelijk te maken. Verder is de vraag of er in een dergelijke multi-etnische situatie nog wel een gedeelde sociale code bestaat voor bijvoorbeeld de omgang tussen burens. Het mogelijke ontbreken van zo'n code gevoegd bij de hoge graad van overlast die in de buurt aanwezig is, zou kunnen maken dat de bewoners zich sterk achter de eigen deur en in de eigen gemeenschap terugtrekken.

In de wijk Bouwlust vormen zoals gezegd de autochtonen nog de meerderheid en elk van de minderheidsgroepen een kleine minderheid. Louter vanuit de getalsmatige verhoudingen bezien is de kans van leden van alle groepen op contact met autochtonen in de wijk veel groter dan de kans op contact met leden van de eigen en andere allochtone groepen. Wel hebben leden van elke etnische groep de neiging om buiten werk en school het meest contact te hebben met mensen uit de eigen etnische groep. Binnen de wijk zouden evenwel alleen al vanwege hun getalsmatige sterkte, maar bovendien vanwege hun maatschappelijke dominantie de autochtonen de sociale code en het sociaal initiatief in handen kunnen blijven houden. Deze onderwerpen komen in de navolgende hoofdstukken aan de orde.

3

Overzicht van het respondentenbestand

3.1 INLEIDING

In deze paragrafen geven we een karakterisering van het respondentenbestand dat we voor dit onderzoek opbouwden. We doen dat door in te gaan op de achtergrondkenmerken van de personen die bereid bleken aan ons een interview toe te staan over het wonen op een etnisch gemengd portiek. Voordat we een overzicht geven van ons respondentenbestand, gaan we eerst in paragraaf 3.2 in op de wijze waarop we respondenten voor ons onderzoek hebben geworven. Daarna leggen we in paragraaf 3.3 uit dat we ons bestand niet opvatten als een steekproef uit de wijkbevolkingen van Bouwlust en Schilderswijk. Wel is het bestand zo gevarieerd van samenstelling dat het belangrijke factoren die van invloed zijn op interetnisch contact, zichtbaar maakt. In paragraaf 3.4 schetsen we door middel van een beschrijving van het respondentenbestand de eerste contouren van het verschijnsel interetnisch contact op portieken in Bouwlust en de Schilderswijk.

3.2 WERVING VAN RESPONDENTEN

Onze werkwijze in dit onderzoek om respondenten te werven is de volgende geweest. Bij de start van het onderzoek hebben we tamelijk willekeurig straten en daarbinnen een paar portieken uitgekozen om respondenten te benaderen. We namen dan portieken die sterk uiteenliepen in properheid, om dat toepasselijke Vlaamse woord te gebruiken. Vervolgens probeerden we zoveel mogelijk mensen op een uitgekozen portiek te strikken voor een interview. Dit deden we normaliter overdag op werkdagen. We realiseerden ons dat deze aanpak de kans verkleinde om de respondentencategorie van werkenden te werven. Overdag treft men immers voornamelijk niet-actieven thuis aan, zoals huisvrouwen, arbeidsongeschikten, wao'ers en gepensioneerden. Dit zogenoemde se-

lectie-effect namen we voor lief omdat we veronderstelden dat binnen de huishoudens de niet-actieven meer dan werkenden een rol spelen in het burenccontact en daardoor beter op de hoogte zijn van het reilen en zeilen tussen burens op het portiek. Bij benadering overdag van respondenten kunnen in principe ook werkloze mannen thuis worden aangetroffen. Het is bekend dat in concentratiewijken het aandeel niet-actieve mannen onder de potentiële beroepsbevolking hoog is. Zo werkt een groot deel van de oudere allochtone mannen niet meer. Zij en hun gezinnen zijn afhankelijk van een lage uitkering of de bijstand. Desalniettemin verwachtten wij niet veel inactieve mannen thuis te treffen. Ze zoeken dikwijls bezigheden buitenhuis en de allochtonen onder hen komen samen met andere mannen in het koffiehuis, de moskee of op straat. Het bleek te zijn zoals we verwachtten.

In dit onderzoek maakten we voornamelijk gebruik van student-interviewers met een allochtone achtergrond. In totaal zijn zes interviewers ingezet: twee van Marokkaanse en twee van Turkse origine en twee van autochtone. Vier van hen waren vrouw en twee man (een van Marokkaanse en een van Turkse origine). Een van de autochtone interviewsters was zeer ervaren in interviewen. Zij had een scriptie-onderzoek gedaan naar opvattingen over huwen met partners uit het land van herkomst onder Marokkanen (Meijs, 2003).

Voor dit onderzoek kozen we welbewust om vooral allochtone interviewers in te zetten. Om eerste-generatie Marokkanen en Turken te interviewen is het zeer nuttig om personen te kunnen inzetten die Berbers, Marokkaans-Arabisch of Turks spreken. Daarbij was, zoals verwacht, de sekse van de interviewers van belang. Voor een man is het zeer moeilijk om een Turkse of Marokkaanse vrouw aan de deur te interviewen, laat staan dat de vrouw hem toelaat in haar huis voor een omvangrijk gesprek. De mannelijke interviewers zijn dan ook voornamelijk ingezet in het onderzoek naar de voetbalverenigingen. Onze Turkse en Marokkaanse interviewsters slechtten de taal- en contact-problemen tegenover oudere Marokkaanse en Turkse respondenten en waren natuurlijk ook goed inzetbaar in interviews met leden van andere ethniciteiten. Bij oudere Creolen, Hindostanen en Antillianen was in de grote meerderheid van de gevallen het interview namelijk goed in het Nederlands te houden.

Aan een gedeelde culturele achtergrond bij interviewer en respondent zitten voor het verloop van het interview zowel voor- als nadelen. De voordelen hebben te maken met de vertrouwdheid van de interviewer met het culturele referentiekader van de res-

pondent. Juist deze vertrouwdheid echter kan ook nadelig werken doordat de respondent weigert het cultureel vanzelfsprekende tegenover een interviewer uit de eigen groep te expliciteren en te becommentariëren.

Oudere Turkse en Marokkaanse respondenten probeerden steeds interviewers uit de eigen groep te plaatsen binnen hun eigen leefwereld. Dit uitte zich in hun vraag naar de herkomststreek van de familie van de interviewer. In contacten tussen Marokkanen en Turken is deze vraag een heel gebruikelijk, haast noodzakelijk onderdeel van een kennismaking. Hieruit blijkt trouwens hoe belangrijk bij de eerste generatie Turken en Marokkanen de streek- en familieverbanden nog zijn. Zelfs in Nederland oriënteren oudere Turken en Marokkanen zich nog langs die lijnen in de Nederlandse Turkse en Marokkaanse gemeenschappen. Zo weten zij precies uit welke streek de Marokkanen afkomstig zijn die in bijvoorbeeld Maassluis wonen, en weten zij dat in Leiden vooral Arabische Marokkanen wonen.

We zeiden dat een gemeenschappelijke achtergrond vertrouwdheid impliceert. Dit betekent bijvoorbeeld dat Marokkanen zich makkelijker over Marokkaanse probleemjongeren uiten tegenover een eigen landsman dan tegenover een interviewer uit een andere etnische groep. In het algemeen immers nemen mensen tegenover buitenstaanders de etnische groep waarmee zij zich identificeren, in bescherming. Vertrouwdheid tussen interviewer en respondent maakt echter tegelijkertijd dat weer andere onderwerpen juist moeilijker besproken kunnen worden. Zo brak een Marokkaanse man zijn antwoord aan een Marokkaanse interviewer op de vraag naar de leeftijden van zijn kinderen af met de opmerking: 'ja, zo is het wel goed, je weet hoe dat is bij Marokkanen, dat weten we niet zo precies'. Het is moeilijk voor een interviewer is zo'n geval te blijven aandringen op informatie. Ook moesten regelmatig de jonge interviewers eigen schroom en Berber-codes opzij zetten om meer persoonlijke vragen aan respondenten te stellen. De vraag bijvoorbeeld aan een Marokkaanse waarom haar echtgenoot haar en de kinderen pas na zoveel jaren naar Nederland liet overkomen. Het antwoord van de echtgenote luidde simpelweg: 'omdat mijn man het beter vond'. Een aanvullende vraag naar wat hij er dan wel beter aan vond, gaat in tegen de gesprekscode die in Marokkaanse kring geldt voor jongeren ten opzichte van ouderen. Het antwoord van de echtgenote maakt ondertussen wel duidelijk dat in dit geval de beslissing tot gezinshereniging eenzijdig bij de echtgenoot lag. Mogelijk had de geïnterviewde ook werkelijk nauwelijks inzicht in de motieven van haar

man tot gezinshereniging. Zijn motieven hingen hoogstwaarschijnlijk samen met regels van de Nederlandse verzorgingsstaat die zij nauwelijks kon en kan overzien.

Daartegenover is onze ervaring dat Nederlandse interviewsters makkelijker onderwerpen ter sprake kunnen brengen waaraan volgens de etnische codes een grote mate van vanzelfsprekendheid kleeft, of die taboe zijn. Bijvoorbeeld vertelt een Turkse vrouw tegen een Nederlandse interviewster eerder over haar scheiding, dan tegen een Turkse. De Turkse respondent voelt zich zonder echtgenoot mislukt en beschaamd, zeker als ze daarover spreekt met een vrouw uit de eigen groep. In het algemeen hebben wij de indruk dat eenzelfde achtergrond van interviewer en geïnterviewde de kans op het werven van een respondent vergroot, terwijl tegelijk de veronderstelde gedeelde etnische codes het aantal onderwerpen dat open kan worden besproken, dreigen in te perken. Het was daarom zaak voor de allochtone interviewers die codes zoveel mogelijk opzij te schuiven, en een nieuwsgierige betrokkenheid uit te stralen. Dat is ons inziens trouwens de eerste en belangrijkste kwaliteit waarover een interviewer moet beschikken ongeacht de etniciteit van de geïnterviewde.

Bij onze verwerking van de interviews hebben we steeds oog gehad voor de mogelijke invloed die uitgaat van de etnische verhouding tussen de interviewer en respondent. Het gaat dan om wat genoemd kan worden *interviewer-effecten*. Een voorbeeld willen wij nog noemen van een bijzonder effect van een etnisch verschil tussen interviewer en geïnterviewde. Tijdens het veldwerk voor dit onderzoek kwam het vaker voor dat een autochtoon of Hindostaan met graagte tegenover een Marokkaanse of Turkse interviewer uitlegde welke bezwaren hij had tegen Marokkanen; dit onder het motto: 'jij, interviewer, bent o.k., maar het merendeel van de anderen uit de allochtone groepen past zich niet voldoende aan in Nederland'. Dit type respondent dat zich vanzelfsprekend superieur acht aan allochtonen, voelt zich vrijer om zijn stereotype denkbeelden en vooroordelen te tonen. Tegenover een 'gestudeerde' autochtone interviewer, zou hij eerder last hebben van statusonzekerheid en minder mededeelzaam zijn over zijn stereotypen. Overigens moeten we zeggen dat het merendeel van de respondenten in ons onderzoek andere etniciteiten niet waarnemen als verzamelingen van personen met een beperkt aantal stereotype kenmerken. Kennelijk werkt het dagelijkse contact in concentratiewijken tussen personen van uiteenlopende etniciteiten in de hand dat over een weer een meer genuanceerd, minder stereotype beeld van elkaar ontstaat. Maar ook in concentratie-

wijken gaat dat niet op voor categorieën die het contact bij voorbaat uit de weg gaan, zoals een groot deel van de eerste generatie Turken en Marokkanen en van de autochtonen. Veel eerste generatie Turken en Marokkanen blijven in de wijk leven in een praktisch gesloten eigen etnische leefwereld en hechten aan contact met personen van andere ethniciteiten geen betekenis. De autochtonen die zich niet open kunnen opstellen en als enige waarnemingsschema hebben dat de vanzelfsprekendheid van de eigen leefwereld wordt ondergraven door de intocht van allochtonen in de wijk, zijn anno 2003 merendeels allang vertrokken. Ze zijn zeker al vertrokken uit de Schilderswijk en zijn aan het vertrekken vanuit Bouwlust. Triest zijn de autochtonen en Hindostanen die het gevoel hebben dat hun leefwereld ten onder gaat, maar toch blijven omdat zij geen kans zien om elders heen te verhuizen. Zij leven als in een belegerde veste, op hun hoede en angstig. Een enkele keer roept zo'n persoon die zich 'de laatste der Mohikanen' voelt, dat hij 'blijft, want zich niet laat weggagen'. Deze onderzoeksuitkomsten zullen in het vervolg nog worden uitgewerkt.

De half gestructureerde interviews die we hielden, hadden als instap voor het gesprek de ervaringen met het wonen in een etnisch gemengde buurt en portiek. Dit betekende dat elke geïnterviewde in de loop van het gesprek gevraagd werd om aan te geven hoe de bewonerssamenstelling was van het portiek en welke de contacten met de burens. Tevens werd duidelijk dat mogelijk ook andere bewoners op het portiek zouden worden geïnterviewd. Opvallend was dat de geïnterviewden in het algemeen weinig reserve hadden met deze gespreksonderwerpen. Het is ons opgevallen dat de meeste respondenten zonder schroom spraken over het contact met de burens op het portiek. Dit terwijl wij hen vertelden dat we mogelijk ook nog andere personen op het portiek zouden spreken. Dit vatten wij op als een indicatie dat op de meeste portieken de respondenten niet het gevoel hebben met sociale controle door de burens te maken te hebben. Dit was haast altijd zo in de Schilderswijk. In Bouwlust bemerkten we wel af en toe tekenen van gevoeligheid voor het oordeel van de burens. Hieruit blijkt dat in de door ons bestudeerde multi-etnische wijken de burenkring meestal niet overlapt met de kennissenkring wat voorheen in arbeiderswijken wel voorkwam (Blokland-Potters 1998; Veld 1983).

Op de verwerking van de interviews willen we nog enige toelichting geven. De lengte van de interviews liep sterk uiteen, van een half uur tot twee uur. Zo veel mogelijk zijn de interviews opgenomen op de band en liefst direct na het gesprek uitgeschreven

waarbij de bandopname als ondersteuning diende. Het laatste deel van het interview bestond eruit dat aan de hand van een controlelijst individuele achtergrondgegevens en gegevens omtrent de samenstelling van het portiek voor zover deze al niet tijdens het interview waren meegedeeld, werden geïnventariseerd. Het verslag dat van een interview is gemaakt, is over lange delen niet woordelijk, maar inhoudelijk dekkend. Dit hebben we zo gedaan uit efficiëntie-overwegingen en omdat in de interviews met oudere allochtonen regelmatig vertaalslagen aan de orde waren; bijvoorbeeld van Berbers naar Nederlands door de interviewer. Sprekende formuleringen hebben we min of meer direct overgenomen. Daarmee bedoelen we dat we de strekking en bewoording van de formulering volgen, echter zonder deze letterlijk neer te schrijven. Een volstrekt letterlijke weergave, inclusief de onduidelijkheden en taalfouten uit de spreektaal, zou in dit onderzoek de lezer te veel afleiden van de inhoud van de mededelingen van de respondenten, vinden wij.

De interviews zijn systematisch geanalyseerd. Op de punten van de individuele achtergrondkenmerken, de kenmerken van en beoordeling van het portiek en van de buurt, de interetnische contacten met burens en op alle andere concepten en gezichtspunten die we hanteerden. De interviews zijn op deze punten systematisch doorgenomen en de uitkomsten schematisch verwerkt. Daarbij bleek wel dat er verschillen bestonden tussen de interviews in rijkdom en detaillering van de onderwerpen, ook van de onderwerpen die expliciet in onze interviewleidraad waren opgenomen. Op het schematisch overzicht van de gegevens zijn steeds ook met SPSS analyses doorgevoerd om zicht te krijgen op de samenhangen in het materiaal. Onze uitspraken in het vervolg van dit rapport over aandelen respondenten bepaalde opvattingen zijn toegedaan, zijn steeds op deze analyseprocedures gebaseerd. Overigens gaat het ons daarbij niet zozeer om de aandelen respondenten met bepaalde opvattingen, maar vooral om de samenhangen die er kennelijk bestaan tussen bepaalde individuele achtergrondkenmerken of voorwaardelijke contexten enerzijds en de aard van het interetnisch contact anderzijds.

3.3 DE BEDOELING MET VARIATIE IN HET RESPONDENTENBESTAND

Zoals eerder gezegd heeft dit onderzoek niet de bedoeling om te komen tot representatieve uitspraken omtrent de aard en omvang

van de interetnische contacten in de beide door ons onderzochte buurten. Allereerst hebben we daarvoor in elk van beide wijken een te klein aantal respondenten geïnterviewd. Hoewel we respondenten in verschillende portieken en onder verschillende etnische bevolkingscategorieën hebben geworven, hebben we niet kunnen zekerstellen dat de samenstelling van het respondentenbestand precies overeenstemt met de kenmerken van de buurtbevolking in de beide wijken. Wij waren ook niet gericht op het opbouwen van een representatief beeld van de interetnische contacten, maar op het verkennen van de determinanten van interetnische contact. Daarbij konden we niet terugvallen op een beproefde theorie omtrent determinanten van interetnische contacten. We hebben daarom als uitgangspunt voor het veldwerk genomen dat we een grote variëteit naar achtergrondkenmerken nastreefden in ons respondentenbestand. Dat zou het beste bijdragen aan onze bedoeling van exploreren van de oorzaken en omstandigheden van interetnisch contact.

Overigens is het in kwalitatief onderzoek als dit niet erg eenvoudig om de samenstelling van een respondentenbestand precies aan te sturen. Het werven van respondenten gaat immers het best door gewoon bij mensen aan te bellen aan de huisdeur. Met elke persoon die vervolgens instemt met een interview, moet de interviewer liefst ook feitelijk het interview helemaal houden, hoewel in de loop van het interview kan blijken dat de betreffende respondent met zijn achtergrondkenmerken minder goed past in het ideaalplaatje van een respondentenbestand dat de onderzoeker zich voor ogen heeft gesteld. De werkwijze die de onderzoeker overblijft om toch het ideaalplaatje te benaderen is die van bijsturing op de werving van nieuwe respondenten. Zo deden wij in de loop van dit onderzoek bijvoorbeeld pogingen om meer Hindostaanse respondenten te rekruteren.

Als dit onderzoek geen cijfermatige representatieve uitkomsten oplevert voor de beide wijken, wat valt er dan nog van te leren? Het onderzoek verschaft zicht op de factoren die de aard en de omvang van het interetnisch contact bepalen. Het materiaal maakt namelijk zichtbaar welke omstandigheden en overwegingen geïnterviewden ertoe brengen om contacten met personen uit andere etnische categorieën aan te gaan of juist te vermijden. De omstandigheden vloeien bijvoorbeeld voort uit de fase waarin het huishouden waartoe de respondent behoort, zich bevindt. Ouders met kinderen hebben meer directe aanleidingen om met personen uit andere etnische categorieën contact te hebben. Het niet voldoende beheersen van de Nederlandse taal door eerste generatie allochtonen van Turkse en Marokkaanse huize belem-

mert het interetnisch contact. Overwegingen om contact te vermijden kunnen bij een deel van de autochtonen zijn dat deze het gevoel hebben dat allochtonen de wijk beginnen 'over te nemen'; iets waartegen zij zich natuurlijk mentaal teweer stellen (Bovenkerk 1985). In dit onderzoek specificeren we wat in de ogen van verschillende deelcategorieën in de wijkbevolking relevante omstandigheden en overwegingen zijn voor het zoeken of vermijden van interetnisch contact. Door die omstandigheden en overwegingen zichtbaar te maken verschaffen we inzicht in de determinanten van interetnisch contact. Gewapend met die kennis kunnen uitspraken worden gedaan omtrent de kans dat zich interetnisch contact zal ontwikkelen tussen personen met verschillende etniciteiten. Op deze manier is het mogelijk vanuit onze specifieke onderzoeksresultaten meer algemeen geldige bevindingen te formuleren omtrent interetnisch contact (Schuyt, 1995). Die bevindingen hebben niet de status van bewezen verbanden, maar eerder van plausibele interpretaties omtrent de oorzaken van interetnisch contact. In de terminologie van de standaardmethodologie zijn onze bevindingen hypothesen die in de toekomst aan toetsend onderzoek kunnen worden onderworpen.

In de volgende paragraaf geven we een overzicht van de samenstelling van het respondentenbestand. Hiervoor hebben we opgemerkt dat ons materiaal statistische representativiteit niet toestaat, maar wel de mogelijkheid biedt van exploratie van verbanden en, op basis daarvan, van hypothetische generalisatie. De gegevens over de samenstelling van het respondentenbestand die we hieronder presenteren, moeten dan ook niet worden opgevat als gegevens over de samenstelling van de wijkbevolking in Bouwlust en Schilderswijk. De weergave van de opbouw van ons respondentenbestand heeft als bedoeling om zichtbaar te maken in welke opzichten er tussen onze respondenten op relevante randvoorwaarden en overwegingen voor interetnisch contact verschillen bestaan. *Randvoorwaarden* waarover we zullen spreken zijn: de verblijfsduur in Nederland; de beheersing van het Nederlands; de verblijfsstatus; en het hebben genoten van Nederlands onderwijs. *Overwegingen* van personen die een relevante rol spelen in het al dan niet op gang komen van interetnisch contact zijn: hun streven naar integratie of separatie (Berry, 2001); hun mate van openheid ten opzichte van personen met andere culturele achtergronden; hun plaats in de etnische hiërarchie. Daarnaast maken we ook een vergelijking tussen de samenstelling van ons respondentenbestand en de samenstelling van de wijkbevolking. De bedoeling daarvan is om enigszins in te schatten hoe vaak bepaalde vormen van interetnisch contact zullen voorkomen in een

wijk. Het kan namelijk zijn dat er in ons respondentenbestand een uitgesproken type portiekbewoner aanwezig is waarvan we moeten aannemen op grond van de samenstelling van de bevolking van de wijk, dat dit type in feite weinig voorkomt in de wijk.

3.4 ACHTERGRONDKENMERKEN VAN DE RESPONDENTEN

Voor het onderdeel portieken zijn in totaal 72 interviews afgenomen met personen uit huishoudens in Bouwlust en de Schilderswijk. Er zijn in Bouwlust 41 interviews afgenomen en in de Schilderswijk 31. De verdeling over autochtone en allochtone geïnterviewden is: 23 autochtonen en 49 allochtonen. De verdeling naar etnische herkomst is als volgt: 23 autochtonen, 8 Hindostanen, 15 Marokkanen, 18 Turken, 2 vluchtelingen en 5 overige migranten. Bij de vluchtelingen gaat het om een Irakese en Armeense familie en bij de overige migranten om personen afkomstig uit Afrika en Oost-Europa. De laatsten – het zijn er in totaal vijf – zijn of via werk of via een huwelijk naar Nederland gekomen. Het vermelden waard is dat tot onze respondentengroep geen Antillianen behoren en geen Creolen. Alle geïnterviewden afkomstig uit Suriname hebben een Hindostaanse achtergrond. In statistieken omtrent allochtonen wordt bijna nooit een onderverdeling gemaakt voor Surinamers in Hindostanen, Creolen, Javanen, (en zelfs bosnegers en boeren). De indruk is echter dat in beide onderzochte wijken weinig Creolen en Javanen wonen. Met name in de Schilderswijk lijken behoorlijk wat Hindostanen te wonen.

In hoofdstuk 3 hebben we gegevens gepresenteerd over de samenstelling van de wijkbevolking in de Schilderswijk en Bouwlust. In tabel 3.1 maken we duidelijk hoe ons respondentenbestand zich verhoudt tot de bevolkingsopbouw van de wijk.

Tabel 3.1: Bevolkingssamenstelling in Schilderswijk en Bouwlust in 2002 en samenstelling respondentenbestand van dit onderzoek

Etnische categorie	Schilderswijk		Bouwlust		totaal resp.
	aandeel in bevolking	aantal resp.	aandeel in bevolking	Aantal resp.	
Autochtonen	12.5	6	51.6	18	23
Turken	24.5	8	10.1	10	18
Marokkanen	20.7	6	7.7	9	15
Surinamers	24,0	8	8.4	0	8
Antillianen	3.7	0	3.3	0	0

Zuid-Europeanen	0.8	0	1.6	0	0
Overige Individuen	1.5	0	6.1	0	0
Overige arme landen	12.4	1+2	11.2	1+3	41
Totaal inwoners/resp.	(33.398)	31	(25.435)	41	72

Bron: bevolkingsgegevens uit Buurtmonitor 2003

In de kolom allochtonen uit 'overige arme landen' staan voor beide wijken twee cijfers. Het eerste cijfer betreft vluchtelingen en het tweede personen uit overige arme landen die geen asielzoeker zijn of vluchtelingenstatus hebben. De aantallen respondenten uit de Schilderswijk in de verschillende respondentcategorieën komen ongeveer overeen met de opbouw van de wijkbevolking. Voor Bouwlust is dat minder het geval. We hebben daar relatief meer Turken en Marokkanen gesproken, minder autochtonen en in het geheel geen Surinamers. Dit is een gevolg van het feit dat we relatief veel respondenten hebben geworven en geïnterviewd in de Oorden dat binnen de buurt Bouwlust een sterke vertegenwoordiging kent van allochtonen.

De verdeling naar sekse onder het totaal van ons respondentenbestand is: 26 mannen en 46 vrouwen. De verdeling naar generatie: 31 allochtonen van de eerste generatie; 6 van de anderhalve generatie; 11 van de tweede generatie. Een opmerking is op zijn plaats over deze generatie-indeling. Zoals bekend zijn allochtonen van de eerste generatie zelf geboortig in een ander land dan Nederland én pas als volwassenen naar Nederland gekomen. Het motief voor hun komst is bij mannen meestal zogenoemde gastarbeid, bij vrouwen gezinshereniging met hun gastarbeider-echtgenoot. Er zijn ook eerste generatie allochtonen die in verband met gezinsvorming naar Nederland zijn gekomen. In ons respondentenbestand zijn het personen die gehuwd zijn met allochtonen van de anderhalve of tweede generatie. Allochtonen van de anderhalve generatie zijn zelf geboren in een ander land dan Nederland en in de loop van hun jeugd in verband met gezinshereniging met hun gastarbeider-vader naar Nederland gekomen. Zij hebben maar een deel van hun onderwijsloopbaan in Nederland doorlopen. Indien een kind met een of twee allochtone ouders zelf in Nederland is geboren of vanaf zijn zesde in Nederland woonachtig was, spreken we van een tweede generatie allochtoon. Minderhedenonderzoekers spreken pas van een derde generatie allochtoon, als het gaat om een kind van tweede generatie ouders. Dergelijke kinderen groeien momenteel op in Nederland,

maar zijn nog erg jong. Desalniettemin zijn er veel allochtone jongeren in Nederland die zichzelf zien als de derde generatie. Dat doen ze vanuit het gezichtspunt van hun eigen familiegeschiedenis; een ander, maar ook legitiem gezichtspunt. Zij nemen waar dat hun grootouders vanaf hun volwassenheid in Nederland wonen en dat ook hun ouders – haast altijd volgens de technische definitie van onderzoekers anderhalve generatie allochtonen – vanaf hun tienertijd in Nederland leven. De jongeren zien bijgevolg hun ouders als de tweede generatie en zichzelf als derde generatie. Onder onze respondenten is er één die zichzelf op deze wijze als derde generatie allochtoon presenteerde. Haar ouders echter zijn in technische zin anderhalve generatie allochtonen; ze zijn op respectievelijk hun twaalfde en veertiende jaar naar Nederland gekomen via gezinshereniging. In dit geval gaat het wel om ouders van de anderhalve generatie die zeer geïntegreerd zijn in de Nederlandse samenleving. Zij vertonen zelfs een mate van integratie die meestal niet voorkomt bij allochtonen van de anderhalve generatie. Het is vanwege de meestal gebrekkige integratie van de anderhalve generatie dat onderzoekers voor hen deze aparte benaming hebben geïntroduceerd die hen onderscheidt van de eigenlijke tweede generatie.

De gemiddelde leeftijd van onze respondenten is ongeveer 40 jaar. Een kwart van hen is beneden de 29 jaar; het tweede kwart is tussen 29 en 40 jaar. Het derde kwart tussen 40 en 50 en het laatste kwart ouder dan 50. Maken we een onderscheid tussen de autochtone en allochtone respondenten dan zien we dat de autochtone respondenten een leeftijdsopbouw te zien geven die over de hele linie ouder is dan die van de allochtone respondenten. De gemiddelde leeftijd van de autochtonen is 48 jaar (de jongste is 17 en de oudste 74) en van de allochtonen 37. Onder de allochtone respondenten zijn geen personen van boven de 65 jaar, terwijl bijna een vijfde deel van de autochtone respondenten tot die leeftijdsklasse behoort. Zoals te verwachten zijn onder de allochtonen de respondenten van de eerste generatie ouder dan die van de anderhalve en tweede generatie. De gemiddelde leeftijd van de eerste generatie is 43 jaar, van het zestal personen van de anderhalve generatie 33 jaar en van de personen van de tweede generatie: 22 jaar. Onder de eerste generatie allochtonen is omdat onder deze ook gezinsvormers voorkomen, de spreiding in leeftijd groot: de jongste is 27 jaar en de oudste 63 jaar. Tegenover de autochtonen en tweede-generatie allochtonen (samen 34 in getal) die al hun hele leven in Nederland wonen, staan 37 allochtonen die maar een deel van hun leven in Nederland wonen. De gemiddelde verblijfsduur in Nederland van de eerste generatie is:

16 jaar, van de anderhalve generatie 17 jaar. De personen van de eerste generatie kwamen door de bank genomen rond hun 27ste naar Nederland, die van de anderhalve generatie rond hun 16de levensjaar.

Van de huishoudens waartoe onze respondenten behoren, leeft meer dan de helft van een inkomen uit arbeid, bijna een kwart van een uitkering op basis van een werknemersverzekering of VUT en ruim een tiende van de bijstand. Overige inkomensbronnen zijn onder andere AOW/pensioen en leefgeld voor vluchtelingen. Op het punt van inkomen uit arbeid versus ander inkomen zijn er geen grote verschillen tussen de allochtone en autochtone respondenten, zij het dat onder de niet-actieve allochtonen geen gepensioneerden voorkomen en onder de autochtonen niet-actieven wel. Er zijn 46 respondenten bij wie er in het huishouden ook kinderen aanwezig zijn. De oudere kinderen die het huis uit zijn gegaan, laten we daarbij buiten beschouwing. Het blijkt dat er 11 autochtone huishoudens met kinderen zijn, het gaat daarbij gemiddeld om 1,8 kind. Dit terwijl er in totaal 23 autochtone respondenten zijn geïnterviewd. Daartegenover behoren 35 van het totaal van 49 allochtone respondenten tot huishoudens met kinderen. Huishoudens van allochtonen hebben dus veel vaker thuiswonende kinderen. Dit komt natuurlijk voor een deel doordat de allochtone gezinnen nog relatief jong zijn c.q. nog in de fase verkeren met opgroeiende kinderen. De 35 allochtone huishoudens met inwonende kinderen hebben gemiddeld 3 thuiswonende kinderen. Daarnaast nog vaak oudere kinderen die al uit het huishouden zijn vertrokken. Overigens komt inwoning van oudere gehuwde of gescheiden kinderen bij allochtonen wel voor. Uit deze cijfers blijkt al dat de allochtone bevolking gemiddeld jonger is, maar ook kinderrijker.

De gemiddelde leeftijd van de geïnterviewde Hindostanen is ongeveer even hoog als van de geïnterviewde autochtonen, en ligt rond de 47 jaar. De gemiddelde leeftijd van de geïnterviewde Marokkanen en Turken is aanmerkelijk lager en ligt rond de 33 jaar. De Marokkaanse en Turkse geïnterviewden bestaan veel meer uit een doorsnede van mogelijke huishoudens, dan de Nederlandse en Hindostaanse huishoudens, die relatief vaak al geen kinderen meer in huis hebben. Van de 22 Nederlandse huishoudens hebben er 11 kinderen in huis. Van de acht Hindostaanse huishoudens hebben er maar 3 kinderen in huis. Bij de Marokkaanse en Turkse geïnterviewde huishoudens heeft de grote meerderheid kinderen in huis, bij de Turken 16 van de 18 huishoudens, bij de Marokkanen elf van de 15 huishoudens. De geïnterviewde huishoudens van de vluchtelingen en arbeidsmigranten vallen op doordat zij haast allemaal

opgroeïende kinderen in huis hebben. Het zijn volledig ontwikkelde huishoudens waarvan de kinderen nog niet uitgevlogen zijn. Van de vluchtelingen moet op basis van de interviews worden gezegd dat deze mentaal volledig in beslag worden genomen door het gewenningsproces aan de Nederlandse samenleving en van de arbeidsmigranten dat zij lange werkdagen maken. De onderwerpen van het wonen in een multi-etnische wijk en het contact met burens op een multi-etnische portiek vonden zij maar beperkt interessant.

3.5 VERSCHILLEN TUSSEN RESPONDENTEN GEWORVEN IN DE BUURTEN

Van de respondenten uit de Schilderswijk is zo'n viervijfde allochtoon, in Bouwlust nog geen drierijfde. Het merendeel van de respondenten bestaat zowel in de Schilderswijk als in Bouwlust uit vrouwen; in beide wijken is ruim drierijfde van de respondenten vrouw. Zowel in de Schilderswijk als in Bouwlust heeft ruim 50 procent van de geïnterviewde huishoudens kinderen in huis, het aantal in huis wonende kinderen in de Schilderswijk lag echter hoger dan in Bouwlust: het gemiddelde ligt op respectievelijk: 3.2 en 2.3. In beide wijken heeft de helft van de geïnterviewden niet meer onderwijs genoten dan de eerste cyclus van het voortgezet onderwijs (mavo of vbo). De verschillen tussen de wijken in het onderwijsniveau genoten door de respondenten zit hem met name aan de onderkant van de verdeling. Bij een kwart van de geïnterviewde personen in de Schilderswijk ligt het niveau van het genoten onderwijs niet hoger dan onvoltooid of voltooid basisonderwijs. Daarentegen behoren tot het kwart met het laagste onderwijsniveau in Bouwlust ook personen met maximaal enkele jaren voortgezet onderwijs. Het verschil in onderwijsniveau tussen de respondenten uit Bouwlust en de Schilderswijk wordt vooral in de hand gewerkt door het verschil in etnische samenstelling van de respondentengroepen in beide wijken. In Bouwlust zijn meer autochtonen geïnterviewd. Dat heeft een opdrijvend effect op het onderwijsniveau van de respondenten in Bouwlust want zelfs autochtonen in de leeftijdscategorie van 55 jaar en ouder hebben haast altijd enige jaren voortgezet onderwijs gevolgd. Maar ook voor de allochtonen in Bouwlust geldt dat zij een licht hoger onderwijsniveau hebben dan de allochtonen in de Schilderswijk.

Tabel 3.2 Procentuele verdeling van respondenten over autochtonen en over allochtone generaties

	Bouwlust	Schilderswijk
Autochtonen	Ruim 40%	20%
1 ^{ste} generatie	Ruim 35%	Ruim 50%
1,5 generatie	13 %	3%
2 ^{de} generatie	8%	26%
Totaal absoluut	40	31

Bron: ISEO

Het verschil tussen de respondentengroepen uit de Schilderswijk en Bouwlust zit hem niet alleen in het relatief grotere aandeel van autochtone respondenten in Bouwlust (tweevijfde tegenover de Schilderswijk een vijfde). De verdeling over de verschillende allochtone generaties is in de Schilderswijk gevarieerder dan in Bouwlust, zoals blijkt uit tabel 3.1. Van de respondenten uit beide wijken behoort ongeveer de helft tot de eerste en anderhalve allochtone generatie. In de Schilderswijk echter hebben we meer personen van de tweede generatie gesproken. Ons inziens is dat een gevolg ook van de ontwikkelingsfase waarin zich beide wijken bevinden. De Schilderswijk is een wijk waarin al heel vroeg een allochtone instroom op gang is gekomen en de autochtone bevolking tot een heel klein aandeel is gekrompen. Dit betekent dat in de afgelopen decennia de bevolkingssamenstelling geheel is veranderd. Dit mede als gevolg van de stadsvernieuwing die in de Schilderswijk heeft plaats gehad. Een gedeelte van de allochtone kinderen die in de Schilderswijk opgroeiden in gezinnen van eerste generatie allochtonen, heeft inmiddels al weer een woning gevonden in de Schilderswijk. Bouwlust is later gebouwd dan de Schilderswijk en heeft (nog) geen fase van ingrijpende stadsvernieuwing doorgeemaakt. In de beginfase in de jaren 50 en 60 huisvestte Bouwlust een bevolking van employees en ambtenaren met overheersend gezinnen die in de opbouwfase verkeerden. Pas vanaf de jaren tachtig kwamen de eerste allochtonen in Bouwlust wonen op de woningen die vrij kwamen door vertrek van autochtonen naar elders. Voor een gedeelte wonen in Bouwlust allochtone families van de eerste generatie die de Schilderswijk ontvluchtten vanwege de grote drukte daar. Ze merken nu op dat ook Bouwlust drukker begint te worden.

In de Schilderswijk hebben we meer alleenstaanden en alleenstaande moeders geïnterviewd dan in Bouwlust. Wel troffen we in Bouwlust meer gescheiden vrouwen als respondenten. Het laatste

kan samenhangen met het feit dat Bouwlust meer goedkope en kleine woningen kent dan de Schilderswijk; woningen waarop personen die scheiden, in eerste instantie aangewezen raken. In Bouwlust troffen we verder een vijftal allochtone respondenten aan die een partner uit het land van herkomst hadden gehaald. Het gaat daarbij zoals valt te verwachten om relatief jonge respondenten. In de Schilderswijk spraken we een aantal moeders die alleenstaande moeder waren geworden ten gevolge van een scheiding. In Bouwlust troffen we twee alleenstaande moeders die geen huwelijk achter de rug hadden.

In de Schilderswijk zijn de respondenten voornamelijk uit negen portieken gerekruteerd. In drie gevallen ging het daarbij om een portiek waar we maar één respondent spraken. In Bouwlust zijn de respondenten verspreid gevonden over een groter aantal portieken. We hebben in Bouwlust dus vaker op een portiek een enkele respondent gesproken. In totaal hebben we respondenten gevonden op negentien portieken. Op tien daarvan spraken we maar met één respondent. Dit is het gevolg van zowel onze werkwijze – in Bouwlust zijn meer interviewers ingezet – als van de eigenaardigheden van de wijk: meer eengezinswoningen.

De leeftijd van de allochtone en autochtone respondenten loopt uiteen. De autochtone respondenten zijn voor meer dan 50 procent boven de 45 jaar; van de allochtone respondenten is 50 procent tussen de 26 en 45 jaar. Wij nemen aan dat leeftijd een rol speelt in het oordeel over de buurt. Inderdaad nemen bejaarde autochtone respondenten eerder een neergang in de buurt waar, maar desondanks zijn ze meer tevreden met de buurt dan jongeren. Een leefwereld waarmee zij door lange jaren vergroeid zijn geraakt, is weliswaar objectief aan het verdwijnen, maar zij achten die leefwereld nog voldoende intact om relatief tevreden te zijn. Opvallend is dat de allochtonen in de leeftijdscategorie van 26 t/m 45 jaar geen uitdrukkelijke oordelen uitspreken over de voor- of achteruitgang van de buurt. Zij zijn desalniettemin vaker dan de jongere leeftijdsklassen ontevreden met de buurt. Het blijkt dat hun leven zich meer afgesloten, binnen de eigen etnische groep afspeelt. Dit is hun leefwereld waar ze tevreden mee zijn; de buurt staat verder van hen af en over deze zijn ze ontevreden. Dit vinden we terug bij het onderwerp van de contacten met de burens op het portiek.

Onze respondenten hebben gemiddeld een periode van negen jaar achter de rug op het portiek waar ze wonen. Er bestaan tussen hen echter aanmerkelijke verschillen in de verblijfsduur op het

portiek uiteenlopend van één tot 45 jaar. Een kwart van de respondenten woont vijf jaar of minder op het portiek en een kwart woont langer dan 15 jaar op het portiek, de helft heeft een verblijfsduur van 6 t/m 14 jaar achter de rug. In deze vierdeling van verblijfsduren (1-5 jaar, 6 & 7 jaar, 8 t/m 14 en 15 jaar en langer) blijken de autochtone respondenten steeds oververtegenwoordigd te zijn in de langere verblijfsduren op het portiek en de allochtone respondenten ondervertegenwoordigd. Indien we de brede categorie van allochtonen uitsplitsen dan kennen de Hindostaanse respondenten naast de autochtone respondenten lange verblijfsduren op het portiek. De vluchtelingen en overige allochtonen kennen de kortere gemiddelde verblijfsduren; wat niet verbaast omdat het meestal om relatieve nieuwkomers gaat in Nederland. De Marokkanen en Turken liggen op het punt van verblijfsduur daartussenin.

Een en ander komt ook terug in het profiel van de verblijfsduur op het portiek van de respondenten gevonden in beide buurten. De gemiddelde verblijfsduur op het portiek voor de respondenten in Bouwlust bedraagt negen jaar en voor die in de Schilderswijk tien jaar. De gemiddelde verblijfsduur verschilt dus niet veel tussen de buurten, maar daarachter gaan verschillen schuil die zichtbaar worden als gekeken wordt naar de spreiding in verblijfsduur op het portiek. In Bouwlust zijn er niet alleen bewoners geïnterviewd die nog maar zeer kort woonden op een portiek, er zijn ook bewoners bij die juist al heel lang op het portiek wonen. Degene met de langste verblijfsduur op een portiek – 45 jaar – is een oude autochtone bewoner uit Bouwlust. In de Schilderswijk ligt de maximumverblijfsduur op het portiek veel lager, namelijk op 21 jaar. Deze cijfers weerspiegelen het gegeven dat de Schilderswijk een ingrijpend proces van stadsvernieuwing achter de rug heeft waarbij bewoners min of meer gelijktijdig nieuwbouwwoningen betrokken, terwijl de verhuisbewegingen in Bouwlust niet door zulke nieuwbouw zijn gedictieerd.

3.6 SAMENVATTING

In dit hoofdstuk is uitgelegd dat voor dit onderzoek gebruik is gemaakt van interviewers die merendeels een allochtone achtergrond hebben. Dit voorkwam eventuele taalproblemen in interviews met oudere Turken en Marokkanen. Verder hebben we vermeld dat een gedeelte etnische achtergrond van interviewer en geïnterviewde de mededeelzaamheid van de geïnterviewde

zowel kan vergroten als beperken. Op deze mogelijke zogenoemde interviewer-effecten zijn we bedacht geweest.

Wij streefden naar een variatie in ons respondentenbestand omdat we de invloed van uiteenlopende individuele achtergrondkenmerken willen verkennen. In dit onderzoek was het vanwege de tijdsintensiviteit van de half-gestructureerde interviews niet haalbaar om bij de interviews te streven naar een representatieve steekproef uit de wijkbevolking. We hebben in dit hoofdstuk laten zien dat in ons respondentenbestand de verschillende etnische bewonerscategorieën vertegenwoordigd zijn. Dit maakt het ons inziens mogelijk op basis van ons materiaal een beeld te krijgen van de ideaaltypische vormen die de interetnische contacten aannemen in de context van respectievelijk de Schilderswijk en Bouwlust.

4

De bewoners over hun buurt

4.1 BOUWLUST EN SCHILDERSWIJK: OVERGANGSBESTAAN EN CULTURELE DIVERSITEIT

Er zijn opvallende verschillen in de wijze waarop de respondenten uit de Schilderswijk en Bouwlust over hun buurt spreken. De bewoners van Bouwlust hebben het over een buurt in verandering. Het patroon van hun verhaal is dat de wijk vroeger netjes en rustig was, maar nu niet meer wat zij is geweest. Ze merken op dat de etnische samenstelling verandert door de uitstroom van autochtone en allochtone bewoners naar nieuwbouwwijken en door de toestroom van weer andere allochtonen naar de vrijgekomen woningen. Ze zijn er zich van bewust dat in de nabije toekomst veel flats zullen worden gesloopt. Dat zal weer nieuwe veranderingen met zich brengen. Kortom, de bewoners in Bouwlust leven in een leefwereld in overgang. De Schilderswijk daarentegen is in de ogen van de bewoners een wijk met duidelijke, redelijk stabiele kenmerken. Het zijn deels negatieve kenmerken zoals lawaai en overlast van drugscriminaliteit, deels positieve kenmerken zoals gezellige drukte en meer vrijheid dan elders om je leven op eigen wijze te leiden (zie ook Mulder, 2001). De meeste bewoners realiseren zich dat dit de Schilderswijk is waaraan ze ondanks alles de voorkeur geven. Degenen die moeite hadden met deze Schilderswijk, zijn inmiddels al lang uit de buurt vertrokken. Zij zijn bijvoorbeeld neergestreken in Bouwlust en verbreiden daar met hun verhalen over de Schilderswijk het negatieve imago van de buurt in de stad.

Zoals we hebben gezien is het aandeel allochtonen in de Schilderswijk veel hoger dan in Bouwlust. Voor de bewoners van de Schilderswijk is het multi-etnische karakter van hun wijk een geaccepteerd en gewaardeerd gegeven. De leden van de meeste etniciteiten hebben het gevoel binnen de wijk onderdeel uit te maken van een eigen etnische gemeenschap. En in de beleving van de bewoners draagt elk van die gemeenschappen bij aan

wat een basiskarakter is van de wijk: het multiculturele. Bouwlust daarentegen is een wijk die in de ogen van de bewoners eigenlijk van niemand is. De autochtonen hebben niet langer het gevoel de dominante groep te zijn; de verschillende allochtone groepen nog niet het gevoel een gelijkwaardige partner te zijn in een multiculturele wijk. Naar het gevoel van de Turken en Marokkanen bijvoorbeeld ligt de echte thuisbasis van de eigen etnische gemeenschap in de Schilderswijk, ook al zijn ze diezelfde Schilderswijk voornamelijk om het lawaai en de criminaliteit ontvlucht.

Het oordeel van de respondenten uit Schilderswijk en Bouwlust over de buurt verschilt op allerlei punten. De grote meerderheid van de respondenten uit Bouwlust kenmerkt de buurt als rustig, die uit de Schilderswijk noemen de buurt druk en lawaaiig. Voor de bewoners uit Bouwlust is er één controversieel onderwerp namelijk dat van de hangjongeren. Een kwart van de respondenten refereert aan het probleem van hangjongeren, terwijl er ook enkele respondenten zijn die menen dat dit probleem wordt overdreven. Verder is er nog een klein deel van de respondenten dat wijst op de gehorigheid van de woningen waardoor in de woningen snel geluidsoverlast ontstaat. Deze twee problemen vormen als het ware een smet op het rustige karakter van de wijk. De respondenten van de Schilderswijk gaan in mindere mate in op bijzondere bronnen van overlast in hun wijk. Zij zijn er min of meer aan gewend dat er mensen in de buurt zijn die zich asociaal gedragen, dat er ook 's nachts veel lawaai is, en voortdurend overlast van drugsdealers en junks. Van de respondenten in Bouwlust zegt eenderde gedeelte uitdrukkelijk dat de buurt achteruitgaat, terwijl de rest daar geen oordeel over geeft. In beide buurten zijn het autochtone respondenten die beduidend vaker spreken over achteruitgang dan allochtone respondenten. Van de respondenten in de Schilderswijk is opvallend dat er naast een kwart dat spreekt over achteruitgang, ook een kwart is dat een vooruitgang waarneemt. De laatsten hebben dan met name het oog op de verbeteringen rond het Oranjeplein. Hoewel een deel van de respondenten in Bouwlust duidelijk achteruitgang ziet optreden en de grote meerderheid ontevreden is met de buurt, wil toch maar een enkeling verhuizen. De meeste bewoners zijn van plan de veranderingen in de buurt uit te zitten. In de Schilderswijk ligt dit anders. Daar is eenderde gedeelte van de respondenten tevreden met de buurt. Bij de rest is de ontevredenheid zo groot dat een aantal wil vertrekken uit de wijk. Daarbij zeggen de vertrekgeneigden wel herhaaldelijk dat het hen begroot vanwege de goede woning en aantrekkelijke ligging van de wijk. We gaan in volgende paragrafen nog dieper in op deze verschillen in oordeel over de buurten.

Daarbij zullen we toelichten dat kennelijk in de Schilderswijk een leefwereld is gegroeid die ondanks de ook negatieve kanten door een deel van de bewoners als relatief vrij en eigen wordt gewaardeerd.

4.2 BOUWLUST

4.2.1 Het vakantiegevoel

Zoals eerder uiteengezet is Bouwlust de laatste wijk die in Escamp na de oorlog is gebouwd. Het oorspronkelijke vooroorlogse ontwerp van de wijk was van Dudok. Hij maakte gebruik van kleine identieke eenheden (flats) als basiseenheid die in een overzichtelijk, repeterend organisch geheel werden aaneengevoegd tot een buurt die moest kunnen functioneren als een gemeenschap waarin de dagelijks noodzakelijke voorzieningen beschikbaar waren. Het ontwerp werd weliswaar niet precies zo uitgevoerd als getekend, maar Bouwlust bleef bestaan uit straten haaks op elkaar met daaraan in het gelid flats van vier hoog en centraal in de wijk de gemeenschapsvoorzieningen. Opvallend is de ruime maatvoering voor de groenvoorzieningen tussen de flats. De ruime opzet maakte dat de eerste bewoners van Bouwlust, die vanuit de oude binnenstadsbuurten toestroomden en daar vaak hadden ingewoond bij anderen, in hun nieuwe buurt het gevoel hadden 'op vakantie' te zijn. Ze stemden daarmee in met wat de folders over hun nieuwe buurt wervend riepen.

Naar Bouwlust kwamen jonge gezinnen van employees en ambtenaren. Allemaal gezinnen die in hun opbouwfase verkeerden. Kinderen werden geboren, speelden met elkaar en de ouders kregen contact met elkaar via de verzuilde organisaties als kerk, school en vereniging die na enige tijd hun eigen locaties bouwden in de buurt. Door de kinderrijkdom was de buurt druk en was het in de flats overdag nimmer stil, maar niemand die zich daar aan ergerde. Elk gezin had met opgroeiende kinderen te maken en wist daardoor wat dat met zich meebracht. Het was een leven van gelijken die over en weer gaven en namen zonder te klagen. Vanaf de jaren zeventig toen de kinderen het ouderlijk huis verlieten, werd de wijk rustiger.

Ook de bewoners die niet al decennia in Bouwlust wonen, noemen de buurt toch steeds: rustig, groen, met winkels en voorzieningen op loopafstand en goed openbaar vervoer. Zelfs hoorden wij

relatief nieuwe bewoners de opmerkingen van de eerste bewoners echoën: *Bouwlust geeft je een vakantiegevoel*. De opzet van de buurt blijft op dit punt zijn werking houden. De waardering voor de woningen zelf is minder gunstig geworden. De kwaliteit van het bouwen is aanzienlijk vooruit gegaan in de afgelopen decennia, terwijl tegelijk de behoefte aan stilte en privacy is toegenomen. Bij gevolg worden de flats ervaren als gehorig, tochtig, achterstallig in onderhoud en gebouwd met verouderde materialen. Zoals een respondente zegt: *bij het stofzuigen komen er cement en brokkel-tjes uit de muur los*. Of een andere respondente: *we zouden echt een andere keuken moeten krijgen van de woningbouwvereniging, maar bij die krijg ik geen gehoor*.

Het vele openbaar groen in de buurt wordt niet langer als alleen maar aantrekkelijk ervaren, maar nu ook wel als een probleem. Openbaar groen is van niemand in het bijzonder. Vroeger had dat kennelijk geen negatieve gevolgen: struiken en bomen werden met rust gelaten en de tuinaanleg bleef het aanzien waard doordat er nog niet veel zwerfvuil was. Nu leidt het openbaar groen in Bouwlust tot de moeilijke vraag van wie het is en wie verantwoordelijk is voor het netjes houden ervan. Om meer ruimte aan de grijze zone van de openbaarheid te onttrekken zet de woningbouwvereniging speeltuig tussen de flats; staat aan bewoners op de laagste verdieping toe om een privé-tuintje af te perken; en initieert een enkel project waarbij de kinderen eigen tekeningen mogen aanbrengen op de muren van de flats zodat deze de openbare ruimte als eigen gaan ervaren. Ondertussen blijven oudere autochtonen klagen over het afrukken van boomtakken door jonge allochtoontjes die 'van hun ouders kennelijk geen respect voor de natuur leren'. Zoals ze ook klagen over jongeren die op fietsen en scooters tussen de flats rijden. En natuurlijk dat komt voor, alhoewel het de onderzoekers bij hun tochten door de buurt niet bijzonder is opgevallen. De toestand van de openbare ruimte is volgens de onderzoekers nog behoorlijk, maar het onderhoud en toezicht vergen van de woningbouwvereniging veel meer inspanningen dan haar lief is, omdat het grootste deel van de bewoners er niet naar om kijkt. Een Turkse vrouw geeft op de volgende wijze haar oordeel over deze ontwikkelingen: *Vroeger had ik een vakantiegevoel toen ik hier kwam wonen. Dat is wel minder geworden. Veel groen zoals bomen zijn in de wijk weggehaald, de mensen gaan steeds meer stenen in hun tuin zetten (ze bakenen zoals gezegd daarmee een eigen tuin af, thv). Dat moet een keer stoppen, vind ik*

4.2.2 De sociale achteruitgang van de buurt

Veel respondenten uit Bouwlust constateren achteruitgang van de wijk. Met achteruitgang bedoelen ze vooral dat in de buurt steeds meer allochtonen komen wonen. Een enkele keer merken ze op dat de komst van allochtonen de sociaal-economische status van de buurt heeft verlaagd en zodoende een meer volkse levensstijl heeft gebracht. Verder vullen ze achteruitgang in met een verwijzing naar toenemende drukte. Zij merken op dat de gezinnen van allochtonen relatief veel kinderen tellen. Deze kinderen brengen in de wijk en op het portiek meer drukte met zich mee. De waarneming dat de buurt achteruit gaat wordt niet alleen door oudere autochtone bewoners gedaan, maar ook door Marokkaanse en Turkse bewoners, die opmerken dat er meer 'buitenlanders' de buurt instromen. Met buitenlanders bedoelen ze dan vluchtelingen en Afrikanen. Zo zegt een Turkse mevrouw: *In de elf jaar dat ik in Bouwlust woon heb ik veel zien veranderen. Zo wonen er nu veel allochtonen en mensen die in een uitkering zitten. Als ik nu met dit weer buiten loop en veel Somaliërs zie, dan vind ik dat niet zo erg. Maar kom ik hier van de zomer buiten, dan stoort ik me overal aan. Die mensen uit die andere culturen zijn heel anders. Het is gewoon heel vies in de wijk. Die mensen komen allemaal uit de Schilderswijk en die hebben hier een woning gekregen. Het zijn mensen met een laag inkomen, vluchtelingen en anderen die de woningbouw hier heeft laten komen wonen.*

Overigens komt het vaker voor dat allochtonen de woningbouwvereniging verantwoordelijk stellen voor de etnische concentratie in de buurt. In hun visie zijn de woningbouwverenigingen niet de uitvoerders van een woonverdelingsstelsel dat werkt met een vraag- en aanbodkant. Zij menen dat de woningbouwverenigingen direct de woningtoewijzing sturen en vinden dat ook normaal en gewenst. Zo zegt een Turkse meneer: *Bouwlust is meer op de Schilderswijk gaan lijken. Ik ging weg uit de Schilderswijk omdat het altijd te druk was. Midden in de nacht liepen er veel mensen over straat. Over een paar jaar is Bouwlust in een Schilderswijk veranderd. Ik vind dat het hier de slechte kant op gaat. Dit is vooral de schuld van de woningbouwcorporatie. Die heeft ervoor gezorgd dat er zoveel buitenlanders (grotendeels met lage inkomens uit uitkeringen) bij elkaar kwamen wonen. Teveel buitenlanders in een wijk gaat niet. Ze maken er een rotzooi van. Bij buitenlanders denkt hij niet zozeer aan de eigen etnische groep, maar vooral aan de Marokkaanse en Antilliaanse bevolking in Bouwlust.*

Een Koerdische man uit Bouwlust die een bestuursfunctie heeft in een zelforganisatie, zegt: *De Schilderswijk is letterlijk een getto. Het heeft zover kunnen komen omdat de overheid en de gemeente daar zelf de hand in gehad hebben. Er had voorkomen moeten worden dat mensen van buitenlandse afkomst bij elkaar gaan wonen.* Sinds enige jaren woont hij nu in Bouwlust en zegt daarover: *Er is wel wat veranderd in deze wijk sinds wij hier zijn komen wonen. Nu wordt het hier ook een getto. Het is een neerwaartse spiraal. Eerst woonden er hier weinig allochtonen. Dan komen er meer allochtonen en die sporen ieder hun eigen mensen aan om ook naar deze buurt te komen. Iedereen kent elkaar dan (binnen de eigen etnische groep, thv) en gaat geïsoleerd leven omdat zij alleen maar met elkaar contact hebben.* Deze voorman is tegen de etnische concentratie en meent dat de overheid moet voorkomen dat allochtonen zich alleen maar op de eigen kring oriënteren en niet ook integreren in de Nederlandse samenleving. Merkwaardig is dat hij de overheid en gemeente op dit punt meer sturingsmogelijkheden toeschrijft dan zijn eigen organisatie.

De omvangrijkere instroom van personen uit nieuwe bevolkingscategorieën bracht en brengt bij een deel van de bewoners uitdrukkelijk gevoelens van vervreemding op gang. De nieuwe instroom maakt dat zij zich minder thuis voelen in de buurt; de buurt is niet meer de vertrouwde eigen leefwereld. Dit soort opmerkingen hebben we vooral gehoord van die autochtone respondenten die in de buurt in een min of meer hecht autochtoon sociaal netwerk zijn opgenomen. Voor hen is het buurtleven in de eigen buurt van betekenis. Zo zegt een oudere autochtone respondent: *Mij is opgevallen dat Turkse en Marokkaanse mensen hun weg in de buurt gaan zonder op of om te kijken. Ze lopen door de straten en over de pleinen op weg naar waar ze heen moeten. Ze kijken recht voor zich uit. En als je hen in de weg loopt, moet je opzij gaan, want zij zullen niet uitwijken.* Hij vindt het ook hinderlijk dat *Turken en Marokkanen onderling hun eigen taal kakelen. Daardoor voelt hij zich een vreemde en buitengesloten (in zijn eigen wijk, thv). Vooral de 'hoofddoekjes' zijn erg op zichzelf.* Een autochtone vrouw met een kind in de basisschoolleeftijd zegt: *Er zijn veel buitenlanders in de wijk komen wonen. Ik vind het niet erg, als ze zich maar aanpassen aan ons, en dat doen ze te weinig. Zo zie je allochtone vrouwen die op een bank in een park alleen maar in hun eigen taal zitten te praten. Ik ga dan niet bij deze vrouwen zitten. Ik zit dan liever bij de Nederlandse vrouwen.*

Het merendeel van de respondenten is nuchterder in hun waarneming van de veranderingen in de buurt. Die veranderingen me-

nen ze doen zich voor en zullen nog wel verder voortgaan. Een ouder autochtone man zegt bijvoorbeeld: *We wonen hier al een tijd in Bouwlust en we vinden het allemaal prachtig. De buurt is goed, nou loopt het wel wat zwarter, donkerder of allochtoner.. ik weet niet hoe ik het moet zeggen tegenwoordig. Maar goed, dat gaat nu ook komen, dat houd je niet tegen. (..) Het is allemaal saaier geworden, vroeger was het allemaal zo dat je meer buiten leefde. De buurman was touwtje aan het draaien en iedereen sprong mee, vaders, moeders en kinderen. Nu hoef je alleen maar tegen de kinderen te zeggen, kan je je fiets opzij zetten en je wordt al afgesnauwd. Het maakt niet uit van welke cultuur die kinderen zijn. Ik zou het helemaal niet erg vinden om touwtje te draaien voor de kinderen uit de buurt, maar dat willen ze allemaal niet meer.* Ook een andere, bejaarde autochtone respondente onderkent dat de veranderingen die zich in de buurt voordoen meer te maken hebben met een bredere maatschappelijke ontwikkeling van individualisering, dan louter met de komst van allochtonen. *De mensen onder elkaar zijn minder geworden, dat vind ik wel. Mensen zijn meer met zichzelf bezig en niet meer met elkaar. Nee, dat heeft niets met allochtonen te maken,* antwoordt ze op een vraag van de allochtone interviewster. *Nee ik bedoel mensen onder elkaar, ze zijn meer op zichzelf, vroeger was het zo, tafeltjes buiten, kinderen buiten, gezellig buiten zitten. Maar dat is allemaal weg. Maar dat is niet alleen hier, maar overal. Op de Paul Krugerlaan, daar woonde ik met twee op een trap. Dat was wel gezellig. De benedenbuurvrouw riep naar boven, " Stien ik heb koffie", ja, dat was wel gezellig.*

Met name in de Oorden en de Raden waar de grote blokken flats staan en wij veel respondenten spraken, is het aandeel allochtonen sterk gegroeid. Andere bewoners in de buurt zijn blij daar niet te wonen. *De Venen zijn veilig en kindvriendelijk, wat ik niet kan zeggen van de Oorden* (autochtone vrouw). *Ik weet wel dat er bij de Raden bijvoorbeeld veel criminaliteit is* (autochtone vrouw). Merkwaardig is dat onze respondenten uit Bouwlust, ook zij die in de Oorden en Raden wonen, niet of nauwelijks ervaring hebben met criminaliteit. Er verdwijnt wel eens een kledingstuk van de drooglijn op het balkon, maar veel erger dan dat hebben we het niet gehoord. Toch menen de mensen buiten de Raden en Oorden dat daar wel behoorlijk wat criminaliteit voorkomt.

4.2.3 Getalsmatige groei roept segregatietendensen op

Uit de gesprekken met respondenten die al langer in Bouwlust wonen, maken we op dat de Hollanders de eerste allochtone bewoners nieuwsgierig, uitnodigend en kritisch tegemoet traden. Een verhaal dat van mond tot mond gaat is dat in sommige flats waar allochtonen kwamen wonen, het afvoersysteem verstopt raakte door verkeerd gebruik. Bij ons, menen de Hollanders, is dat nog nooit voorgekomen. Als een buurvrouw een vuilniszak vindt die open is geraakt en waaruit de poepluiers haar tegemoet stinken, stapt ze direct naar het jonge Marokkaanse in plaats van autochtone gezin. Ze blijkt helemaal niet bij de Marokkanen te moeten zijn, die zich gediscrimineerd voelen. Een familie die de auto aan het pakken is voor de zomerse reis naar Marokko, krijgt van Hollandse burens het advies om bagage op het dak te binden, want 'dat doen andere Turken en Marokkanen ook'. Uit deze laatste uitwisseling groeit een contact dat tot op de dag van vandaag bestaat. De eerste allochtonen, krijgen we de indruk, proberen zich aan te passen aan de nieuwe Hollandse omgeving en de autochtonen hen daarin in te leiden, zodat ze 'lekker mee gaan doen' (op de Hollandse manier (thv)).

Het buurthuis Kreade begint activiteiten te organiseren om personen uit de verschillende etnische groepen bij elkaar te brengen. Het is een kleine kring van steeds weer dezelfde personen die daaraan deelneemt zonder dat die kring uitbreidt. Naarmate er meer allochtonen in de buurt komen wonen, beginnen de mannen uit de etnische groepen eigen organisaties op te zetten. Deze organisaties zetten zich in voor belangen van en activiteiten voor de eigen etniciteit. En dat niet alleen, de enkele Turkse en Marokkaanse vrouwen van de eerste generatie die aan interculturele activiteiten meededen, ondervinden daarover afkeuring vanuit de eigen groep. De sociale controle neemt toe op de individuele families en individuele personen vanuit de eigen etnische groep. Door de eerste generatie wordt het gezien als onnodig, soms zelfs als ongewenst om actief te streven naar contact met personen van andere etniciteiten. De eigen etnische groep is de aangewezen leefwereld. Dit is wat de toenemende sociale controle in de groep uitstraalt. Er zijn eerste generatie Marokkanen die zich al dan niet onder invloed van imams zo sterk op het 'eigene' richten dat zij van hun vrouwen eisen dat deze een hoofddoek gaan dragen.

Naarmate het buurthuis uitdrukkelijker wordt geconfronteerd met specifieke behoeften vanuit de verschillende etniciteiten gaat het

daarmee rekening houden in zijn aanbod. In de wijk zijn er geen commercieel uitgebate ruimten waar grotere feesten kunnen worden gehouden of verenigingsruimten waar etnisch homogene gezelschappen ook worden gerekend tot de natuurlijke achterban. Het gevolg is dat het buurthuis wordt benaderd door zelforganisaties en instemt met verhuur van ruimten aan hen op vaste dagen. De meeste autochtone bewoners komen niet in het buurthuis. De autochtone bewoners die er wel komen, nemen waar dat de deelname aan de activiteiten en clubs goeddeels etnisch homogeen begint te worden. Voor hun gevoel wordt het buurthuis overgenomen door de allochtonen, want het is niet meer ingesteld op een denkbeeldige, niet meer bestaande algemene, kleurloze buurtbewoner. Een enkeling meent in dit verband: *eigenlijk zijn wij (autochtonen, thv) het die worden gediscrimineerd*. De meeste autochtonen erkennen dat de etniciteiten verschillen in de soort van activiteiten waaraan ze behoefte hebben en de wijze waarop die worden georganiseerd, en dat ook Hollanders gewoon geen zin zouden hebben om aan bijvoorbeeld een Marokkaanse club mee te doen. Kortom, het buurthuis weet zich niet te onttrekken aan de segregatie die zich in de buurt begint voor te doen ten gevolge van de groei in omvang van de verschillende etnische categorieën.

4.2.4 Hangjongeren omstreden

Een omstreden onderwerp in Bouwlust is dat van de zogenoemde 'hangjongeren'. Een groep van voornamelijk Marokkaanse jongeren die op een gegeven moment het buurthuis Kreade als plaats van samenkomst gebruikten. Ze waren daar zo sterk aanwezig, dat ze andere buurtbewoners begonnen af te schrikken van een bezoek aan het buurthuis. De leiding van het buurthuis heeft de jongeren na wat incidenten de toegang tot het buurthuis ontzegd. Dezen reageerden daarop met het ingooien van ramen en het bedreigen van medewerkers met messen. De jongeren kozen vervolgens voor een plaats van samenkomst buiten, tegenover het buurthuis. Een deel van de respondenten vertelt dat de jongeren werkelijk voor overlast zorgen en zich agressief gedroegen. Een ander deel relateert een en ander. Een autochtone vrouw die vlak bij Kreade woont, zegt dat de achteruitgang van de buurt vooral te wijten is aan de overlast die de Marokkaanse hangjongeren veroorzaken. Ze vertelt dat ze *de jongens gewoon aanspreekt als ze iets verkeerd doet*. Vaak reageren de jongens dan met een verontschuldiging. Vorig jaar heeft er ook een schietpartij plaats gevonden voor haar portiek, maar onduidelijk is of dat iets te ma-

ken had met het groepje hangjongeren. De overlast van de jongeren is volgens haar de laatste tijd afgenomen omdat de politie de jongens vaak heeft aangesproken. Een jonge goed opgeleide Marokkaanse plaatst het probleem met de hangjongeren in een bredere context. *Men moet wel de hangjongeren in gaten houden, want er wordt niets voor ze georganiseerd in de wijk. Er waren bij Kreade een Marokkaanse, Hindostaanse en Turkse vereniging, maar de Marokkaanse is opgeheven. Waarom deze is opgeheven, weet ik niet. Vroeger mochten er ook feesten in het buurthuis gehouden worden, maar dit mag niet meer, omdat één bruiloft compleet uit de hand is gelopen. Een aantal jongens wilde naar binnen om mee te eten, maar de toegang werd hen geweigerd. Toen hebben ze met stenen een aantal ruiten ingegooid en zijn ze met elkaar op de vuist gegaan. Daarom mogen er nu geen feesten worden gehouden in het buurthuis. Ik heb er zelf mijn bruiloft gegeven en vindt het erg jammer dat dit niet meer kan. In de jaren tachtig waren er allerlei problemen met de Nederlandse jeugd die niets te doen had in de wijk, omdat er niets voor ze werd georganiseerd, en nu wordt er weer niets georganiseerd maar nu niet voor de Marokkaanse/Turkse jeugd. Tijdens oud en nieuw was het altijd druk in de buurt. De Nederlandse jeugd was dronken en veroorzaakte brandjes. Nu wordt er op een andere manier overlast veroorzaakt en door een andere groep. Ik vindt dat de jongeren nu rustiger zijn, omdat ze meestal nuchter zijn en dus wel weten wat ze doen. De jeugd steekt nu ook geen brandjes in kelders aan, maar zij hangen vooral in een groep bij elkaar waardoor sommige mensen zich bedreigd voelen. De jongeren nu hebben geen doel voor ogen en vervelen zich. De Nederlandse jeugd in de jaren 80 had een doel voor ogen, ze zaten op school of hadden een baan. Maar de Marokkaanse en Turkse jongens van tegenwoordig hebben geen doel voor ogen, omdat het op school meestal ook niet zo goed gaat. Ik vraag me af waar het naar toe moet met deze groep. De Marokkanen die het goed doen, daar hoor je niets over. Het gaat altijd over de etterbakken. Overigens zeggen een paar autochtone respondenten dat de hangjongeren niet echt overlast veroorzaken. Het is alleen irritant dat ze in de weg staan en je om ze heen moet lopen. Met de komst van het nieuwe activiteiten-centrum dat in de plaats moet komen van Kreade, krijgen hopelijk de allochtone jongeren ook een eigen plek in de wijk.*

Een gedeelte van de jongeren verzet zich tegen de conformiteitsdruk die van de leeftijdsgenoten van de eigen etniciteit uitgaat. Zo is de reactie van een Turkse vwo-leerling op een clubje jongens dat vindt dat hij met hen moet rondhangen in de buurt: *Het feit dat ik Turk ben, betekent nog niet dat ik met jullie zou moeten op-*

trekken. Een Marokkaanse vijftienjarige heeft vanzelfsprekend voornamelijk vrienden met een Marokkaanse achtergrond, maar ergert zich eraan dat jongens uit zijn etnische groep zich erg snel gediscrimineerd voelen, gevechten aangaan met bijvoorbeeld Turken, met messen dreigen, etc. Hij groeit op in een familie die de Islam zeer serieus neemt, en zegt het zijn vader na dat hij alleen met jongens met een 'goed' karakter wil omgaan.

4.2.5 Bouwlust in overgang

Samenvattend kan het volgende over Bouwlust gezegd worden. De buurt gaat in de ogen van de oorspronkelijke autochtone bewoners en de eerste allochtone bewoners achteruit doordat er steeds meer allochtonen komen wonen, waaronder ook vluchtelingen en personen uit voorheen onbekende niet-westerse landen. De eerste allochtone bewoners kwamen naar Bouwlust vanuit de buurten in het Centrum waarvan zij het lawaai, de overlast, criminaliteit en bouwdrukte ontvluchtten. Zij waardeerden precies zoals de oorspronkelijke autochtone bewoners het ruime, rustige en groene karakter van de buurt; alsof je constant op vakantie bent. De grotere allochtone groepen van Turken en Marokkanen waarden het dat zij binnen de buurt een eigen leefwereld hebben kunnen opbouwen. Ze waarden de eigen clubs in Kreative, zijn blij met de mogelijkheid daar hun grote feesten te houden zoals bij de besnijdenis van hun zonen en het huwelijk van hun dochters. De autochtone bevolking constateert dat de buurt als leefwereld drastisch aan het veranderen is. De grote meerderheid constateert dat nuchter en legt er zich bij neer: 'zo is het nu eenmaal, je kunt er toch niets aan doen'. Een zeer klein deel van de autochtonen is rancuneus en zoekt naar schuldigen en naar middelen om het verlies van de eigen leefwereld te keren.

4.3 DE SCHILDERSWIJK

4.3.1 Diversiteit als gewaardeerd gegeven

Zoals gezegd spreken de respondenten uit de Schilderswijk veel meer over hun buurt in termen van vaste, goede en minder goede kenmerken die je moet accepteren of niet. Accepteer je ze niet dan moet je verhuizen. Nergens in de verhalen over de buurt kregen wij het idee dat de buurt wordt geclaimd als leefwereld door één etnische groep. Het naast elkaar leven van verschillende etnische groepen wordt veeleer gezien als een gegeven waaraan positieve kanten zitten. Een oudere Hindostaanse vertelt: *De Schilderswijk is lekker gevarieerd qua bevolking en levenswijzen waardoor mensen veel meer dan in Hollandse wijken leven en laten leven. Je kunt veel meer lekker je eigen gang gaan. Als mensen elkaar maar respecteren, dan kan dat ook.* Veel respondenten vooral jonge ongehuwde Turken en Marokkanen voelen zich thuis in de buurt, ze vinden het gezellig druk, waarderen de vele winkeltjes en het feit dat ze familie hebben wonen in de buurt. Een Arabisch-Berberse-familie zegt over de Schilderswijk: *Veel winkels in de buurt. Bakker in de buurt waar je elke dag vers brood kunt kopen. Het leuke van de Schilderswijk is dat het gezellig is.* Een Hindostaanse familie meent: *De Schilderswijk is een leuke buurt, veel winkels in de buurt en veel speeltuinen waar de kinderen kunnen spelen.* Een jonge Turkse zegt: *De Schilderswijk is gezellig en leuk; daarom moet het imago van de wijk verbeteren*, terwijl haar moeder de wijk niet leuk noemt omdat ze haar familie uit Schiedam mist. We spraken een andere jonge Turkse respondente die enige tijd in Zoetermeer woonde, maar vandaar weer terugging naar de Schilderswijk omdat ze zich niet thuis voelde in die wat afstandelijke, nette, Hollandse gemeente. *Ik ben geboren in Transvaal, toen verhuisd naar de Schilderswijk. Omdat mijn man een zaak heeft in Zoetermeer, zijn we daarheen verhuisd. In Zoetermeer woonden alleen Nederlanders, die allemaal wel heel aardig en behulpzaam waren. Ze deden ook niet raar over mijn hoofddoek. Maar toch, mijn dochter was het enige niet-Nederlandse meisje op school en kreeg het op een gegeven moment moeilijker met het maken van vriendinnen. Om deze reden, maar vooral omdat ik het er zelf niet uithield, zijn we na twee jaar teruggegaan naar de Schilderswijk. Mijn man vindt dat nog steeds erg jammer.* De hierboven genoemde oudere Hindostaanse vrouw had soortgelijke bezwaren tegen Zoetermeer: *In heb daar twee jaar bij mijn broer gewoond en in een atelier gewerkt als naaister, maar ik had het daar niet naar mijn zin. De mensen letten daar erg veel op elkaar en ze waren daar niet erg spontaan, terwijl ik dat zelf wel ben.* Overigens speelt bij deze laatste vrouw ook een rol dat een multi-etnische buurt als de Schilderswijk een verzachtende werking heeft op de sterke sociale controle

die de eigen etnische groep met name op vrouwen uitoefent. Haar maakt de multi-etnische lucht van de Schilderswijk vrij.

4.3.2 Overlast en criminaliteit smetten

Volgens een respondente die al haar hele leven in de Schilderswijk woont, was er vroeger in de buurt ook veel diefstal en heling. De drughandel is echter een vorm van criminaliteit die veel meer overlast en angst brengt in de buurt. *Er is angst in de buurt omdat er zoveel messen en pistolen in omloop zijn. Vroeger werd er ook gevochten in de Schilderswijk, maar dat ging nog gewoon met de blote handen.* Zij is niet bang voor zo'n gevecht, maar met die messen en pistolen van tegenwoordig is alles veranderd en de angst gekomen.

De criminaliteit zet jonge, goed opgeleide allochtonen die opgegroeid zijn in de buurt en aan deze veel waarderen, toch aan tot vertrek. *Ik zou in deze wijk mijn kinderen niet willen grootbrengen. Ik beseft me dat het niet makkelijk is om een woning in een andere buurt te krijgen. Ik zou graag in Boskoop willen wonen. Financieel is dat echter nog niet bereikbaar voor mij en mijn echtgenoot. Huren is daar niet mogelijk, denk ik, dus moeten we kopen. Ik heb daar enkele autochtone vriendinnen wonen die ik op mijn werk heb leren kennen. Die kunnen misschien helpen met het vinden van een huis daar. Ik zou dan ook 's avonds naar mijn collega's kunnen. Hier kun je 's avonds niet over straat lopen* (een Marokkaanse). Een jonge Turkse moeder zegt het volgende: *Buiten spelen is niet veilig voor de kinderen in de Schilderswijk. Overal liggen injectiespuiten van junks. Ik maak mij zorgen om mijn zoontje als hij buiten speelt. Kinderen kunnen na schooltijd wel naar een opvang of buurthuis, maar ik vind het geen goede opvang. De leiding is niet streng genoeg, de kinderen gebruiken lelijke woorden en zijn brutaal. Ik houd mijn zoontje daar van weg.* Beide vrouwen vinden het spijtig dat autochtone vriendinnen die ze vroeger in de Schilderswijk hadden, inmiddels zijn vertrokken naar elders.

Veel respondenten uit de Schilderswijk vertellen over eigen ervaringen met overlast en criminaliteit; in Bouwlust gaat het vaker in termen van 'van horen zeggen'. Een gezin uit Pakistan zegt dat het erg leuk is om in de Schilderswijk te wonen. Ze hebben aardige burens en de winkels zijn lekker dichtbij, maar de buurt vinden ze wat minder. Er wordt vaak midden in de nacht gevochten. Daarnaast is er altijd veel lawaai, waardoor je nooit rustig kunt slapen. Veel auto's worden 's nachts opengebroken. Zo ook de auto van henzelf. Hierdoor voelen zij zich niet zo veilig in de buurt. Toch willen

ze in de Schilderwijk blijven wonen. In een Marokkaanse familie waarvan de ouders en dochters bewust vanuit de Islam leven terwijl een zoon tot hun verdriet na zijn voortijdig schoolverlaten niet of nauwelijks serieus naar werk heeft gezocht, zegt een van de dochters: *De buurt is erg leuk; er zijn veel leuke winkels. Ik heb met niemand problemen in de wijk en voel me er veilig. Ik ben in de buurt opgegroeid en zou er ook niet weg willen.* Ze heeft een hechte band met andere bewoners van de Schilderswijk. Moeder voelt zich echter minder veilig. De dochter zegt tegen haar moeder: *Maar jij wilt toch ook niet verhuizen?* Moeder antwoordt: *Dat klopt, maar dat komt doordat ik hier gewend ben en hier mijn familie en kennissen heb.* Volgens de moeder wordt er te vaak in schuren ingebroken en worden er te veel auto's gestolen. Vorig jaar probeerden jongens om vijf uur 's middags bij haar in te breken. Toen ze binnen kwamen, riep moeder zogenaamd haar man hoewel die niet thuis was, waarop de jongens zijn weggerend. Volgens de dochter gaat het erg slecht met de Marokkaanse jongens in de wijk. Bijvoorbeeld haar broertje werkt niet en hij zit ook niet op school. Hij is nu 22 jaar, maar hij was achttien toen hij van school ging. *Dit geldt, zegt ze, voor acht van de tien jongens in de wijk.*

De eerste generatie Turken en Marokkanen spraken in de interviews nauwelijks over de criminaliteit onder een deel van de jonge generatie. Dit komt voort, is onze indruk, uit schaamte en het besef als ouderen 'foute' jongens toch niet te kunnen corrigeren. In Turkse en Marokkaanse families zijn de verschillen in opvattingen tussen de generaties groot als de eerste generatie zich nog steeds richt op het land van herkomst. Dat leidt tot een generatiekloof die vele malen groter is dan die welke in Nederlandse gezinnen bestond in de jaren zestig. Als vervolgens de zonen uit het gezin gedrag vertonen dat noch volgens de traditionele normen, noch volgens de Nederlandse normen acceptabel is, weten de ouderen niet wat te doen. De kloof werkt dan zo uit dat elke generatie zijns weegs gaat. Leden van de eerste generatie spreken er onderling liefst niet over als hun kinderen in duistere praktijken verwickeld zijn. Ze antwoorden bijvoorbeeld op de vraag naar vervelende dingen in de buurt: *Die zijn er niet echt. Er gebeurt altijd en overal wel iets vervelends. Er zijn af en toe hangjongeren, maar die kunnen nergens naar toe.*

Volwassen Marokkanen van de jongere generaties duiden in hun antwoorden vaker de oorzaken aan van het overlastgevend gedrag van groepen jongens. Een Marokkaanse stelt: *De ouders spelen een hele grote rol. De jongens worden vrij gelaten en de mei-*

den worden wat strakker gehouden. Hierdoor weten de jongens niet waar hun grenzen liggen. Jongens mogen te laat komen en er wordt niets van gezegd, terwijl wanneer een meisje te laat komt, zij gelijk op haar donder krijgt. (...) Ouders denken, op straat en school moeten de politie en leraren je kind corrigeren. In Nederland gaat het zo niet; hier is het ieder voor zich en ieder moet zelf zijn kind opvoeden en anderen bemoeien zich er niet mee. In Marokko kan een buurman jou een tik geven als je iets fout doet. Hier kan dat niet'. Een Turkse respondent stelt dat de ouders het liefst hebben dat de jongens naar buiten gaan. Het gevolg is dat ouders en jongeren nauwelijks met elkaar praten. Hij wil met zijn eigen kinderen meer 'op de Nederlandse manier' omgaan.

4.3.3 Verdwenen buurtbesef

Waarschijnlijk is in de meeste buurten in Nederland de kern van bewoners die langer in de buurt woont, tegenwoordig zo klein dat een besef van een gemeenschappelijke geschiedenis nauwelijks ontstaat. Een gevoel van verbondenheid met de buurt zal zich dan niet ontwikkelen (Blokland-Potters, 1998). Desalniettemin kunnen de bewoners zich over en weer in elkaar herkennen vanwege bepaalde gemeenschappelijke kenmerken zoals sociale klasse, opleiding, levensstijl en ambitie. In de oude Schilderswijk bestond onder de autochtone arbeidersbevolking wel een gevoel van buurtverbondenheid dat in een paar generaties kon groeien. Met het wegtrekken van het grootste deel van de autochtone bevolking is dat buurtgevoel verdwenen; het buurtgevoel klinkt alleen nog na in de romantische verhalen die de vertrekkers vertellen over het verleden. Wij hoorden die verhalen vooral van oudere autochtonen die naar Bouwlust waren verhuisd vanuit de Schilderswijk en Transvaal.

Volgens de oudere autochtone bewoners werden de gastarbeiders in de jaren zestig en zeventig betrekkelijk gemakkelijk opgenomen in de buurt. Er bestond een zekere nieuwsgierigheid naar en openheid voor deze hard werkende mannen met onbekende manieren van doen. Ook verdiende een deel van de buurtbewoners aan de gastarbeiders door verhuur van kamers. Over relaties die ontstonden tussen Hollandse meisjes en gastarbeiders werd in de buurt niet negatief gedaan. De reserve ten opzichte van allochtonen ontstond pas toen de gezinsherenigingen op gang kwamen en de toestroom van allochtonen groeide. Naarmate de wijk meer en meer werd overgenomen door de allochtonen trokken de oorspronkelijke bewoners weg. Dit vertrekproces werd nog

eens versterkt door de stadsvernieuwing die in de buurt werd doorgevoerd. Met het vertrek van de autochtonen verdween ook het oude, door de jaren heen gegroeide buurtbesef.

Een modern, vaag gevoel van verbondenheid tussen buurtbewoners vanwege overeenkomstige achtergronden is in de Schilderswijk niet aanwezig. Elke etnische groep heeft zijn eigen voorgeschiedenis, streeft als gevolg daarvan als het ware zijn eigen project na in de Schilderswijk en heeft zijn eigen evaluatie van het succes van dat project. Dit bemoeilijkt het ontstaan van een gevoel van verbondenheid. Het Volksbuurtmuseum dat in de Schilderswijk staat probeert de oude buurtgeschiedenis te bewaren en te vertellen en te verbinden met de verhalen over de buurt van nieuwe groepen van bewoners.

De autochtone respondenten die nog in de Schilderswijk wonen, spreken over de oude Schilderswijk als een volstrekt verdwenen wereld. Zij zijn er zich van bewust dat zij tot de kleine groep van autochtonen behoren die in de buurt zijn gebleven, en weten dat zij zich aan de multi-etnische verhoudingen hebben aan te passen. De een doet dat door zich tegen de vroegere bewoners af te zetten: *het is eigenlijk wel goed dat die Schilderwijkers die zich tegen de nieuwkomers afzetten, zijn vertrokken*, de ander door uit praktische overwegingen van verhuizing af te zien. In de verhalen van de eerste en anderhalve generatie allochtonen figureert de buurt niet als een betekenisvol kader waarbinnen het leven wordt geleefd. Hun leven staat in het teken van de overgang van 'daar' naar 'hier', waarbij de locatie in Nederland waarbinnen die overgang wordt doorgemaakt betrekkelijk onbelangrijk is. Pas voor de allochtonen van de tweede generatie vormt de Schilderswijk met zijn etnische diversiteit op een vanzelfsprekende manier de eigen leefwereld; ze groeien op in de buurt en voelen zich er mee verbonden.

4.3.4 Leven achter de eigen deur

Een ding dat ons snel opviel in de Schilderswijk is dat bij een groot aantal deuren en bellen een naamplaatje ontbreekt. Dit komt ook wel voor in Bouwlust, maar veel minder. Het lijkt op een ander fenomeen dat Engbersen (1990) in de jaren tachtig constateerde in zijn onderzoek naar langdurig werklozen in een aantal achterstandswijken in steden: het niet laten opnemen van het telefoonnummer in het telefoonboek. Hij zag daarin de behoefte van bewoners om zich anoniem te maken voor instanties. Wij vragen ons

af of dit defensieve motief de reden is voor het ontbreken van naamplaatjes in de Schilderswijk. In ieder geval kunnen het moeilijk de kosten van een plaatje zijn zoals door sommige allochtonen werd gesuggereerd. Een standaardplaatje met naam kun je voor enkele Euro's bij de woningbouwvereniging aanschaffen. We hebben de indruk gekregen dat veel bewoners van de Schilderswijk het nut niet inzien van een naamplaatje. Met name Turken en Marokkanen zijn van mening dat het voldoende is als familie en vrienden hun woning kunnen vinden. Daarbij oriënteren mensen van de eerste generatie zich eerder op basis van hun ruimtelijk geheugen dan via naambordjes van straten en naamplaatjes die ze dikwijls slecht kunnen lezen. En een naamplaatje is niet nodig om de post van instanties bezorgd te krijgen. De post levert af op basis van postcode en huisnummer. Bij de neiging onder Turken en Marokkanen om hun bereikbaarheid op een informele manier te regelen sluit de mobiele telefoon goed aan. Dat is waarschijnlijk de reden dat het mobieltje al vroeg een sterke verbreiding vond onder allochtonen. Het mobieltje haakt in op de gewoonte om via menselijke tussenschakels contact te leggen met nog onbekende anderen. Je belt een jouw bekende tot wiens netwerk een gezocht persoon behoort en vraagt dan om mobiele nummer van de gezochte. De contactpersoon kan eventueel de gezochte persoon eerst raadplegen om te vernemen of diens mobiele nummer voor deze gelegenheid kan worden vrijgegeven. Tijdens veldwerk voor een ander onderzoek onder Marokkanen bemerkten we hoe gebruikelijk het onder hen is om te bemiddelen in contacten.

Zoals eerder gezegd hebben alle etnische categorieën de neiging primair met de eigen mensen om te gaan. Deze neiging wordt in de Schilderswijk nog verder versterkt door de aanwezigheid van overlast en criminaliteit. Bij een enkele respondent gaat dat zeer ver. Een Hindostaanse man zegt: *Ik wil geen moeilijkheden, ik heb mij aangepast. Dat is altijd het beste. Het heeft toch geen zin om je mond open te doen, dan loop je het risico dat je moeilijkheden krijgt met buurtjongeren. (...) Zij staan je uitdagend aan te kijken en schelden als je voorbij loopt. Ik voel gewoon dat ik gevaar loop. Laatst waren ze vlak beneden mijn huis met drugs en andere rommel bezig, ik heb de politie gebeld. Deze vroeg of ik kon zien of de jongeren baldadig gedrag vertoonden. Ik moest over het balkon aan de voorkant min of meer telefonisch verslag doen van het doen en laten van die groep jongeren. De politie kwam niet want er was niets aan de hand volgens hen. Maar ik liep wel het risico dat die groep mij zou zien en misschien horen praten aan de telefoon. Nou ik bel dus de politie niet meer. Niemand in mijn portiek wil of durft over de onveiligheid buitenshuis, maar ook in het portiek*

te praten. Allemaal zijn we bang om dan te moeten getuigen. Ze (de jongeren die buiten overlast bezorgen, thv) zijn zo weer vrij.

4.3.5 Herovering van de buurt

Zoals eerder gezegd doen zich de laatste tijd in de Schilderswijk positieve ontwikkelingen voor. De respondenten die rond het Oranjeplein wonen beginnen steevast over de veranderingen rond het plein. De een zegt: *Het is opgeknapt en de junks zijn verdwenen. Het is niet meer toegankelijk voor honden, waardoor kinderen lekker buiten kunnen spelen.* Een ander meldt: *Eerst waren er veel hangjongeren en junks in de wijk, nu niet meer. Er is veel politie op straat en het Oranjeplein is opgeknapt. De hekken rondom het plein moeten om tien uur dicht. Hierdoor kunnen de junks niet meer naar binnen.* Een Turkse tiener vertelt: *Hiervoor waren er erg veel junks die in de kelders sliepen en op het Oranjeplein. Op het plein zijn de struiken weggehaald. Je kunt er voetballen. Wel krijgen we vaak ruzie met de ouderen die ons van het veld willen sturen. Ik roep dan iemand van het Haags Hopje die het oplost. Ja, er zijn minder junks en iedereen is strenger geworden, men tolereert niet meer zo veel. Het aantal diefstallen is gedaald. Daarnaast is er veel politie op straat. De politie jaagt de junks weg, maar ze komen nog altijd wel terug.* Ook respondenten die niet bij het Oranjeplein wonen bespeuren veranderingen in de buurt. Zelfs de respondent die zeer bang is voor de buurtjongeren, meldt: *In de vijftien jaar dat ik in deze wijk woon is de criminaliteit in de buurt alleen maar toegenomen. Maar sinds kort lijkt die iets minder te worden. Waardoor het minder wordt, weet ik niet.* Hij heeft niet de indruk dat de aanpak van de politie daar iets mee te maken heeft.

Stichting de Boog is in de Schilderswijk begonnen met een aantal kleine projecten. Er zijn bijvoorbeeld broodcontainers geplaatst. Moslims mogen geen brood verloren laten gaan door het met huisafval weg te gooien. Van de overgebleven vruchten die Allah geeft kunnen andere levende wezens nog eten. In de stad echter trekt weggegooid brood ongedierte aan. Vandaar het idee van broodcontainers. Wij hebben respondenten niet over deze containers horen praten. Volgens een beheerder van de woningbouwvereniging zetten de mensen nog vaak het brood naast, in plaats van in de container. Misschien associëren de bewoners een container nog steeds met afval, in plaats van met afvoer voor gebruik elders.

Een belangrijk initiatief is vanuit enkele buurtbewoners ontstaan en heeft de uitdrukkelijke steun gekregen van de gemeente: *het buurtpreventieteam*. Dit team bestaat uit personen met een verschillende etnische achtergrond. Zij lopen in het weekend 's nachts door de buurt en houden in de gaten wat er gebeurt op straat. Eventueel kunnen zij de politie waarschuwen als ze iets alarme-rends waarnemen. Personen die de aandacht krijgen van het pre-ventieteam zijn daarvan niet gecharmeerd. Zo wordt de teamle- den regelmatig toegesist dat het *verklidders* zijn. Ondanks die reactie blijven zij hun nachtelijke rondgangen maken. Ze onder- breken die voor het eten van een kop soep en wat broodjes. De onderlinge waardering van de mensen die deel uitmaken van het preventieteam groeit door het gezamenlijk optrekken. Het team is een voorbeeld van intensief interetnisch contact. We hoorden van een teamlid dat deze om het werk in het team nog beter te kun- nen doen een cursus multiculturaliteit volgde van de gemeente. *Ja, eigenlijk weet ik alleen maar wat over Turken. Het was interes- sant om ook over andere culturen te horen; daar begrijp ik nu ook meer van.*

4.3.6 Haschiba als multi-etnisch identificatiemoment

Alle leden van het team voor dit onderzoek hebben in 2003 het Haschiba festival bezocht. In de interviews hebben we niet expli- ciet en systematisch naar het festival gevraagd. Toch willen we onze indrukken uit observaties van het festival vermelden. Volgens ons draagt het festival namelijk bij aan de ontmoeting tussen ver- schillende etniciteiten want vormt een collectief referentiepunt voor minderheidsgroepen in Nederland, naast andere referentie- punten als de markt en speciaal de zwarte markt in Beverwijk.

Er is wel gezegd van het festival dat het geen multicultureel festival is omdat er buiten een algemeen hoofdpodium op het Oranje- plein waar bands optreden die wereldmuziek spelen of een alge- meen bekende zangeres optreedt als Hind, verder alleen maar podia zijn die programmeren voor een specifieke etnische groep. De link van deze podia met de specifieke groep blijkt dan uit de taal die de optredende groep bezigt, het muzikidroom dat wordt gehanteerd, en de gerichtheid van de band op een publiek met specifieke etnische ervaringen (een voorbeeld is Ali B. die deze keer Nederlandse teksten rapte die appelleren aan een groeps- identiteit van jonge Marokkaanse Nederlanders). Opvallend is ech- ter dat zelfs op de specifieke podia nauwelijks echt folkloristische muziek wordt gespeeld. Dat hangt ook daarmee samen dat

merkwaardig veel bands multi-etnisch van samenstelling zijn. Bekend is dat professionele musici die daarin geïnteresseerd zijn, heel makkelijk de grenzen tussen muziekgenres kunnen overschrijden en een publiek dat uit de eigen culturele ruimte aan het breken is, kunnen voorgaan in het verkennen van nieuwe muzikale vormen. Via muziek gaat dat makkelijker dan bijvoorbeeld via taal.

Belangrijker lijkt ons echter dat de verschillende minderheidsgroepen via het Haschiba een dag feestelijk gezamenlijk doorbrengen. Daarbij gaat het naar onze indruk vooral om allochtonen van de anderhalve en tweede generatie. Elke groep brengt weliswaar de meeste tijd bij zijn eigen podium door, maar ze doen dat wel in het kader van een festival dat zich gelijktijdig op alle groepen richt. Van een enkele jonge respondent hoorden we dat het leuk is om via het festival *kennis op te doen van andere culturen*.

Eigenlijk is er maar een groep waarvoor niet een eigen podium beschikbaar is: de autochtonen. Het aantal autochtonen dat Haschiba bezoekt is beperkt. Waarschijnlijk zijn het vooral redelijk goed opgeleide autochtonen met linkse politieke opvattingen. Dat vermoeden krijgen we omdat we waarnamen dat de lieden die handtekeningen verzamelen voor progressieve politieke doelen, zeker en vooral de autochtone bezoekers aanspreken. De gemiddelde autochtone Hagenees is niet in Haschiba geïnteresseerd. Voor hem is het iets van en voor allochtonen. Van een paar autochtonen hoorden we naderhand de opmerking: *wij hoeven niet naar Haschiba, voor ons is het elke dag Haschiba*. Of een ander teken van deze opvatting: we zagen autochtonen die de hele dag de drukte van het festival vanaf de zijlijn van hun balkon of een plek bij een van de ingangen van afstandelijk commentaar voorzagen.

Het Haschiba is voor elk van de minderheidsgroepen een feestelijke ontmoetingsdag. Niet alleen komen Marokkanen, Turken, Creolen, Antillianen uit andere wijken dan de Schilderswijk naar het festival, er komen ook allochtone bezoekers uit andere steden. Leden van ons onderzoeksteam kwamen zonder dat dit was afgesproken vrienden en bekenden uit hun woonplaatsen tegen op deze dag. Sommigen als bezoeker, anderen als standhouder.

Dit brengt ons op een laatste onderwerp: het zeer rustige verloop van het hele festival. Op grote feesten die voornamelijk door autochtonen worden bezocht is meestal de horeca opvallend aanwezig. Er wordt veel gedronken en gegeten en tegen het eind van de dag laat vaak een groep aangeschoten jongeren zich luid en agressief horen. Dit is niet het geval tijdens Haschiba. Wij weten niet of het beleid is van Haschiba om de aanwezigheid van de horeca beperkt te houden, of dat de geringe vraag hier het aanbod be-

perkt. In ieder geval is een feit dat er door het publiek weinig of helemaal geen alcohol wordt gedronken. De bezoekers schuiven rustig langs elkaar heen. De Marokkanen, Koerden en Turken in naar sekse gescheiden groepen en de anderen meer gemengd optrekkend. Tegen het eind van het festival gaat iedereen zijns weegs; de massa lost langzaam op zonder een enkel incident.

4.4 SAMENVATTING

In hoofdstuk 2 gaven we een beschrijving van de ontwikkelingsgang van de Schilderswijk en Bouwlust en de weerslag daarvan op de etnische samenstelling van deze wijken. In hoofdstuk 3 hebben we laten zien dat in ons respondentenbestand de verschillende grote etnische categorieën goed vertegenwoordigd zijn. In dit hoofdstuk 4 hebben we geschetst wat het beeld is van de bewonersgroepen van de wijk waar ze wonen. Dat beeld verschilt tussen zittende bewoners en nieuwkomers. Voordat we daar samenvattende opmerkingen over geven, duiden we kort aan wat de zogenoemde Chicago-school zegt over de opname van migranten in de steden via welke zij in een ontvangende samenleving instromen.

De Chicago-school stelde in het begin van de 20ste eeuw vast dat immigranten zich in de loop van de tijd vanuit oude centrumwijken van steden waar zij zich direct na hun immigratie vestigen, stapsgewijs verspreiden over wijken die steeds verder afliggen van dit centrum. Daarbij nemen nieuwkomers uit weer andere migrantengroepen de vrijkomende plaatsen van de naar de periferie verhuisenden in. Deze concentrische verbreiding van opeenvolgende immigratiegolven van verschillende nationaliteiten manifesteert zich op het niveau van de afzonderlijke wijken in een aantal fasen volgens welke de instroom van een nieuwe migrantengroep verloopt. De eerste fase is die van de zogenoemde *penetratie* van kleine aantallen nieuwkomers die zonder dat veel in de wijk verandert, worden opgenomen. Deze eerste nieuwkomers functioneren als het ware als kwartiermakers die het mogelijk maken dat vervolgmigrantengroepen uit de eigen etnische groep toestromen. Deze grote toestroom vertegenwoordigt de fase van de *invasie* door migranten van de wijk. Bij de zittende bewonersgroep ontstaat een negatieve bejegening van de migranten en begint het vertrek naar elders op gang te komen. Het aandeel van de migrantengroep in de wijk groeit vervolgens zo sterk dat er een omslagpunt ontstaat waarop de oorspronkelijke bewoners van de wijk als het ware de wijk opgeven en massaal wegtrekken. Het eindbeeld is dat een min of meer etnisch homogene wijk ontstaat die

zelf weer geconfronteerd kan worden met de penetratie van weer een recentere immigrantengroep.

Duidelijk is dat de instroom van migranten niet zo rechtlijnig verloopt als dit model poneert en niet hoeft uit te lopen in getto's. Ze verliep zeker minder eenduidig in de Nederlandse context vanaf de jaren zestig waarin de instroom veel meer geregisseerd plaats vond. Gastarbeiders werden gelijktijdig gehaald uit verschillende landen en vonden huisvesting in de steden waar de bedrijven waar ze kwamen te werken, waren gevestigd. De instroom van Turken, Marokkanen en Surinamers vond ongeveer tegelijkertijd plaats. Voor vervolgmigratie – in Nederland op gang gekomen met de gezinshereniging – bestonden meerdere instroompunten in den lande. Als gevolg van en ander zijn er geen wijken aan te wijzen die op een bepaald moment door één groep van allochtonen gedomineerd raakt.

Duidelijk is dat de Schilderswijk en Bouwlust zich in de Haagse migratieontwikkeling tot elkaar verhouden als een centrum ten opzichte van een eerste periferische cirkel. Als we afgaan op de verhalen van de respondenten zijn in de ontwikkeling van de Schilderswijk en van Bouwlust de fasen van de penetratie en invasie te herkennen. Een omslagpunt lijkt in Bouwlust nog niet bereikt. In de Schilderswijk is allang en breed het omslagpunt gepasseerd waarbij de autochtonen of oorspronkelijke bewoners de wijk massaal hebben verlaten. Het lijkt erop dat het omslagpunt daar sneller naderbij is gekomen door de omvangrijke stadsvernieuwing, terwijl door diezelfde stadsvernieuwing het neergangsproces van de wijk zou kunnen zijn doorbroken. Het meest opvallende verschil met het rechtlijnige model van de Chicago-school is natuurlijk dat zowel de Schilderswijk als Bouwlust te maken hebben gekregen – eerst de Schilderswijk en daarna Bouwlust- met een gelijktijdige instroom vanuit een aantal etnische groepen. Wel is er grofweg sprake van een opeenvolging in de instroom: eerst de instroom van Surinamers, Turken en Marokkanen, daarna die van Antillianen, vluchtelingen en arbeidsmigranten uit overige arme landen. In de beeldvorming binnen de wijken over de etniciteiten is sprake van een etnische hiërarchie die hoewel omstreden door de groepen beneden in de hiërarchie, grofweg de genoemde rangorde presenteert. Daarbij eisen eerst Surinamers en vervolgens relatieve oudkomers een plek op boven de relatieve nieuwkomers. In het volgende hoofdstuk komen we hierop nog terug.

Tegen de achtergrond van deze migratiebewegingen is de beeldvorming over de beide wijken bij de autochtonen en verschillende etniciteiten te begrijpen. De Schilderswijk is een echte multi-

etnische wijk waar de allochtone bevolkingsgroepen min of meer naast elkaar leven. Geen van hen vormt een dominante factor in de wijk. Bij de jongeren is sprake van een begin van multicultureel samenleven en van identificatie met de wijk. De negatieve kenmerken van de wijk – overlast, criminaliteit, voortgaande instroom van veel nieuwkomers en illegalen, ook na de stadsvernieuwing die de woningvoorraad heeft verbeterd - maken de kans groot dat sociaal stijgende allochtonen de wijk zullen gaan verlaten. De grote vraag is of Bouwlust eenzelfde ontwikkeling zal gaan doormaken als de Schilderswijk of dat door meer vroegtijdige en kleinschalige vernieuwing zowel de autochtone als sociaal stijgende allochtone bevolking zal zijn te behouden.

5

Bereidheid tot interetnisch contact

5.1 VOORKEUR VOOR GELIJKEN QUA ETNICITEIT

Indien personen de vrije keus hebben met wie om te gaan, tenderen ze er toe met gelijken te verkeren. Ze voelen zich aangetrokken tot en hebben het gevoel van een betekenisvol persoonlijk contact bij gelijken. Overeenkomstige opvattingen en ervaringen vanwege eenzelfde achtergrond en/of een overeenkomstige sociaal-economische positie stimuleren de interactie en communicatie. Dit is een sociologische regel die overal in de sfeer van de vrijwillige contacten en relaties kan worden waargenomen. Het gaat dan om relaties zoals tussen kennissen, vrienden, clubgenoten, huwelijkspartners (Duyvendak & Veldboer, 2001; Dagevos, 2003; Dagevos, 2004; Van der Laan Bouma, 2004). Natuurlijk gaan personen ook met anderen om die qua achtergrond en positie van hen verschillen. Dit gebeurt voornamelijk binnen wat wij noemen kerninstituties van de samenleving die essentiële maatschappelijke functies vervullen zoals productie, onderwijs, beleid en politiek, en collectieve voorzieningen. De contacten en relaties in deze kerninstituties staan in het teken van die functievervulling en verlopen zoveel mogelijk zonder acht te slaan op de persoon; ze verlopen overeenkomstig de rollen die personen tegenover elkaar hebben te spelen binnen dat institutioneel kader.

In dit hoofdstuk gaan we in op de vraag hoe groot de bereidheid van bewoners uit concentratiewijken als de Schilderswijk en Bouwlust is om met personen van andere etniciteiten om te gaan. We hebben het hier dus over de bereidheid tot interetnisch contact in de openbare sfeer. Het is namelijk denkbaar dat het dagelijks met elkaar verkeren in concentratiewijken van personen van verschillende etnische herkomst en het delen van een buurtsituatie met elkaar tot gevolg heeft dat tegen de bovengenoemde regel in omtrent contact tussen gelijken toch interetnische contacten ontstaan. Het mechanisme dat daarbij in werking zou kunnen treden is

dat 'bekend bemind' maakt; de contacthypothese van Homans. Waarschijnlijk gaat die contacthypothese eerder op voor situaties waarin mensen met een verschillende achtergrond min of meer gedwongen zijn om doelgericht met elkaar te handelen; dit is in de kerninstituties. Mensen kunnen elkaar in de publieke sfeer namelijk heel goed uit de weg gaan. Alleen binnen kerninstituties raken personen via de functionele dagelijkse interacties voldoende met elkaar bekend om stereotype beelden over elkaars etniciteit terzijde te stellen en wederzijdse waardering te ontwikkelen. Zoals eerder gezegd is het mogelijk dat aanraking tussen mensen met een verschillende culturele achtergrond in de publieke sfeer juist leidt tot een sterker afstand nemen van elkaar juist vanwege de concrete praktische problemen die de ervaren culturele verschillen met zich brengen. De kans dat dit gebeurt, groeit indien in de media en de politiek negatieve beelden omtrent de minderheden worden verbreid.

5.2 ORIËNTATIE OP DE EIGEN KRING NEEMT AF BIJ TURKEN EN MAROKKANEN

Alle respondenten in ons onderzoek geven aan dat zij contacten en relaties haast alleen hebben met mensen uit de eigen etnische groep. Voor Marokkanen en Turken van de eerste generatie is het nagenoeg vanzelfsprekend dat de contacten in de private sfeer zich beperken tot mensen van de eigen etniciteit of zelfs tot mensen van de eigen familie. Zo vertelden de Marokkaanse en Turkse respondenten herhaaldelijk dat familieleden elkaar in ieder geval wekelijks, maar dikwijls haast dagelijks op dezelfde tijd bij de ouders ontmoeten. Dat is ook goed mogelijk omdat de kinderen veelal ook in Den Haag wonen, vaak zelfs in dezelfde buurt als de ouders. De vrouwen van de eerste generatie zijn daarnaast soms bevriend met enkele andere vrouwen uit de eigen groep. Van een beperkt aantal vrouwen van de eerste generatie hoorden we dat ze op enig moment deelnamen aan een cursus via het buurthuis of de school van de kinderen. Daarbij gaat het dan bijvoorbeeld om het leren van Nederlands of van fietsen. Juist zo'n cursus kan contacten opleveren met vrouwen uit andere minderheids-groepen. De mannen ontmoeten hun gelijken in koffiehuis en moskee. Een enkele keer hoorden we dat een Marokkaanse man vooral een Turks koffiehuis bezocht omdat hij het daar leuker en rustiger vond. De mannen van de eerste generatie hadden en hebben op hun werk contact met andere allochtonen en met autochtonen. Dat contact heeft bijgedragen aan hun kennis van en respect voor andere etniciteiten. Bij de eerste generatie hebben de contacten

op het werk zelden geleid tot het worden van kennissen van elkaar. Op het werk zaten meestal in de pauzes de werknemers naar etnische herkomst bij elkaar. Voor velen van de eerste generatie is wat intensiever contact met mensen van buiten de eigen etnische kring ook praktisch moeilijk doordat zij het Nederlands niet of gebrekkig beheersen.

Voor de autochtone interviewers in dit onderzoek was het redelijk schokkend om te horen dat een betrekkelijk groot deel van de Marokkaanse en Turkse mannen van de eerste generatie zich niet of nauwelijks met hun levenssituatie in Nederland identificeert. Zo spraken we Marokkaanse mannen die vertelden eigenlijk niet in Bouwlust te wonen, want in gedachten te leven in hun dorp in Marokko. Dit betekent bijvoorbeeld dat zij bijhouden wie in het dorp of de streek van herkomst een huis aan het bouwen is, wie land heeft gekocht of verkocht, wie recent uit het dorp is geëmigreerd en hoe het met de gezondheid staat van dorpsgenoten. Een deel van de Turken en Marokkanen heeft last van allerlei klachten in Nederland, die weer verdwijnen als ze op bezoek zijn in het land van herkomst. Zelfs een Koerd van de anderhalve generatie zegt dat hij altijd ziek is in Nederland, maar zich goed voelt in Turkije. Hij zegt dat hij precies zoals zijn ouders deden, terug wil naar Turkije. Echter zoals zo vaak zeggen zijn echtgenote en kinderen niet terug te willen. De dochter meent: *Ik wil hier blijven, want hier wonen mijn vriendinnen*. De vader antwoordt dat zij in Turkije toch weer nieuwe vriendinnen kan maken. Het blijkt dat de leefwerelden en behoeften van beide generaties in dit geval ver uiteen liggen. Voor deze mannen is het soms jaarlijkse, maar meestal tweejaarlijks bezoek aan het land van herkomst nog steeds heel belangrijk. Voor de Marokkaanse en Turkse vrouwen van de eerste generatie zijn de kinderen van het allergrootste belang; deze zullen ze niet snel achterlaten in Nederland. Enkele respondenten die intensieve contacten hebben met Turkse en Marokkaanse vrouwen, zeggen dat een deel van hen niet blij is met de bezoeken aan het land van herkomst omdat de huishoudelijke werkzaamheden daar uitgebreider en zwaarder zijn dan in Nederland vanwege het vele bezoek dat de familie daar ontvangt en aflegt.

De Marokkaanse en Turkse respondenten van de anderhalve en tweede generatie hebben naast de familiecontacten een kring van contacten met personen van verschillende ethniciteiten opgebouwd. Deze contacten zijn ontstaan via de school die ze eerder met andere leeftijdgenoten bezochten, op het portiek waar ze meestal burens hadden van allerlei komaf, en via het werk. In mindere mate via het buurthuis en de vereniging waarvan zijzelf of kinderen lid kunnen zijn. Zij hebben geen moeite om personen uit

andere etnische categorieën in informele situaties te benaderen. Zij beheersen het Nederlands en hebben een gedifferentieerd beeld over personen met een andere etnische achtergrond en de sociale regels die gelden in verschillende ontmoetingscontexten. Zij weten hun gedrag dus aan te passen aan de eisen van het contact en aan de omstandigheden waarin dat contact zich voordoet. Van deze Turken en Marokkanen die (een deel van hun jeugd) opgroeiden in Nederland horen we desalniettemin dat zij bij voorkeur omgaan met personen uit de eigen groep, omdat het persoonlijk contact met dezen veel makkelijker en vanzelfsprekender verloopt. *Je begrijpt elkaar direct en hoeft niet steeds zoals bij een niet-Marokkaan allerlei dingen uit te leggen, of nog vervelender: jou wordt niet steeds gevraagd uitleg te geven of verantwoording af te leggen over het doen en laten van andere Marokkanen.* Overigens hoorden we de laatste opmerking van een paar respondenten over herhaalde vragen van collega's op het werk naar aanleiding van beweringen in de media over allochtonen. De respondenten uit de twee bestudeerde buurten hebben hun eigen vaak genuanceerde oordeel over andere etnische groepen waarmee ze in de buurt te maken hebben. Ze maken zich daarvoor niet afhankelijk van de media. We komen hierop hieronder nog terug.

Van de tweede generatie horen we dat ze een zekere affiniteit tussen Turken en Marokkanen waarnemen; ze onderkennen op allerlei punten overeenkomstige opvattingen en overtuigingen. Zo zeggen een paar Marokkaanse zussen: *Alle culturen zijn anders, maar toch merk je daar niet echt veel van. Op de bruiloft van onze broer en zus zijn de Turkse burens geweest, maar je merkte niet echt een verschil.* Tegelijk stellen ze vast dat ze voornamelijk contact hebben met Marokkaanse meiden. Dit komt doordat *zij elkaar begrijpen en ze niet tig keer hetzelfde hoeven uit te leggen. Ze hebben dezelfde cultuur.*

Sommige respondenten van de tweede generatie die traditionele ouders hadden, willen uitdrukkelijk hun leven anders inrichten. Een Turkse respondent vertelt: *We hebben een probleem in onze kring. We leven in twee culturen. De eerste generatie van onze ouders blijft in die cultuur hangen. Ze willen in het land van herkomst wat bouwen en denken alleen aan Turkije en Marokko. Aan de jongeren die hier zitten wordt nauwelijks gedacht. Een jongere kan niet rustig thuis zitten en communiceren met zijn ouders, want hij of zij kan bijvoorbeeld geen vriendin of vriend naar huis meenemen. Hierdoor is hij verplicht om buiten te hangen. (...) Mijn kinderen moeten zo vrij mogelijk zijn. Ik wil met hen als vrienden omgaan. Ze moeten later vriendinnen gewoon mee naar huis kunnen nemen.*

Ik wil niet dat mijn kind minder vrijheid heeft dan zijn Nederlandse leeftijdsgenoten.

In de beide buurten hebben we van zowel respondenten van de tweede generatie, als autochtonen en Hindostanen gehoord dat zij via het portiek onderling contact kregen. De aanleidingen daarvoor waren dan dat de jonge Marokkanen en Turken speelden met de buurkinderen, tolkten voor hun ouders, namens de familie hulp vroegen met formulieren, op kattenkwaad werden aangesproken, etc. Vanuit deze aanleidingen zijn het Hindostaanse en autochtone vrouwen die de buurkinderen en daarmee hun families met raad en daad bijstonden. Dat leidde dan tot onderlinge waardering en banden. Het zekerste teken daarvan van de zijde van de Marokkaanse en Turkse families is de uitnodiging van de betreffende buurvrouw voor de bruiloftsfeesten van de kinderen. Van sommige zeer actieve vrouwen – we noemen ze verderop in dit rapport voortrekkers – hoorden we dat zij veel van zulke uitnodigingen ontvangen. *Als de burenen een feest hebben, nodigen zij mij vaak ook uit. Bijvoorbeeld voor een besnijdenisfeest. Ik bedank altijd vriendelijk voor de uitnodiging, maar zeg dat ik niet zal komen. Ik heb geen zin om daar tijdenlang bij te gaan zitten. Meestal spreekt het gezelschap namelijk een buitenlandse taal. Ik onderhoud graag contact, maar in zo'n feest heb ik geen zin.*

Zo kan het interetnische burenencontact zich verdiepen. Een Marokkaanse vrouw van de eerste generatie die sinds een paar jaren een Nederlandse cursus volgt op de basisschool van haar kinderen en nu voldoende Nederlands kan spreken voor een eenvoudig gesprek, vertelt: *Ik ga soms bij de Nederlandse buurvrouwen op bezoek. Een oude Nederlandse buurvrouw heeft af en toe hulp nodig. Ik sta graag klaar voor haar. Een keer is ze flauw gevallen op de trap. Ik heb gezegd dat ze geen boodschappen hoeft te doen; dat doe ik wel voor haar.* Deze Nederlandse buurvrouwen waren eerder op de bruiloft van haar oudste dochter.

We hebben de indruk gekregen dat het voor de jongste jongens van de tweede generatie – het gaat om scholieren – een geliefd spel is om elkaar te confronteren met stereotypen die over elkaars etnische achtergrond in omloop zijn. Een spel van verbaal uitdagen en verdedigen waarin gevatte en gedurfde opmerkingen aanzien opleveren wanneer ze niet een overtuigend weerwoord krijgen. Die symbolische gevechten blijven meestal beperkt tot elkaar dollen, maar kunnen onvermoed afglijden naar botsingen tussen etnische groepen van leerlingen als een groep zich in de hoek gedrukt voelt of beledigd. Marokkaanse jongeren voelen zich

daarbij kennelijk sneller als groep aangesproken dan andere jongeren. Dit omdat het tot de Marokkaanse cultuur behoort dat jonge jongens onderling en met andere groepen een verbaal gevecht om prestige voeren, of zoals zij het ook wel noemen: respect (Van Gemert, 1998; Pels, 2003). Wij hebben de indruk dat zij daarbij respect kennelijk opvatten als een positioneel goed, d.w.z. als iets dat per definitie ongelijk verdeeld is; het meerdere respect van de een is het mindere van de ander.

5.3 STATUSONZEKERHEID BIJ HINDOSTANEN

We hebben acht Hindostanen geïnterviewd van wie zes van de eerste generatie en twee van latere generaties. Wat wij hier zeggen is gebaseerd op de gesprekken met alle personen uit deze etnische categorie. Wat opvalt is dat zij zich in een etnische hiërarchie die in de onderzochte buurten bestaat, plaatsen tussen de Turken en Marokkanen enerzijds en de autochtonen anderzijds. Zij oriënteren zich op de autochtonen en voelen zich precies zoals de autochtonen superieur aan de Marokkanen en Turken. Er zijn ook allerlei redenen waarom deze Hindostanen zich beter ingesteld weten op de Nederlandse samenleving. Met Nederlands hebben ze geen probleem; ze kennen de Nederlandse samenleving goed; ze hebben een levensstijl die in ijver, arbeidzaamheid en opvoeding van de kinderen lijkt op die van de autochtone middenklasse. Om deze redenen is het contact van hen met de autochtonen ook veel makkelijker. Hun gevoel van superioriteit houdt overigens niet noodzakelijk in dat zij het contact met andere allochtonen uit de weg gaan. Integendeel ook onder hen zijn er individuele personen die zich juist inzetten voor een beter interetnisch contact. Opvallend was dat van onze Hindostaanse respondenten er zeven waren die alleenstaand waren. Dit maakt dat onze respondenten geen dwarsdoorsnede zijn van de Hindostaanse categorie waarin het familieleven juist zo belangrijk is. We kregen de indruk dat met name de alleenstaande mannen onder onze respondenten met dat alleenstaand zijn grote moeite hadden en dat dit hun zelfwaarde aantastte. Misschien draagt dat sterk bij aan de bevinding dat deze categorie van onze respondenten wat angstig staat in de multi-etnische buurten waarin zij wonen. Mogelijk doet zich ook bij de Hindostanen precies zoals bij de autochtonen een sterk selectieproces voor in de samenstelling van het Hindostaanse contingent in een concentratiebuurt.

Zo zegt een Hindostaan van de jongere generatie: *Nou ik verhuisde naar de Schilderswijk en ik kwam in een compleet andere wereld. Veel viezigheid op straat. Ik kreeg een andere behandeling*

bij de instanties hier. Meer alsof je een lastig nummer bent. Zij zijn heel anders gewend met mensen om te gaan in deze wijk. De mentaliteit van mensen hier is anders, de mensen leven inderdaad in een getto zoals in Rotterdam ook wel gezegd is. De laatste twaalf à vijftien jaar is er alleen maar een verslechtering geweest. Een andere alleenstaande man: Laatst reed ik met mijn auto een eenrichtingsstraat in, komt van de tegengestelde richting een Marokkaanse jongen de straat ingereden. Die sommeerde mij om achteruit te rijden omdat ik hem in de weg stond. Hij ging vreselijk tegen mij tekeer. Ik was erg bang. Achter mij reed gelukkig nog een bestuurder, een Hollander. Ik kon dus helemaal niet achteruit. Twee Turkse mannen hebben toen die Marokkaan gesommeerd zelf achteruit te rijden omdat hij fout was. Gelukkig voor mij moest die Marokkaan toen wel achteruit rijden. Een derde zegt: Ik heb alleen contact met andere Hindostanen en familie. Contact met anderen hoeft niet, want als je weinig contact hebt, heb je ook geen ruzie.

5.4 ASIELZOEKERS EN ARBEIDSMIGRANTEN IN ZICHZELF GEKEERD

Onder in de etnische hiërarchie staan de asielzoekers en de arbeidsmigranten. Zij zijn relatief kort in Nederland wat al een reden is voor hun lage positie, bovendien komen ze regelmatig uit niet-westerse landen die cultureel verder af staan van de klassieke minderheidsgroepen en van de autochtonen. Verder kleeft de arbeidsmigranten in de beeldvorming aan dat zij mogelijk via half legale manieren toegang hebben gekregen tot Nederland.

Een deel van de respondenten uit deze categorie verzet zich tegen deze positionering in de etnische hiërarchie. Een Russische vrouw met een goede opleiding zegt dat het niet leuk is in de buurt. Dat ligt niet aan de verschillende nationaliteiten. *'Nationaliteit maakt niet uit, het gaat om de mentaliteit.'* Ze zoekt intelligent gedrag waarmee ze bedoelt het op een beschaafde manier met elkaar omgaan, dus met wederzijds respect, eerlijkheid, goede opvoeding van de kinderen etc. Mevrouw klaagt over de Turkse bakker die te weinig tomaten heeft afgewogen en over een Turks kind dat in het portiek plast. Verder vindt ze het niet netjes dat kinderen tot laat buiten zijn. Het zijn die kleine dingen die haar weerhouden om contact te zoeken met andere buurtbewoners.

Een andere opmerking is van een hoog opgeleide Oost-Europese vrouw. Zij is na een kortstondig huwelijk met een Nederlander in de buurt beland en spreekt inmiddels goed Nederlands: *Drie jaar geleden maakte Vestia nog niet schoon. Om dit te kunnen doen moesten minstens 50 procent van de portiekbewoners het ermee*

eens zijn dat Vestia tegen betaling zou schoonmaken. Maar dat minimum van 50 procent werd niet gehaald. Zij ging toen druk uitoefenen op Vestia om toch tegen betaling schoon te laten maken. Uiteindelijk gaf Vestia toe. Sindsdien is de portiek veel schoner. Mevrouw groet haar burens, verder niet. Ze zou haar burens wel vaker willen zien. Ja zeker. Ik nodig hen ook uit voor een kopje thee. Ze schudden wel hun hoofd maar komen niet langs. Ik heb voldoende geprobeerd met hen betere contacten te leggen. Maar mensen willen het gewoon niet.

De ouders van een Armeense vluchtelingenfamilie vinden het ronduit moeilijk om met zoveel Turken en andere Moslims in de buurt en op het portiek te wonen. Ze denken dan aan de slachting onder de Armenen in het begin van de 20ste eeuw door de Turken. Ze verlangen terug naar de plattelandsgemeenschap waar het asielzoekerscentrum stond waar ze eerst verbleven.

Over het algemeen hebben de arbeidsmigranten en vluchtelingen een zo intensief bestaan door respectievelijk het vele werken of de aanpassingsproblemen die ze moeten doormaken, dat ze niet alleen weinig open staan voor contacten met leden van de etnische minderheden in Nederland, maar bovendien daar de tijd en energie niet voor hebben. Het liefst zoeken ze contact met autochtonen zeker als ze nog geen vluchtelingenstatus hebben verworven.

5.5 PARTNERS UIT HET HERKOMSTLAND EN INTERETNISCH CONTACT

Hiervoor is gezegd dat personen meestal met gelijken huwen, ook en vooral met etnisch gelijken. Deze etnisch homogene huwelijken zijn een element in processen van zelfsluiting van de zijde van etnische minderheden ten opzichte van de meerderheid. In de sociologie is daarom een belangrijke indicator voor de integratie van een etnische minderheid in de samenleving de mate waarin leden van die minderheidsgroep huwen met leden van de dominante groep. Via etnisch gemengde huwelijken ontstaat interactie en communicatie tussen een ruimere kring van personen met een verschillende komaf en neemt de sociaal-culturele integratie in de samenleving toe. In deze paragraaf gaan we in op de huwelijken met partners uit het land van herkomst. Onze blik is daarbij gericht op de cultureel-integratieve effecten van deze relaties.

Eerst een paar getallen. In ons respondentenbestand van 71 personen zijn er 49 van allochtone herkomst waaronder 33 van Marokkaanse en Turkse. Van de laatsten behoren er vijftien tot de zogenoemde anderhalve en tweede generatie. Ook onder de

Hindostanen hebben we personen van de tweede generatie gesproken (twee maal) maar die laten we hier even terzijde. Van de vijftien Turken en Marokkanen zijn er negen gehuwd met een partner uit het land van herkomst. Hieronder zal nog blijken dat er bij de jongste gezinsvormers sprake is van verzet van de ouders tegen de keuze van het kind voor een partner uit het land van herkomst.

Van de 23 autochtone respondenten is een klein, maar toch opmerkelijk deel bekend met het fenomeen gemengde relatie. Daarmee bedoelen we dat een respondente (het gaat namelijk steeds om vrouwen) met een allochtoon gehuwd is, of met een allochtoon een relatie heeft gehad waaruit een kind is voortgekomen: dit is het geval bij vier autochtone vrouwen. De vrouwen hebben een sterke interesse voor en behoorlijke kennis van de culturele achtergrond van een of enkele etnische minderheidsgroepen. Onderdeel daarvan is ook een kritisch oordeel over sommige aspecten van de andere etnische levensstijlen. In een latere paragraaf 6.8 gaan we wat uitgebreider op enkele van deze vrouwen in onder de titel *portieken met voortrekkers*.

Bekend is dat veel Marokkanen en Turken van de tweede generatie huwen met partners uit het land van herkomst. In de media wordt gesuggereerd dat deze huwelijken onder druk van de familie tot stand komen. Uit onderzoek (Hooghiemstra 2003 en Meijs 2003) blijkt dat dit tegenwoordig niet meer het geval is. Het zijn de jongeren zelf die de keuze maken voor het huwen met een partner uit het herkomstland. De jongeren en ouders zijn het wel met elkaar eens dat een partner het liefst uit de eigen etnische groep afkomstig moet zijn. In de literatuur wordt aangenomen dat deze huwelijken met partners uit het land van herkomst een remmende invloed hebben op de sociaal-economische en sociaal-culturele integratie van de betreffende nieuwe gezinnen in Nederland. Wij geven eerst de afzonderlijke cases weer.

Een Turkse vrouw is op indertijd via bemiddeling van de familie gehuwd met een verre neef van haar van de anderhalve generatie. In Nederland raakte ze opgenomen in een familie waarin de schoonmoeder een dominante rol speelt. Ze heeft eerst een tijd ingewoond bij de schoonouders door wie zij erg kort werd gehouden. Zelfs toen zij en haar man als echtpaar zelfstandig woonden waren de dominante rol van de schoonmoeder en de volgzzaamheid van haar man voortdurend merkbaar in haar gezinsleven. Eigenlijk mocht zij alleen in verband met haar werk buiten komen. Ze probeerde dat jarenlang te veranderen, maar het lukte haar niet. Uiteindelijk heeft zij zich met haar twee kinderen met moeite

losgemaakt van haar man. Dankzij het contact met de sociale dienst en de begeleiding die ze van daaruit ontvangt, heeft haar leven nu een andere wending genomen. Ze is Nederlands gaan leren, bezoekt de Turkse activiteiten op een buurthuis en doet allerlei cursussen om beter werk te krijgen dan het schoonmaakwerk dat ze nu nog heeft.

Een andere Turkse vrouw is tien jaar terug toen ze achttien was gehuwd met een traditionele Turkse man van de tweede generatie die erg gericht is op zijn familie. Een van haar motieven om Turkije te verlaten was dat ze daar geen economische toekomst zag. De eerste jaren heeft zij met haar man ingewoond bij haar schoonouders. Van de schoonmoeder moest ze veel huishoudelijk werk doen. Ondanks haar middelbare opleiding is ze in Nederland uiteindelijk erg afhankelijk geworden van haar man en zijn familie. Al tamelijk snel kwam er een kind en moest ze met haar cursus Nederlands stoppen om voor het kind te zorgen. Duidelijk is dat deze vrouw veel meer dan haar man gericht is op culturele integratie en op het benutten van de potentiële mogelijkheden die de Nederlandse samenleving en moderne waarden en normen haar bieden.

Een derde Turkse vrouw van de tweede generatie is overeenkomstig de wens van haar moeder getrouwd met een Turkse man die nog maar kort in Nederland verbleef – waarschijnlijk een zogenoemde 'tourist' (Staring 2001). Het huwelijk hield niet lang stand. De gescheiden vrouw woont nu in Den Haag. Zij vindt het contact met haar familie in de provincie erg belangrijk, maar is tegelijkertijd blij dat zij op afstand van haar familie meer vrijheid heeft. Zij heeft indertijd haar mbo-opleiding niet afgemaakt. Aanvankelijk leefde zij na haar scheiding van een uitkering, maar nu werkt ze in het onderwijs en volgt daarvoor een opleiding. Ze wil graag meer contacten zien te krijgen met autochtonen.

Een vierde Turkse vrouw is ook als partner gekomen uit Turkije. Ze heeft daar het lyceum gedaan. In Nederland gekomen werden haar rollen die van echtgenote en moeder van twee kinderen die inmiddels vijf en tien jaar zijn. Ze leeft sterk in Turks etnische kring en vond het een groot nadeel dat ze het Nederlands niet machtig was. Sinds ruim een half jaar volgt ze nu een Nederlandse cursus. Ze wil beter integreren in de Nederlandse samenleving. Ze heeft de ervaring dat Turken buiten haar kennissenkring en dat Nederlanders afhoudend reageren op haar pogingen tot toenadering.

Een Turkse man van de tweede generatie heeft zijn vrouw in Turkije toevallig ontmoet. Ze zijn op een gegeven moment getrouwd. Zij heeft het gymnasium gevolgd in Turkije. Hij vindt het nog steeds zeer jammer dat het hem in zijn jeugd niet lukte een diploma te halen. De man heeft zijn vrouw in het begin wegwijs gemaakt in de Nederlandse taal. Het hielp daarbij dat het echtpaar thuis geen Turkse maar Nederlandse televisie kijkt. De vrouw heeft vervolgens opleidingsstappen gezet om tot een universitaire opleiding te worden toegelaten. Zij heeft vanwege een chronische ziekte echter het vertrouwen verloren dat haar dit nog zal lukken. Het echtpaar zou graag meer contact hebben met Nederlanders en met mensen die wat meer opleiding hebben genoten. Maar die zijn moeilijk benaderbaar. De man mist toch ook wel de Turkse televisie want daardoor kan hij niet meepraten met zijn directe collega's op het werk, die voornamelijk Turken zijn.

Een Marokkaan heeft zijn bruid ontmoet in Vlaanderen via de familiekring daar. Taalproblemen zijn er dus niet in de Nederlandse samenleving. Samen hebben ze drie kinderen gekregen. Hij werkt als taxichauffeur en brengt zijn voetballende zonen en medespelers regelmatig naar verre uitwedstrijden. Op de club heeft hij veel contact met autochtonen. Zij is van plan om als de kleinste wat ouder is te gaan werken.

Een Marokkaanse met een mbo-opleiding en een goede baan was absoluut niet van plan om met een partner uit het land van herkomst te trouwen. Ze werd echter verliefd op een Marokkaan van daar. Haar ouders hadden grote bedenkingen want ze waren bang dat zo'n partner als hij eenmaal zijn papieren zou hebben, haar in de steek zou laten. Zij was echter verliefd en had er alle vertrouwen in. Ze heeft doorgezet en alles zelf geregeld. Ze zijn nu vijf jaar getrouwd en haar man spreekt inmiddels veel beter Nederlands, vindt ze. dan de gemiddelde Marokkaan van de eerste generatie. Gelukkig had zij ouders die haar veel meer steunden in haar onderwijsloopbaan dan zij meemaakte bij andere vriendinnen. Haar broers noemen Nederlandse Marokkaanse meiden opstandig. Ze zegt dat dit klopt. Zo wil zij een eventuele dochter gelijkwaardig aan haar zoontjes opvoeden.

Een ander Marokkaanse ook met een mbo-opleiding was al jaren verliefd op een jongen uit Marokko. Zij heeft uiteindelijk alles zelf geregeld om hem naar Nederland te halen. Op het ogenblik volgt hij een Nederlandse cursus en als hem een permanente verblijfsvergunning is toegekend, wil hij gaan werken in hetzelfde goede

beroep dat hij ook in Marokko had. Deze Marokkaanse heeft ouders die goed geïntegreerd zijn in de Nederlandse samenleving.

Een laatste respondente met een havo-opleiding heeft haar grote liefde nog maar kort geleden uit Turkije naar Nederland laten komen. Hij deed een hogere technische opleiding in dat land. Haar ouders van de anderhalve generatie die hoog opgeleid zijn en beide goede banen hebben, waren zo gekant tegen dit huwelijk met een partner uit het herkomstland dat zij de dochter hebben gezegd dat zij de toelating maar helemaal zelf moest regelen. Dat heeft ze gedaan. Inmiddels is haar partner twee jaar in Nederland en spreekt nog weinig Nederlands. Zij brengt het inkomen in.

Uit de laatste drie cases maken wij op dat er zich een nieuwe verandering aan het voltrekken is in de huwelijksvorming onder de jonge Marokkanen en Turken. De traditie in de eerste en anderhalve generatie was nog die van het gearrangeerde huwelijk. Deze maakte plaats voor de uitdrukkelijke goedkeuring te verkrijgen van de huwbare jongere over de door de familie aan te dragen kandidaat. Daarbij hechtten de jongeren evenwel groot gewicht aan de voorselectie door de familie op basis van de goede naam van de familie van de kandidaat (Meijs 2003). In de bovenstaande cases zien we nu voorbeelden van een zelfstandige keuze van een jongere voor een partner uit het land van herkomst. Een keuze die door de betreffende jongere gemotiveerd wordt met een voor Turken en Marokkanen volstrekt nieuw motief: verliefdheid. Bij deze jongeren zien we een oriëntatie op het westerse huwelijk uit liefde. Problematisch lijkt ons dat deze verschuiving in oriëntatie bij de jongere plaats vindt zonder dat er in de eigen etnische kring ruimte wordt geboden voor een verkeringsperiode of meerdere opeenvolgende 'liefdesrelaties'. De praktische consequentie daarvan lijkt te zijn dat de jongste allochtone jongeren verleid worden om verliefdheden en beginnende liefdes snel om te zetten in huwelijken. Een Turkse en Marokkaanse jongere die zelfstandig een relatie begint met een allochtone leeftijdsgenoot in Nederland, vindt nog bescherming tegen een overhaast huwelijk door een periode van een 'geheime' relatie. Deze 'geheime' relatie maakt hij of zij dan pas bekend aan de familie als het stel zelf de beslissing heeft genomen om te willen huwen.

Wat opvalt aan alle cases - en dat is niet is zo verbazingwekkend als het om huwelijksmigranten gaat - is dat hun integratie in de Nederlandse samenleving sterk afhankelijk is van de opstelling van de schoonfamilie en de huwelijkspartner. In een aantal van de bovenstaande gevallen van gearrangeerde huwelijken lijkt de

integratiewens van de vrouwelijke huwelijksmigrant groter te zijn dan de familie toestaat. Over de rug heen van de huwelijksmigrant continueert de allochtone familie haar neiging tot separatie (Berry, 2001) ten opzichte van de Nederlandse samenleving in de eigen etnische kring.

5.6 AFSLUITING

Voor de meeste mensen geldt dat zij in de vrijwillige sfeer een voorkeur hebben voor contact met mensen uit de eigen etnische kring. Dit neemt niet weg dat mensen in concentratiewijken ook dagelijks personen met een andere etnische achtergrond ontmoeten. Er bestaan verschillen tussen etnische groepen in de mate waarin zij bereid zijn om met deze mensen van een andere komaf contact te hebben. In de hoofdstukken hiervoor is al gemeld dat bij autochtonen de bereidheid sterk afhankelijk lijkt te zijn van de omvang van de allochtone instroom in de wijk. In de fase van *penetratie* lijkt de bereidheid tot contact groter te zijn dan later als in de ogen van veel autochtonen de allochtonen de wijk beginnen over te nemen. De meeste autochtonen beginnen zich dan afhoudender op te stellen.

Er lijkt sprake te zijn van een etnische hiërarchie onder de allochtonen. Daarin komen na de autochtonen, de Surinamers, dan de Turken en Marokkanen en daaronder de vluchtelingen en arbeidsmigranten. De oudere generaties Turken en Marokkanen trekken zich niet veel van een dergelijke hiërarchie aan omdat zij sowieso de neiging hebben in de eigen kring te leven. De jongeren en andere allochtone groepen daarentegen zijn zich scherper bewust van het symbolisch gevecht om een zo goed mogelijk plekje in de etnische hiërarchie. Er gaat een remmende werking van uit op de bereidheid tot contact met leden van andere etnische groepen. In het volgende hoofdstuk over burenccontacten wordt dit concreet zichtbaar.

6

Burencontacten op het portiek

6.1 INDIVIDUALISERING EN HET ONDERGESCHIKT BELANG VAN BUREN

In onze welvarende, geïndividualiseerde samenleving waarin veel sociale en ruimtelijke mobiliteit voorkomt, hebben de buurt en burencontacten sinds de jaren vijftig aan belang ingeboet (Van Doorn, 1955). Er bestaan geen plattelandsgemeenschappen en arbeiderswijken meer waar families van generatie op generatie wonen, waar de opgroeiende leden uit die families een kinder- en jeugdtijd met elkaar delen zodat ze elkaar leren kennen, en waar de volwassen bewoners een bestaanswijze van werken in een bepaalde economische bedrijfstak (bijvoorbeeld de haven) of zelfs individuele bedrijven (bijv. Philips of Werkspoor) gemeenschappelijk hebben. Zelfs als bewoners in een buurt of dorp door enkele van deze factoren toch een gedeelde leefwereld hebben en een gemeenschap of convivium vormen, dan nog zijn ze ten gevolge van de welvaart en de collectieve verzorgingsarrangementen in de huidige samenleving nimmer afhankelijk van onderlinge burenhulp. Daarom dat uitdrukkingen zoals *een goede buur is beter dan een verre vriend* nauwelijks nog bekend zijn, laat staan worden gebezigd. Deze uitdrukking heeft overigens zijn pedant in de Marokkaanse cultuur en luidt daar: *buren zijn belangrijker dan familie*.

Tegenwoordig bestaat er geen noodzaak tot contact met burenen meer vanwege de wederkerige ondersteuning die dit kan verzekeren. Het blijft functioneel om je burenen te kennen, vooral opdat je in geval van problemen in het samenwonen – geluidsoverlast, vuil op het portiek, ruzies tussen kinderen, etc – hen kunt aanspreken en kunt overleggen over een oplossing. Daarbij is het wel lastig dat er geen regels meer bestaan over hoe burenen met elkaar behoren om te gaan. Het begint er al mee dat onduidelijk is of en hoe mensen die elkaars burenen worden, zich aan elkaar bekend maken. Volgens Beatrijs die een rubriek over etiquette verzorgt in HP/De Tijd is de

minimale traditie in Nederland dat een nieuwe bewoner op enig moment na zijn betrekken van de nieuwe woning de naaste burens links en rechts (eventueel aan de overkant, als de straat niet heel breed is; plus boven en onder, in geval van een appartementwoning) thuis uitnodigt. Een uitnodiging thuis bijvoorbeeld op het eind van de zondagmiddag heeft dan als voordeel dat de kennismaking kort kan worden gehouden. Beatrijs stelt dat het absoluut aan te raden is om dit te doen, omdat een kennismaking die net wat verder gaat dan het uitwisselen van namen aan de deur de kans op toekomstige onmin verkleint. Aantrekkelijker vindt ze overigens de Amerikaanse traditie van de 'welcome wagon'. Deze houdt in dat wanneer nieuwkomers de verhuizing goed en wel hebben afgerond, zij door de gevestigde burens worden uitgenodigd in het huis van een van hen voor een gezellig samenzijn met een aantal straatgenoten (zie: www.beatrijs.com). Wat Beatrijs de minimale traditie noemt, is naar de indruk van de onderzoekers zelfs in Hollandse buurten niet meer bekend, laat staan een geaccepteerde praktijk.

Er zijn niet alleen geen regels over hoe burens zich aan elkaar bekend maken. Er zijn ook geen regels over wat je wel en niet als burens van elkaar kunt vragen. Op www.burensite.nl zijn de volgende aanbevelingen voor doen en laten tussen burens opgesomd, in het Nederlands, Turks en Arabisch. De regels zijn overduidelijk geformuleerd tegen de achtergrond van het samenwonen in flats in een multi-etnische wijk. De website beveelt aan het volgende te doen: rekening houden met elkaar; respect tonen; trappenhuis schoonhouden; elkaar helpen; zuinig zijn op huis of woning; burens waarschuwen voorafgaand aan het klussen; straat schoonhouden; met elkaar praten; dingen delen. De volgende zaken zou je niet moeten doen: met de deuren smijten; onnodig veel lawaai veroorzaken; klussen zonder waarschuwing; met schoenen binnenshuis blijven rondlopen; buitendeur open laten staan; niet reageren op (auto-)alarm; rotzooi op het trappenhuis maken of laten staan; 's nachts wasmachines laten draaien; zeuren; schijnt aan de burens hebben; honden laten blaffen; kinderen met schoenen aan laten rondrennen; vuilnis te vroeg/te laat buitenzetten; de binnenplaats vervuilen; de straat vervuilen en motoren laten draaien; 's nachts uitgebreid koken; brom/fietsen mee naar binnen nemen. Duidelijk is dat deze gedragsregels noch in autochtone kring noch onder andere etniciteiten algemeen geaccepteerd zijn. Wel zullen vele buurtbewoners ongeacht etnische afkomst deze gedragsregels individueel onderschrijven, maar zij beseffen ook dat zij zich daarop niet onder verwijzing naar erkende regels kunnen beroepen indien een buur zich daar niet aan houdt.

Kortom, burencontacten zijn in moderne samenlevingen zoals Nederland functioneel van beperkt belang. Voor de omgang tussen burenen bestaan geen algemeen geaccepteerde regels meer; er is geen institutie van buurschap meer. De relaties met de burenen behoren tot het domein van de publieke relaties: ieder probeert het contact met de burenen naar eigen behoeften en inzichten in te richten. In de praktijk vergt dat onderhandelen met de burenen afzonderlijk. Binnen het domein van de private relaties zijn de relaties met de burenen van zeer ondergeschikt belang. Wel realiseert iedereen zich dat van de burenen een grote hinderkracht kan uitgaan op het ongestoord leven van het eigen leven. Dat levert de enige reden op om met de burenen minimaal contact te onderhouden.

6.2 WONEN IN EEN FLAT TREKT EEN WISSEL OP BUREN

In de buurten waar wij met respondenten hebben gesproken over burencontacten ligt het niet anders. De burencontacten zijn in het leven van de meeste respondenten betrekkelijk onbelangrijk. De burenen op een portiek leren elkaar langzamerhand en min of meer terloops kennen. In onze interviews hebben we maar twee keer gehoord over nieuwkomers op een portiek die uitdrukkelijk welkom werden geheten door een buur. Een keer deed dat een oudere autochtone dame naar een jonge autochtone nieuwkomer op het portiek. Zij verwelkomde hem met een plantje. Een andere keer verwelkomde een Marokkaanse vrouw een nieuwe Marokkaanse familie op het portiek. Ook hebben wij niet gehoord dat nieuwkomers op een portiek zich gingen voorstellen aan de zittende bewoners. Alle respondenten zeggen dat zij niet meer contact met de burenen hoeven te hebben dan ze nu al hebben. Onze respondenten zijn zich er echter wel van bewust dat het doen en laten van de burenen potentieel veel ergernis kan opleveren, terwijl tegelijkertijd de oorzaken van die ergernis moeilijker zijn weg te nemen indien geen contact wordt onderhouden met de burenen.

Het is voor de hand liggend dat burencontacten in wijken als Bouwlust en Schilderswijk feitelijk van groter belang zijn dan in veel andere buurten. Ze zijn belangrijker waar meerdere gezinnen gezamenlijk op een portiek wonen. Zulke gezinnen delen meer ruimte intensief met elkaar dan gezinnen die in rijtjeshuizen naast elkaar wonen. Dat is zeker het geval als de flats waarin ze wonen betrekkelijk oud zijn en daardoor gehorig. Het resultaat is dat zich meer dan in andere buurten problemen in het onderlinge samenwonen kunnen voordoen. Bouwlust en zeker de Schilderswijk zijn daarnaast

concentratiewijken. Er wonen grote aandelen bewoners die qua culturele achtergrond van elkaar verschillen. Dit heeft tot gevolg dat er minder dan in andere wijken een stilzwijgende, culturele norm is omtrent wat acceptabel is in het onderling samenleven als burens op een portiek. Het gaat dan om de volgende concrete vragen. Moet een bewoner die het portiek verlaat, de deur achter zich in het slot trekken? Wat is een acceptabel geluidsniveau voor de muziek die je draait? Kun je 's ochtends om acht uur al gaan stofzuigen in een gehorige flat? Mag je peuters zonder pamber op de galerij laten lopen met de kans dat ze daar een plasje doen? Mag je een fiets op de begane grond in het portiek zetten omdat je bang bent voor diefstal? Als je hond veel haren verliest op de trap moet je die dan zelf zo snel mogelijk opruimen? Moet je een persoon die drugs dealt op een portiek, accepteren zolang zijn klanten maar geen overlast veroorzaken?

De ruim 70 respondenten die we in ons onderzoek hebben gesproken, staan in totaal voor 27 onderzochte portieken. Op drie portieken hebben we meer dan vier respondenten gesproken, op zes portieken drie of vier respondenten, in zes portieken twee respondenten. Twaalf respondenten informeerden ons in hun eentje over het portiek waar zij wonen. Daarnaast zijn er nog zeven respondenten die in een eengezinswoning wonen. Van de 27 portieken waarover we informatie hebben is er in elke wijk maar één waar de autochtonen de meerderheid van de portiekbewoners vormen. In alle andere gevallen bestaat de meerderheid van de bewoners op het portiek uit allochtonen. Uit tabel 7.1 blijkt dat in 21 gevallen het aantal etniciteiten dat op het portiek is vertegenwoordigd (inclusief autochtonen) vier of meer is. Op dit punt verschillen de portieken die in de beide wijken zijn bekeken, niet van elkaar. Bovendien vinden we in beide wijken in relatief even sterke mate portieken waarop ook vluchtelingen en arbeidsmigranten wonen. In de Schilderswijk vonden wij ze op drie van de negen portieken en in Bouwlust op zeven van achttien portieken.

Tabel 6.1 Aantal etniciteiten op het totaal van 27 onderzochte portieken

Etniciteiten	Bouwlust	Schilderswijk	Totaal
2-3	4	2	6
4 of meer	14	7	21
	18	9	27

De grote meerderheid van de respondenten weet wie zijn burens op het portiek zijn. Daarmee bedoelen we dat ze weten welke

buur in welke portiekwoning woont, welke andere personen er behoren tot het gezin van deze buur en wat de etniciteit is van de buur. Meestal weten ze die etniciteit aan te geven. Daarbij zijn ze regelmatig over Surinamers specifiek in die zin dat ze weten dat hun buurman een Hindostaan is. In geval de buren vluchtelingen zijn of andere allochtonen die niet tot de bekende minderheids-groepen behoren, wordt de aanduiding vager. Zo worden met name door allochtonen de zwarte medebewoners die geen Nederlands spreken – een zeker teken dat het niet om Surinamers of Creolen gaat volgens de bewoners in concentratiewijken – aangeduid als Afrikanen. Overigens is de kennis bij de meeste bewoners van de verschillende etniciteiten beperkt. Zo veronderstellen de bewoners meestal dat Marokkanen Marokkaans spreken, waarbij het verschil tussen Berbers en Arabisch hen ontgaat, en dat Turken en Koerden Turks spreken. Marokkanen en Turken kunnen op straat haarfijn het onderscheid maken tussen Turken en Marokkanen, alleen al op grond van kleding en uiterlijk. Dat is moeilijker voor de andere bevolkingsgroepen. Uit het feit dat een hen bekende Marokkaan met een ander een gesprek heeft in een onbekende taal, leiden de portiekbewoners af dat de nieuweling ook een Marokkaan is, of ze horen dit van de hun bekende Marokkaanse buur. Nieuwkomers en jonge buren die nog geen kinderen hebben en werken, weten soms niet precies welke de mensen zijn die op hun portiek wonen.

De meeste portiekbewoners vinden het voldoende om op deze wijze te weten wie hun buren zijn. En haast iedereen groet vervolgens zijn buren op het portiek en als hij ze buiten op straat tegen komt. Tussen de meeste portiekbewoners blijft het onderling contact beperkt tot groeten over en weer. Wel komt het tussen personen die dezelfde etniciteit hebben en dezelfde taal spreken, voor dat het contact verder gaat dan groeten. Zij hebben eerder een kort gesprekje met elkaar. Speciaal Turken en Marokkanen hebben een zekere onderlinge toeschietelijkheid.

Het komt zelden voor dat een portiekbewoner zijn buren niet groet. Het gebeurt als een bewoner een conflict heeft met de rest van de buren en niet bereid is om in te schikken. Met niet groeten signaleert hij dan dat hij niet van zins is zich iets aan te trekken van de kritiek van de buren. Bijvoorbeeld zijn we het tegengekomen bij een autochtone man die verontwaardigd was over de klachten van zijn buren over de haren van zijn hond op de trappen. De buren betaalden hem vervolgens in gelijke munt terug en staakten ook het groeten. Alleen een Marokkaanse buurvrouw bleef hem vriendelijk bejegenen zodat hij zich niet geheel buitengesloten

voelt. Overigens was deze man chronisch ziek en wat vereenzaamd waardoor hij kennelijk heftig op zijn omgeving reageerde. Een buur die zich niets aantrekt van de aanmerkingen van zijn medebewoners en volgens hen verantwoordelijk kan worden gehouden voor zijn gedrag, kan tegen een actie van zijn medebewoners oplopen. Een handtekeningenactie richting woningbouwvereniging. Dat hoeft echter niet. De kans daarop lijkt op een portiek in Bouwlust groter te zijn dan op een portiek in de Schilderswijk. We zullen daar later in dit hoofdstuk dieper op in gaan.

Meestal gaat het contact tussen burens niet verder dan groeten en het elkaar aanspreken op bijvoorbeeld geluidsoverlast. Wat intensievere vormen van contact tussen bepaalde burens groeit door kleine aanleidingen. Een Marokkaanse familie die pas recent door familiehereniging in Nederland is komen wonen, vraagt en krijgt veelvuldig de hulp van een dochter van een Marokkaanse buurfamilie bij het invullen van allerlei papieren. De dochter noemen ze 'de advocate'. Dit intensievere contact past nog in het onderlinge hulpbetoon dat Marokkanen elkaar verlenen. Anders wordt het al bij een oudere alleenstaande autochtone vrouw die toenadering zoekt tot de jonge kinderen van haar Turkse burens door hen zo nu en dan een snoepje te geven. Het leidt tot contact met de Turkse moeder. Een Turkse mevrouw biedt een oudere, ziekelijke autochtone buurvrouw zo nu en dan eten aan. Deze mevrouw neemt het eten wel in ontvangst, maar gaat het contact verder uit de weg. Er hoeft bij deze zeldzame vormen van dienstbetoon niet sprake te zijn van wederkerigheid. Het kan zijn dat de ene buur zijn materiële diensten beschikbaar houdt enkel en alleen in de hoop op waardering en contact in ruil daarvoor. Uit het laatste voorbeeld echter blijkt dat ook die uit kunnen blijven. Het dienstbetoon brengt dan zelfs geen meer intensievere vorm van contact op gang. Onze indruk uit de interviews is dat onder de etnische minderheden met name de jonge Turken haken naar meer contact met autochtonen.

Zo nu en dan vonden we dat er tussen portiekbewoners of bewoners in dezelfde straat sprake was van wat intensiever contact. Twee personen spreken elkaar regelmatig of zoeken elkaar zelfs thuis op. Meestal gaat het daarbij om burens van dezelfde etniciteit die elkaar bovendien persoonlijk mogen. Het komt minder vaak voor dat buurvrouwen – want daar gaat het meestal om: buurvrouwen - over etnische grenzen heen met elkaar bevriend raken. Wij zijn het maar een enkele keer tegengekomen dat een allochtone en autochtone buurvrouw met elkaar bevriend raken, onder-

ling spreken over opvoeding en kinderen of dat zelfs de autochtone vrouw de allochtone helpt met het leren van Nederlands.

Opvallend is dat er in Bouwlust geen grote verschillen bestaan tussen autochtonen en allochtonen in de mate waarin zij hun burens kennen. Een deel van de autochtonen die geneigd zijn om te vertrekken, gaan het contact uit de weg. De autochtonen die in Bouwlust willen blijven wonen ondanks de instroom van de allochtonen, staan niet afwijzend ten opzichte van de nieuwe bewoners. Zij zijn omdat zij vaak al wat ouder zijn, een lange verblijfsduur hebben opgebouwd en nog steeds de dominante positie in de buurt hebben, in meerdere opzichten beter in de gelegenheid om hun burens te leren kennen. Als gevestigde bewoners op het portiek, die de potentiële lingua franca (De Swaan, 1988) - het Nederlands - spreken, kunnen zij makkelijker het initiatief nemen in het burencontact. Tegelijk stellen de nieuw-komende allochtonen omdat ze aanvankelijk in een minderheidspositie verkeren in de buurt en op de portieken, zich relatief open op naar mensen van buiten de eigen groep. Het gevolg van deze samenhang van factoren is dat er in Bouwlust over en weer bij autochtonen en allochtonen een zekere openheid voor onderling contact bestaat. In de Schilderswijk daarentegen kennen de allochtonen hun burens minder dan de autochtonen. De onderzoekers menen dat dit samenhangt met het gegeven dat de minderheidsgroepen in de Schilderswijk ieder voor zich een relatief grotere omvang hebben dan in Bouwlust. Het gevolg is dat de kans op ontmoeting van mensen uit de eigen groep groter wordt, waardoor het ook makkelijker is om toe te geven aan de neiging, die bij elke etnische groep aanwezig is, om primair om te gaan met eigen mensen. Grote minderheden trekken zich meer op zichzelf terug. Ook de autochtone respondenten die nog in de Schilderswijk wonen, staan ondanks het feit dat zij getalsmatig in een minderheidspositie verkeren niet afwijzend tegenover allochtonen. Hun getalsmatige minderheidspositie heeft wel tot gevolg dat ze meer dan de leden van de grote minderheidsgroepen in contact komen met leden van andere etnische groepen. Daarnaast verkeren ze vanwege hun kennis en vaardigheden en hun hogere status in de etnische hiërarchie in de positie om in het burencontact het initiatief te nemen. We komen hier later in paragrafen 6.7 en 6.8 nog op terug.

6.3 VERBLIJFSDUUR OP HET PORTIEK EN BURENCONTACT

In hoofdstuk 3 hebben we getoond dat er een grote spreiding bestaat in de verblijfsduur die onze respondenten achter de rug heb-

ben op het portiek waar ze wonen. Een kwart van de respondenten woont vijf jaar of minder op het portiek en een kwart woont langer dan 15 jaar op het portiek, de helft heeft een verblijfsduur van 6 t/m 14 jaar achter de rug. De autochtonen zijn oververtegenwoordigd onder de respondenten met een langere verblijfsduur. Kijken we naar de gemiddelde verblijfsduren per etnische categorie van onze respondenten, dan was de rangorde in gemiddelde verblijfsduur van kort naar lang: vluchtelingen, arbeidsmigranten, Turken en Marokkanen, Hindostanen en autochtonen.

De respondenten uit Bouwlust vertonen op het punt van de verblijfsduur op het portiek veel meer spreiding dan de respondenten uit de Schilderswijk. In Bouwlust zijn er niet alleen bewoners geïnterviewd die nog maar zeer kort woonden op een portiek, er zijn ook bewoners bij die dat al veel langer doen. Dit verschil in spreiding in verblijfsduur tussen de buurten gaat verscholen achter gemiddelde verblijfsduren die voor beide buurten niet ver uit elkaar liggen; de gemiddelde verblijfsduur in Bouwlust is negen jaar en die in de Schilderswijk tien jaar.

Het blijkt dat er een verband bestaat tussen de individuele verblijfsduur van een respondent en de mate waarin deze zijn burens kent en met hen wat intensievere vormen van contact onderhoudt uitgaand boven enkel groeten. Echter als wij het onderscheid introduceren tussen allochtonen en autochtonen dan blijkt bij allochtonen dat verband niet zo duidelijk aanwezig te zijn. De eerste generatie allochtonen vormen op het verband een uitzondering. Zij weten minder goed wie hun burens zijn dan de jongere generaties allochtonen. Dit komt mede doordat de allochtonen van de eerste generatie beperkt worden in het leggen van contact met andere bewoners door hun zwakke en bij vrouwen afwezige actieve beheersing van het Nederlands. De oriëntatie op de eigen etnische groep die bij de eerste generatie allochtonen sterk is, wordt versterkt door de zwakke beheersing van het Nederlands. We hebben een aantal Marokkaanse en Turkse vrouwen gesproken die wel de behoefte hadden om hun actieradius te verruimen door Nederlands te leren. Zij namen daartoe jaren na hun komst in Nederland deel aan een cursus Nederlands of een inburgeringscursus. Daarbij speelde de aanmoediging van hun oudere kinderen een rol. Ze gingen zo laat op cursus omdat zij het voordien, naar eigen zeggen, te druk hadden met hun gezin met opgroeiende kinderen. Vervolgens braken ze deze cursus zonder veel resultaat af. Deze vrouwen waren voor het leren van Nederlands geheel afhankelijk van alleen de formele cursus. Ze spreken bijna nooit met mensen buiten de eigen groep, terwijl thuis en in eigen

kring alleen de moedertaal wordt gebezigd, zeker als het om Turken gaat. Omdat haast nooit naar de Nederlandse televisie wordt gekeken, is ook deze stimulans voor het leren van de Nederlandse taal afwezig. Voeg daarbij nog het gegeven dat deze oudere vrouwen geen of nauwelijks basisonderwijs hebben gevolgd in het land van herkomst en dus ook geen ervaring hebben met taalonderwijs, en het wordt begrijpelijk dat zij de wens om Nederlands te leren moeilijk in praktijk kunnen omzetten. De onderzoekers hoorden een Marokkaanse eens de aanbeveling doen naar de vrouwen uit haar groep om als ze Nederlands willen leren, eerst en vooral 'die schotel het huis uit te doen'. Het is echter ondenkbaar dat oudere allochtone vrouwen zo ver willen en kunnen gaan binnen hun families.

Naast verblijfsduur en beheersing van het Nederlands heeft ook het opleidingsniveau een positieve invloed op de mate waarin portiekbewoners hun burens kennen en af en toe op de trap een praatje met hen maken. Dit verbaast niet want het zijn de autochtonen die door de bank genomen hoger opgeleid zijn dan de gemiddelde allochtoon, en het zijn de allochtonen van de eerste generatie die het laagst zijn opgeleid van alle respondenten.

6.4 DE SCHOONMAAK VAN DE PORTIEKEN

Belangrijke vragen zijn wat de graad van onderhoud is van de portieken, wat de tevredenheid van de bewoners is en welke de eventuele klachten over de properheid.

In de grote meerderheid van de 27 portieken die wij hebben bekeken, wordt de schoonmaak gedaan door een bedrijf ingehuurd door de woningbouwvereniging. In vijf gevallen hebben de bewoners de schoonmaak zelf uitbesteed aan een persoon die dit voor hen doet tegen betaling. Slechts in enkele gevallen maken de bewoners zelf hun deel van het portiek schoon.

Van de 18 portieken in Bouwlust draagt in ruim tweederde van de gevallen de woningbouwvereniging zorg voor de schoonmaak, waarvoor zij extra kosten in rekening brengt. De rest is verdeeld over zelf schoonmaken en uitbesteden. Van de negen portieken in de Schilderswijk worden er vier door de woningbouwvereniging schoon gemaakt en de rest informeel uitbesteed. Dit betekent meestal dat een van de portiekbewoners of een relatie van een van hen tegen een vergoeding schoonmaakt. Daarbij is regelmatig de inning van het geld voor of door deze schoonmaker een moeizame kwestie. De bewoners in de Schilderswijk waarderen

deze aanpak omdat hij goedkoop is en een relatie nog wat extra inkomsten oplevert.

Het is niet zo dat de vraag of een portiek voldoende schoon is naar de smaak van de meeste bewoners afhankelijk is van de wijze waarop de schoonmaak is geregeld. Ook als een bedrijf het onderhoud doet, kunnen de bewoners van mening zijn dat dit niet goed genoeg gebeurt. Het meest belangrijke blijft namelijk hoe de bewoners zelf het portiek gebruiken. Als op een portiek veel kinderen wonen en/of families die zich niet bekommeren om rommel en inloop van vreemden, kan geen enkele schoonmaakwijze daartegenop.

Op zeer veel portieken zijn de bewoners ontevreden over de schoonmaak die via de woningbouwvereniging wordt verzorgd. Deze vinden ze niet goed genoeg. Ze doen echter vaak geen pogingen om meer waar voor hun geld te krijgen. Een Marokkaans echtpaar van wie de kinderen al uit huis zijn, zegt: *Twee keer per maand komen ze schoonmaken, maar dat is niet genoeg. Daarnaast maken ze ook niet goed schoon. Echter niemand die zijn mond hierover open doet. Hiervoor woonde er een Nederlandse vrouw beneden die wel aangaf dat er niet goed werd schoongemaakt. Wij spreken nauwelijks Nederlands, dus wij konden niet met haar praten. We zeiden elkaar alleen gedag, maar onze kinderen hebben altijd erg goed contact gehad met haar. Zo is ze ook op de bruiloft van de jongste zoon geweest. Deze vrouw is inmiddels verhuisd en dit is erg jammer, want het was een hele aardige vrouw en onze kinderen mochten haar ook graag. Op haar laatste dag is ze nog langs geweest om afscheid te nemen. Het was een hele lieve, oude, Nederlandse vrouw.*

Het volgende is te zeggen over de properheid van de portieken op basis van onze eigen waarneming en op basis van het oordeel van de bewoners zelf. De portieken in Bouwlust zijn in de meerderheid van de gevallen goed schoon, in een enkel geval vies, de rest ligt er tussenin. In de Schilderswijk zijn de verschillen in properheid veel groter. Maar enkele portieken zijn echt schoon, de rest is verdeeld over middelmatig en vies. Deze eigen waarneming komt ook terug in het oordeel van de bewoners over de netheid van het portiek. De respondenten in Bouwlust zijn veel vaker tevreden over het onderhoud en de properheid van het portiek dan de respondenten in de Schilderswijk. Er is geen relatie tussen het aantal verschillende etniciteiten op een portiek en de properheid. Het lijken veel meer individuele onverschillige bewoners/gezinnen die de properheid van het portiek bedreigen. Zo zijn we het een aantal keren tegengekomen dat de overige bewoners op een portiek de

vervuiling van het portiek wijten aan een of twee gezinnen op het portiek. De ergernis kan zo ver gaan dat bewoners overwegen te verhuizen. Dat multi-etniciteit geen bepalende factor is, blijkt ook uit het feit dat het enige portiek met portiekregels – tien regels voor het leven op het portiek die bewoners onderling overeen zijn gekomen – deze heeft afgesproken in reactie op vervuiling in een periode dat het portiek nog enkel bewoond werd door autochtonen.

De woningbouwverenigingen hebben tegenwoordig de beleidslijn om de schoonmaak zo veel mogelijk door een bedrijf te laten doen tegen betaling van servicekosten door de portiekbewoners. Omdat deze regeling niet in het contract is opgenomen van zittende bewoners kan het enige tijd duren voordat de woningbouwvereniging van alle bewoners de instemming daarvoor verkrijgt. De woningbouwvereniging introduceert deze regeling indien het met de schoonmaak op een portiek of door de bewoners zelf of door een ingehuurd persoon fout gaat. In wezen betekent dit dat als de bewoners de verantwoordelijkheid voor de schoonmaak niet zelf aankunnen de woningbouwvereniging deze naar zich toetrekt. Dit is een voor de hand liggende en adequate aanpak als alleen maar organisatieproblemen aan de orde zijn. Het ligt anders als bijvoorbeeld door veranderingen in de bewonerssamenstelling op een portiek de omvang van het schoonmaakwerk sterk is toegenomen. In dat geval is niet een organisatieprobleem, maar een vervuilingsprobleem aan de orde dat ook een schoonmaakbedrijf met een paar emmertjes sop wekelijks niet kan wegwerken.

In geval de bewoners zelf de schoonmaak doen is het heel belangrijk dat er een bewoner met een zeker gezag een rooster opstelt. Onze indruk is dat er alleen maar een goede kans bestaat dat een autochtone of Hindostaanse bewoonster die taak op zich neemt. Zo vertelt bijvoorbeeld een Marokkaanse bewoonster: *Vroeger was er een schoonmaaklijst opgesteld door een Nederlandse buurvrouw. Om de beurt werd er schoongemaakt. Zij is jaren geleden verhuisd en met haar is de schoonmaaklijst verdwenen.*

6.5 MULTI-ETNICITEIT EN CONFLICTSTOF OP HET PORTIEK

Het is evident dat er voor burens op een flat potentieel meer conflictstof aanwezig is dan voor burens wonend in rijtjeshuizen. Mensen voelen zich minder verantwoordelijk voor de ruimten (stoep, bin-

nenterrein en portiek) grenzend aan de eigen woningdeur als ze deze niet tot hun persoonlijk terrein rekenen. Tuin, achterpad en stoep van een rijtjeswoning ervaren bewoners als eigen ruimte. Ze hebben niet deze beleving als het gaat om het portiek en om de groenvoorziening rondom de flat en op het binnenterrein van een flat. Ook is er op een flat meer kans op geluidsoverlast. De meningen kunnen verschillen over de vraag of de gemeenschappelijke buitendeur steeds gesloten moet worden gehouden en of voor bezoekers van de burens moet worden open gedaan. Als de huizen geen balkon hebben en geen berging of de berging moeilijk bereikbaar is of overvol, dan ontstaat de neiging om vuilniszakken in het portiek te zetten. Zeker als het huisvuil zoals tegenwoordig gebruikelijk, maar een keer per week wordt opgehaald. Ook fietsen en andere spullen kunnen bij gebrek aan ruimte in het portiek worden gezet. Verder kan het onderhoud van het portiek tot meningsverschillen leiden. Deze potentiële conflictstof in aanmerking genomen is het een prestatie als het samenwonen op een portiek zonder wrijvingen verloopt. Zeker als het aantal bewoners op een portiek groot is. In Bouwlust bedraagt het aantal woningen op een portiek meestal acht. In de Schilderswijk zijn er complexen waar het dubbele of driedubbele aantal woningen achter een portiekdeur schuil gaat. Toch is de omvang van het portiek niet het meest bepalend voor het soepel verlopen van de samenwoning van burens. Deze is vooral afhankelijk van het bestaan van door de bewoners gedeelde regels omtrent samenwoning. Deze regels kunnen voor handen zijn zonder dat daar expliciete afspraken over hoeven te worden gemaakt, ze kunnen impliciet worden uitonderhandeld tussen de bewoners of door het een deel van de bewoners van het portiek aan het andere deel worden opgelegd. Op portieken waar meerdere etniciteiten bij elkaar wonen bestaan er in de praktijk verschillen in de bewoning die samenhangen met verschillen in etnische levensstijlen. Hieronder gaan we in op conflictstof ten gevolge van verschillen in etnische levensstijlen. In de paragraaf daarna komt aan de orde of en hoe deze verschillen worden opgelost.

In de interviews op de portieken zijn we de volgende voorbeelden tegengekomen van conflictstof waaraan een etnische component kleeft. Daarmee bedoelen we dat over een onderwerp door bewoners zeer verschillend wordt gedacht ten gevolge van gedeelde voorkeuren en praktijken binnen de eigen respectieve etnische groepen.

Het eerste terugkerende thema is dat van *drukke* op het portiek en in de straat. Marokkaanse en Turkse families van de eerste genera-

tie waren groot. De praktijk in deze families was dat de kleine kinderen en de opgroeiende zonen veelal buiten de woning verkeerden. Dit leidde tot drukte op straat en in de flats. De opmerkingen over ongemak daarover van andere bewoners zonder veel kinderen, meestal bewoners van andere etniciteiten, zijn talrijk. Het gevoel van overlast is met name groot als ouders hun kinderen toestaan om in het portiek te spelen en te voetballen. Wij hoorden hierover in onze interviews ook als een actueel probleem, maar dan van zowel autochtonen als allochtonen. Zo spreken de bewoners op een multi-etnisch portiek de twee kinderrijke gezinnen aan op het lawaai en de viezigheid die de kinderen maken. De Marokkaanse familie geeft daarom de kinderen slaag, de Turkse familie trekt zich weinig van het commentaar aan en sluit zich überhaupt buiten de portiekgemeenschap. Het is heel belangrijk dat in wijken als Bouwlust en de Schilderswijk in de afgelopen jaren meer speelgelegenheden zijn gecreëerd en toezicht op het spel. We denken dan aan de zogenoemde Haagse Hopjes. Woningbouwverenigingen proberen de drukte op portieken te verminderen door gericht te werken aan woningverdunning: het plaatsen van kleine huishoudens op een druk portiek.

De huishoudens van de tweede generaties van Turken en Marokkanen blijven kleiner. De uitgebreide families echter van de eerste generatie, tweede generatie en kleinkinderen gezamenlijk blijven relatief omvangrijk en hecht mede doordat de leden bij elkaar in de buurt wonen. Precies zoals vroeger in Nederlandse arbeidersfamilies. Het gevolg is dat eerste generatie allochtonen zeer frequent groot familiebezoek hebben dat veel drukte met zich meebrengt in de flatwoning. Wij kwamen oudere Marokkanen tegen die vanwege aanhoudende klachten van de autochtone buren, zich gedwongen zagen hun kinderen een roulatieschema voor bezoek op te leggen. Dat is even iets anders dan wel gebeurt in grotere autochtone families waar de kinderen zelf door middel van een roulatieschema de ouders proberen te voorzien in hun behoefte aan frequent bezoek van de kinderen. Een Marokkaanse man vertelt: *Als de kleinkinderen komen krijgen we altijd klachten van de onderbuurbuurvrouw. Ik probeer me niet tot het niveau van mijn buurvrouw te verlagen, want anders zouden we wel eens kunnen gaan vechten. Ze komt altijd aankloppen dat de kinderen wat rustiger aan moeten doen, terwijl wij er ook niet veel aan kunnen veranderen. Wij doen ons uiterste best om langzaam te lopen en de kinderen niet zo vaak uit te nodigen. Vroeger kwamen onze kinderen om de twee à drie weken op een zaterdag allemaal bij ons bij elkaar. Nu kan dit niet meer, doordat er dan teveel kleinkinderen zouden zijn en dat zou de buurvrouw nooit accepteren. Het*

is toch normaal dat kinderen samen spelen en door het huis gaan rennen wanneer ze bij elkaar zijn. We kunnen ze moeilijk vastbinden. We hebben er nu voor gekozen om slechts één of twee van de vijf kinderen per keer uit te nodigen. De man is bij Vestia en de Gemeente geweest om aan te geven dat de houten vloeren voor erg veel problemen met de burens zorgen. Vestia heeft iemand gestuurd, maar die vertelde dat er niets aan de houten vloeren gedaan kan worden.

Bij Marokkanen en Turken van de tweede generatie kwamen we een enkele keer tegen dat zij de kinderen in huis met vriendjes lieten voetballen tot ergernis van de burens. We hoorden echter vaker van jonge ouders dat zij hun kinderen anders dan hun eigen ouders dat deden, discipline willen leren en aandacht willen geven. Een Turkse man zegt: *Ik probeer op sommige punten de Nederlandse cultuur als voorbeeld te nemen. Bijvoorbeeld op gebied van omgang met kinderen en de bemoeienis van de Nederlandse ouders met het onderwijs van hun kinderen. Ik vind dat Turken veel actiever bezig moeten zijn met het onderwijs van hun kinderen. Nederlandse kinderen worden meer gedisciplineerd opgevoed, dit probeer ik ook met mijn kinderen te doen.*

Klachten over geluidsoverlast worden vooral opgeroepen door Creolen en Antillianen. Het gaat dan niet alleen over het volume waarop zij hun geluidsapparatuur gebruiken, maar ook om hun verbale en fysieke aanwezigheid. Van een aantal bewoners hoorden we de standaardopmerking: *die lui hebben geen volumeknop.*

Buiten de eigen familie ontvangen Turken en Marokkanen weinig bezoek thuis. De mannen gaan veel naar het koffiehuis om anderen te ontmoeten. Er zijn andere groepen zoals Afrikanen voor wie het een culturele norm is om leden van de eigen etniciteit zonder begrenzingsen qua moment van de dag en duur van het bezoek in de eigen woning te ontvangen. Dat kan erin resulteren dat een groot gezelschap langdurig op bezoek is bij een portiekbewoner. Tijdens ons veldwerk kwamen we op een portiek waar dit bezoek de hoofdklacht was van de andere bewoners. Weliswaar was de Ghanese familie waar het hier om gaat, ertoe overgegaan om 'feesten' bij de burens aan te kondigen, maar die bleven zich verbazen over en ergeren aan datgene wat hun Ghanese burens kennelijk onder een feest verstaan.

Voor nieuwkomers in Nederland die komen van het platteland of vanuit arme wijken in niet-westerse steden, is het moeilijk wennen

aan de norm dat baby's en peuters ten alle tijden een pamber zouden moeten dragen. We zijn het een paar keer op portieken tegengekomen. Zo vertelt een Hindostaanse vrouw dat een gezin van Marokkaanse nieuwkomers toelaat dat hun kleintjes een plasje doen op de galerij. De vrouw probeert de buren met zachte hand duidelijk te maken dat ze op dit punt veranderingen moeten doorvoeren.

In Turkse en Marokkaanse huishoudens wordt grote waarde gehecht aan properheid. Tijdens ons veldwerk zagen we steeds weer dat de woningen van Turkse en Marokkaanse gezinnen altijd zeer opgeruimd en schoon zijn, met een beperkt aantal lichtgekleurde meubels in de woonkamer en weinig beeldmateriaal aan de muur. Een deel van de families benut de portiekruimte direct voor de woningdeur om daar de schoenen neer te zetten die worden uitgedaan voordat de woning wordt betreden. Ongeveer zoals dat soms nog de gewoonte is bij Nederlandse families uit de binnenvaart en op het agrarische platteland. De schoenen staan dan meestal keurig in het gelid zoals in een ouderwetse schoenenwinkel. Overigens is dit alles in feite het resultaat van het onafgebroken huishoudelijk werk van Turkse en Marokkaanse huisvrouwen. Ook veel autochtonen vinden properheid van belang. Een belangrijk punt echter waarin beide groepen elkaar niet vinden is het houden van huisdieren. Turken en Marokkanen houden geen huisdieren want vinden dieren in huis smerig en 'onrein'. Daarover zijn ze stelliger dan Nederlanders wanneer deze een afkeer hebben van huisdieren. De laatsten weten dat ze getalsmatig in een minderheidspositie verkeren. Hun verweer is om hondenpoep bovenaan de lijst met klachten te zetten in enquêtes naar leefbaarheid. Bij Turken en Marokkanen is het om culturele redenen een tweede natuur om afkerig te zijn van huisdieren en elk teken van de aanwezigheid van huisdieren. We hebben dan ook op meerdere portieken gehoord over onenigheid tussen autochtone hondenbezitters en Marokkanen over haren op de portiektrap. Zo zegt een Marokkaanse huisvrouw: *Het is vies om de haren van de honden van de bovenbuurman op de trap te moeten vegen. Hiervoor woonde er een ander man met honden, maar daar had ik geen last van gelukkig. Zijn honden hadden niet zo'n haaruitval en hij maakte af en toe schoon. Dat was voldoende voor mij.* Een Marokkaanse vader van drie jonge kinderen richt zijn ingehouden onvrede over de regelloosheid op zijn portiek het eerst op het probleem van de honden: *Iedereen doet waar hij zin in heeft op dit portiek. Het wordt vooral vies gemaakt door de honden die de Nederlanders hebben. Die poepen in het portiek. Verder wordt er veel stuk gemaakt en vervuild door kinderen.* Dit alles neemt niet

weg dat we een jonge Marokkaanse hebben geïnterviewd die wel een huisdier heeft: een rode Cyperse kater. Omdat de partner die zij uit het land van herkomst heeft gehaald, geen huisdieren accepteert, heeft zij de kater bij haar ouders moeten laten. Ze hoopt dat haar man zijn mening in de toekomst zal wijzigen.

6.6 CONFLICTSTOF AFGENOMEN; INTEGRATIE ALLOCHTONEN ONDERSCHAT

Deze lijst met onderwerpen is verder uit te breiden. Wel is het goed op te merken dat het ongemak van autochtonen in het samenwonen met burens van Turkse en Marokkaanse komaf tegenwoordig veel kleiner lijkt te zijn dan vroeger. Althans als je afgaat op de verhalen van autochtone bewoners over de intocht van allochtone gezinnen toen de gezinshereniging op gang kwam. De oude verhalen van autochtonen gaan dan over verstopte rioleringen, vuilnis dat van het balkon op straat wordt gegooid, kinderen die zeer laat buitenspelen en bergingen die onder het ongedierte komen doordat ze volgebouwd worden met spullen. Actuele klachten daarover betreffen steeds recente nieuwkomers. De autochtonen die niet zijn vertrokken, spreken er vooral over dat zij gewend zijn geraakt aan en zich aangepast hebben aan de samenwoning 'met andere culturen'. Van de allochtonen hebben we geen oude verhalen gehoord over ongemak bij het begin van de interetnische samenwoning. Voor hen is het vanzelfsprekend geweest dat zij indertijd als nieuwkomers zich moesten aanpassen aan volstrekt nieuwe levensomstandigheden en aan de Nederlandse cultuur. Zij klagen daar dan ook niet over. Bovendien vertellen ze niet hoezeer zij vanuit hun eigen perspectief bezien zich hebben aangepast. Kortom, vanuit het dominante autochtone perspectief wordt de mate van integratie die Turken en Marokkanen hebben gerealiseerd niet waargenomen. De dominante groep ziet vanuit zijn dominante positie als vanzelfsprekend vooral integratietekorten bij allochtonen. Of zoals een van onze respondenten het formuleerde: *de gemiddelde politicus en beleidsvoerder realiseert zich nauwelijks uit wat voor totaal andere samenleving de eerste generatie Marokkanen afkomstig is. Ze hebben dan ook niet door hoezeer die mensen zijn veranderd.*

De verhalen die oudere Turkse en Marokkaanse respondenten ons vertelden, gaan niet over cultuurschok en pijnlijke aanpassing. Die beide waren kennelijk nu eenmaal geïmpliceerd met de keuze om naar Nederland te komen. De verhalen gaan ook nauwelijks over ervaringen met discriminatie en heel af en toe over een verwelko-

mende houding bij individuele autochtonen. Dat verbaast ons, maar misschien is hier sprake van een interviewer-effect. De interviews werden vooral gedaan door onze jonge Turkse en Marokkaanse interviewers waardoor mogelijk een bestaand taboe uit hun eigen kring ook in het interview de kop op stak. Wij hebben het oog op het taboe om te spreken over en te vragen naar de pijnlijke migratie-ervaringen van de ouders. Zo'n taboe lijkt te bestaan. De jonge generatie is op zoek naar haar plek in de Nederlandse samenleving en wil niet in beslag worden genomen door thema's die haar daarvan afhouden. De oudere generatie helpt zichzelf ook niet door het aan de orde te stellen omdat de eigen kinderen snel met onbegrip en gekwettheid zullen reageren op de pijnlijke ervaringen die ze te horen krijgen.

6.7 ONDERLINGE ONGANG OP HET PORTIEK

Zoals gezegd is het onderling contact tussen portiekbewoners normaliter beperkt. Elke bewoner heeft zijn eigen voornamelijk mono-etnische kring waarin hij leeft. Het samenleven op het portiek zelf en het regelen van de zaken die op het portiek spelen zoals schoonmaak, wegzetten van huisvuil, deur- en belbeleid, aankaarten van kwesties van overlast, planten voor elkaar water geven, een reservesleutel van de burens bewaren, verloopt meestal zonder wrijvingen. De portiekbewoners zijn zich er merendeels van bewust dat het belangrijk is rekening met elkaar te houden en zich onderling aan te passen. In die zin zijn de verhoudingen meestal bevredigend. De bewoners hebben niet het gevoel dat zij zich aan bepaalde sociale regels houden in de omgang met de burens. Ze zeggen steeds dat er *geen bijzondere regels* gelden. Daaruit maken wij op dat de meeste bewoners zich in hun doen en laten op het portiek houden aan conventies die voor ieder van hen afzonderlijk vanzelfsprekend zijn. Maar in een beperkt aantal gevallen hadden individuele bewoners het gevoel zich te moeten aanpassen aan wensen van medebewoners die naar hun eigen mening niet gerechtvaardigd waren. Dit betekent dat er op de meeste portieken een stilzwijgende overeenstemming bestaat over hoe met elkaar samen te wonen. Men kan dus stellen dat er in de beide onderzochte wijken op de portieken vormen van multicultureel samenleven zijn ontstaan.

Natuurlijk zijn we het op een paar portieken tegengekomen dat er problemen bestonden van de bewoners met het doen en laten van een of enkele medebewoners. Het ging in deze gevallen niet om kleinigheden. Sommige van de kwesties hebben we hierboven

al aangeduid. Een gezin van betrekkelijke nieuwkomers uit Ghana dat veel en langdurig bezoek krijgt van landsgenoten; bezoek dat zich deels in het portiek ophoudt. Een portiek waar de kinderen uit twee grote gezinnen veel overlast bezorgen. Een jonge moeder die een 'hulbaby' zou hebben en bovendien 's ochtends vroeg lawaaiig huishoudwerk zou doen. Twee portieken waar de bewoners klagen over vieze honden van de burens. Dit zijn zeker probleemsituaties in de samenwoning op een portiek. Deze situaties pakken de bewoners zelf met meer en minder succes aan. Wat wel opvalt is dat het meestal, maar niet altijd een autochtone bewoonster is die daarbij het voortouw neemt. De bewoonster gaat op eigen titel of namens meerdere bewoners vragen om meer rekening te houden met de burens. De buur zegt dit meestal toe alhoewel dat niet wil zeggen dat het ook lukt om bijvoorbeeld de eigen kinderen af te houden van spelen op het portiek. Alleen in het uiterste geval gaan portiekbewoners er toe over een buur af te schrijven of nog ingrijpender via een handtekeningactie voor verwijdering van het portiek voor te dragen aan de woningbouwvereniging. Dit gebeurde de jonge Turkse. Een Hindostaanse startte een hand-tekeningactie tegen haar omdat haar baby zo vaak zou huilen, maar eigenlijk vermoedde de Turkse omdat de Hindostaanse een vooroordeel had tegen Turken. De handtekeningactie kreeg niet de instemming van alle burens. Een oudere benedenbuurvrouw had met de jonge moeder te doen, voelde zich danig onder druk gezet om te tekenen, maar zag daar toch vanaf.

Van een heel ander kaliber zijn de problemen waarmee portiekbewoners in de Schilderswijk geconfronteerd worden als uitvloeisel van criminaliteit in de wijk. Binnen het portiek of direct voor het portiek kunnen zich deze confrontaties voordoen. Bijvoorbeeld kan blijken dat een medebewoner aan drugsdealen doet of aan onderverhuur. Voor de deur van het portiek op het plein houden zich hangjongeren op of wordt er gedeald. In de garage onder de flats brandt een auto uit met een geweldige knal. Burens beweren dat de brand is aangestoken voor verzekeringsgeld. Deze dingen veroorzaken angst, onzekerheid en overlast. Ze zijn moeilijk aan te pakken voor de bewoners op een portiek. Zelf aanspreken van de overlast veroorzakende personen in of voor het portiek zal waarschijnlijk niets uithalen. Ze zijn niet aanspreekbaar als buur of als buurtgenoot. Beter is het dus om instanties in te schakelen zoals de woningbouwvereniging en de politie. Dat is echter ook niet erg eenvoudig. Die organisaties nemen zelf al voldoende situaties waar die om ingrijpen vragen. Zij hebben zo hun eigen criteria om te bepalen hoe urgent een probleemsituatie is en een eigen

agenda, die ze niet snel in de war laten sturen door initiatieven van bewoners. Tenslotte zullen ze zich bij elk verzoek om hulp afvragen hoe betrouwbaar de melder is. Ze hebben dus de neiging om afhoudend te reageren. Wil je als klager door deze institutionele afweer heen breken, dan moet je op zijn minst in de gelegenheid komen om steeds weer dezelfde functionaris te spreken te krijgen. En maar hopen dat je hem overtuigt.

Het zal duidelijk zijn dat portiekbewoners die deze weg willen gaan, moeten beschikken over een reeks van kwaliteiten en hulpbronnen. Het gaat om kwaliteiten als een goede beheersing van het Nederlands, ook in geschrift; minimale kennis van de opbouw en interne regels van de instanties die worden aangesproken (Veenman heeft dit gedoopt: instrumenteel kapitaal); vaardigheid in interetnische communicatie; een basisvertrouwen in de overheid en overheidsinstanties en een zekere steun van de medebewoners op het portiek. Alles bij elkaar is dat een zwaar eisenpakket. Het gaat deels om functionele vereisten (beheersing van het Nederlands; instrumenteel kapitaal; interetnische communicatieve vaardigheid), deels om cultureel specifieke voorstellingen (basisvertrouwen in de overheid). Deze voorwaardelijke kwaliteiten zijn bij een ruime groep van bewoners in de beide wijken aanwezig. Het zijn de aanvullende noodzakelijke kwaliteiten, die minder ruim voor handen zijn. Het verkrijgen van contact met en vertrouwen van de medebewoners op het portiek vergt namelijk een hoge motivatie, sociale instelling, tijd, energie en vasthoudendheid. Uit ons materiaal blijkt dat eigenlijk alleen oudere autochtone vrouwen die weinig betaald werk doen en niet meer de dagelijkse verplichtingen hebben van een gezin met kinderen, deze specifieke combinatie van kwaliteiten in huis hebben.

6.8 PORTIEKEN MET VOORTREKKERS

In ons onderzoek hebben we een paar portieken gevonden waar, wat wij noemen: een *voortrekster* een belangrijke rol vervult. Het gaat dan om een rol op de volgende terreinen.

- Versterken van het onderling contact tussen de burens op het portiek
- Expliciteren van de informele leefregels die op het portiek gelden
- Het uitoefenen van een sociale controlefunctie ten einde de leefregels te bevestigen
- Onderhouden van contacten met instanties als de woningbouwvereniging, de gemeente, de politie.

Het lijkt erop dat een voortrekster alleen tot een rol op een later genoemd punt in staat is, als ze zich op de eerdere punten heeft geprofileerd. We gaan wat uitgebreider in op de voortrekkers omdat deze personen volgens ons een zeer belangrijke rol vervullen in het versterken van de sociale cohesie en het ontwikkelen van een multiculturele praktijk op portieken.

De helpster

Hier de eerste casus. Het gaat om een portiek in de Schilderswijk waar van de acht huishoudens er twee autochtoon zijn en zes allochtoon (drie Turks, een Marokkaans, één Hindostaans en één gemengd Hindostaans-Marokkaans). Een heel normaal portiek eigenlijk in de Schilderswijk. Het bijzondere is alleen het optreden van een van de autochtone bewoonsters die zeer sociaal voelend is en een grote afkeer heeft van onrecht. Zij heeft een remonstrante achtergrond, heeft voor haar afkeuring gewerkt als verpleegster en is geïnvolveerd geweest in de vrouwenbeweging. Vanaf haar komst op het portiek heeft zij contact gezocht met de allochtone buurvrouwen. Hoe gemotiveerd ze daarvoor was, blijkt uit het feit dat ze boeken over andere culturen ging lezen en zich aanvankelijk wat ingetogen kleedde om dichterbij de andere vrouwen te komen staan. Ze zocht contact met de andere bewoners, maar op een bescheiden, niet opdringerige manier. Langzamerhand heeft zij een goede relatie opgebouwd met de meeste buurvrouwen op het portiek. Een buurvrouw is een vriendin van haar geworden. Zij helpt haar met het leren van Nederlands en de dochters met het doen van hun huiswerk. Trots is zij dat het met deze bevriende familie voorwaarts gaat in Nederland. Ze zegt dat de allochtone mannen een zekere reserve hebben tegenover haar duidelijke aanwezigheid als vrouw op het portiek, maar ze kunnen ook niet buiten haar omdat zij hen helpt met formulieren en papierwerk. Nadat een kind in de straat is doodgereden, onderneemt ze samen met een paar andere bewoners van de straat een actie richting de gemeente om verkeersdrempels aangelegd te krijgen. Ze is verontwaardigd over het machogedrag van veel allochtone mannen: *De vrouwen in de wijk zijn voortdurend aan het werk, terwijl de mannen in hun auto zitten, te hard rijden en mobiel bellen. Verder zitten ze altijd maar in het koffiehuis en er is nauwelijks een vrouw die daaraan paal en perk durft te stellen.* Zij zet zich in om het schoonmaakwerk op het portiek eerlijk te verdelen. Als dit niet lukt door het dwarsliggen van een familie, bevordert ze dat de woningbouwvereniging dit werk laat doen. Dezelfde familie spreekt ze ook aan op vooroordelen tegen andere etniciteiten. Deze familie isoleert zichzelf ten opzichte van de andere portiekbewoners waaronder ook de bewoners van de eigen

etniciteit. Ze heeft kritiek op het grote verschil dat allochtonen in de opvoeding maken tussen jongens en meisjes. De kinderen, met wie ze ook veel contact heeft, houdt ze voor dat jongens sterk zijn en meisjes slim.

De strijdbare en milde

Op een ander portiek in de Schilderswijk opereren twee *voortreksters*. De ene is een autochtone en de ander een Hindostaanse vrouw. De eerste vrouw heeft op grond van haar levensgeschiedenis kwaliteiten in huis als: strijdbaarheid; een directe en volkse manier van omgaan met mensen; grote kennis van de wijk; veel connecties in de wijk en bekendheid met een grote minderheid. Zonder twijfel en reserve houdt zij de mensen op het portiek en in de buurt voor wat volgens haar wel en niet geoorloofd is om te doen. In die rol draagt ze bij aan het weren van criminaliteit uit het portiek en haar omgeving. De andere *voortrekster* is door haar optimisme, mensenliefde, godsdienstige overtuiging en culturele achtergrond vol goed vertrouwen in en respect voor mensen. Ook zij legt actief contact met andere bewoners op het portiek, maar is veel meer een bruggenbouwster. Er is sprake van een soort onbedoelde rolverdeling tussen beide voortreksters. De eerste stelt streng de regels en de ander draagt zorg voor een milde interpretatie daarvan. Samen dragen ze bij aan de explicitering van goed nabuurschap op het portiek, aan de sociale cohesie en aan het weren van criminaliteit. Interessant is overigens dat de regels die onder invloed van hen beiden op het portiek gelding krijgen, afwijken van de Hollandse of dominante opvattingen en praktijken. Ze verdisconteren de multi-etnische situatie en de onmogelijkheid om in de Schilderswijk alle strafbaar handelen uit te bannen. Met hulp van de politie zijn in het verleden uit dit portiek echte drugsdealers verwijderd, terwijl kleine dealers met weinig klanten die geen overlast veroorzaken op het portiek, worden getolereerd. Hetzelfde geldt voor onderverhuur; dit wordt getolereerd zolang het maar binnen de perken blijft d.w.z. geen overlast veroorzaakt.

6.9 OVERBELASTING VAN EEN PORTIEK

Een portiek uit ons onderzoek wordt ons door de woningbouwvereniging als zeer vuil aangewezen. Op het portiek wonen alleen allochtone gezinnen waaronder een gezin van asielzoekers uit de oude USSR dat nog maar pas vanuit een asielzoekerscentrum naar Den Haag is verwezen en een Ghanees huishouden waarvan de bewoners tien jaar of korter verblijven in Nederland. In de laatste twee gezinnen spreken de volwassenen geen Nederlands. Hoewel

de woningbouwvereniging de schoonmaak doet op dit portiek is het steeds weer binnen de kortste keren smerig. De woningbouwvereniging heeft nog een keer een grote actie ondernomen om in en rond het portiek alle vuil op te ruimen. Mocht het toch weer te vuil worden voor de normale schoonmaak dan zal zij extra schoonmaakuren laten maken op het portiek en de kosten daarvan in rekening brengen bij de bewoners. De bewoners zijn van mening dat de terugkerende vervuiling van het portiek veroorzaakt wordt door de aanloop bij de Ghanese familie die op de begane grond woont. De man en vrouw in dit huishouden werken door de week beide volle dagen buiten Den Haag en laten dan de kinderen die nog maar kort geleden naar Nederland zijn gekomen, over aan zichzelf. In het weekend krijgt de familie veel bezoek van volksgenoten. De Ghanezen en een Antilliaanse familie, ook van het portiek, houden zich met hun bezoek op in en voor het portiek, en belemmeren zo de doorgang. Ze drinken en dat soms tot kotsens toe en spreken soms vrouwen van het portiek aan. De twee Marokkaanse en de Hindostaanse families zijn hierover ontdaan en spreken hen daar op aan zonder dat dit resultaat oplevert. De taalbarrière en de culturele verschillen spelen daarin mee. De Ghanezen hebben ondertussen van de beheerder van de woningbouwvereniging begrepen dat ze de rommel die ze maken, beter moeten opruimen, geen fietsen in de hal mogen zetten, en 'feesten' tijdig moeten aanmelden bij hun burens. Zij doen hun best om zich aan deze regels te houden. De overige bewoners zien voorshands nog geen vermindering van de overlast en de Ghanese familie weet niet goed hoe ze kunnen voorkomen dat de aanloop zich achter en voor de portiekdeur verzamelt. De vrouw zegt: *Liever zou ik in de buurt van het Centraal Station wonen; daar wonen veel meer Nederlanders. Maar dat zal wel nooit lukken. In een buurt met 'Nederlanders' zal het vele bezoek helemaal niet worden geaccepteerd.*

De woningbouwvereniging heeft de bewoners op het portiek ingelicht over de stappen die ze overweegt. Dit is mondeling gebeurd en via een schriftelijke bekendmaking die op de portiekdeur en een galerijraam op de hoogste verdieping is aangeplakt. De bewoners die zich als het slachtoffer zien van de overlast van de genoemde burens, vertellen de interviewers dat ze niet van zins zijn om mee te betalen aan extra schoonmaakkosten. Een aantal van hen overwegen te verhuizen vanwege de overlast. De asielzoekerfamilie die nog maar twee weken op het portiek woont en nog niet steg kent in Den Haag, is vooral bezig met het zoeken van toelating voor haar kinderen tot scholen, wat laat in het schooljaar niet meer lukt. Zij heeft de overlast ook al waargenomen, maar

weet volstrekt niet wat de woningbouw-vereniging daartegen onderneemt. De kinderen, die Nederlands spreken, hebben het nog niet vernomen en ze hebben de schriftelijke bekendmaking niet gelezen.

Gezegd kan worden dat de woningbouwvereniging de druk op de Ghanese familie maximaal heeft gemaakt om haar leefstijl aan te passen aan wat op een portiek in de Schilderswijk nog acceptabel is. De familie is zich ervan bewust dat ze veel moet veranderen, maar heeft het gevoel dat het meer is dan ze aankan. Het is duidelijk dat er op het portiek niemand is die in staat en bereid is om namens de bewoners een sociale controlefunctie uit te oefenen. Het dreigende vooruitzicht van extra schoonmaakkosten heeft daarom op dit punt geen acties losgemaakt op het portiek. De komst van de familie van asielzoekers draagt waarschijnlijk niet bij aan een grotere cohesie op het portiek. Dit vanwege de verschillen in taal en godsdienst waar ze op stuiten. De kans is groot dat de overlast blijft bestaan. In dat geval zou de woningbouwvereniging er verstandig aan doen om de Ghanese familie op een andere woning te plaatsen. Liefst buiten de Schilderswijk en liefst op een bovenwoning. Maar waar een flat te vinden die de nieuwe bewoners accepteert?

6.10 SAMENVATTING

Dit hoofdstuk heeft een beschrijving gegeven van de contacten tussen buren op portieken in de wijken Bouwlust en de Schilderswijk. In beide wijken hebben we vooral bewoners gesproken op portieken met een sterk multi-etnische samenstelling. Het was namelijk de bedoeling in dit onderzoek om na te gaan welke vorm de interetnische contacten tussen buren in de wijken aannemen. We hebben kunnen constateren dat de bewoners van de multi-etnische portieken, precies zoals andere bewoners in Nederland, weinig contact hebben met de buren en daaraan ook geen behoefte hebben. Oudere autochtone bewoners melden dat het burencontact in de wijken vroeger veel frequenter en intensiever was. De geringere behoefte aan en omvang van de burencontacten is primair een gevolg van de individualisering die zich in onze samenleving heeft voorgedaan. Daardoor beperkt het contact tussen de buren zich tot het hoogst noodzakelijke, zoals elkaar groeten. Bewoners die langer op een portiek wonen, kennen hun

buren beter en hebben er wat meer contact mee. Dit geldt niet voor de eerste generatie allochtonen die vanwege taal- en culturele barrières ook in hun burencontacten relatief sterk in de eigen etnische kring blijven. In individuele gevallen ontstaan er wat intensievere banden tussen buren. De kans op het ontstaan daarvan wordt vergroot door een gemeenschappelijke etnische achtergrond, al is dit slechts een noodzakelijke, maar niet voldoende voorwaarde. Sympathie over en weer is noodzakelijk.

De samenwoning op een portiek stelt buren voor meer alledaagse problemen dan bewoners van eengezinswoningen; gewoon omdat flatbewoners met hun doen en laten elkaar meer kunnen hinderen. Op flats, zeker de flats in Bouwlust die in een tijd zijn gebouwd waarin het beperken van gehorigheid nog niet zo'n punt was, ervaren de bewoners al snel burengerucht. Dit wordt nog versterkt als de gezinnen van de bewoners relatief groot zijn, zoals bij allochtone gezinnen in hun opbouwfase. Verder zijn flatbewoners voor de properheid van het trapportaal, het gebruik van de galerij en voordeur, en van de ruimte voor de flat sterk van elkaar afhankelijk. In de Schilderswijk komt daar nog bij dat bewoners in de flat en woonomgeving relatief veel te maken hebben met de gevolgen van criminaliteit. Dit alles bij elkaar vergt veel van het vermogen van de portiekbewoners om de eigen woonomgeving gezamenlijk naar eigen hand te zetten. Dit vermogen is tegelijkertijd niet groot. Zoals gezegd hebben buren in de geïndividualiseerde maatschappij weinig contact met elkaar. Op de multi-etnische portieken komt daar nog eens bij dat verschillen in taal en cultuur en de etnische hiërarchie de mogelijkheden beperken om elkaar als buren te vinden in een gemeenschappelijke aanpak van problemen die urgent worden. Die problemen ontstaan bijvoorbeeld als een informele leidinggevende figuur in het zelfstandig schoonhouden van het portiek door de bewoners, verhuist. Zo'n figuur was en is dikwijls een autochtone vrouw die al lang op het portiek woont. Op een multi-etnisch portiek staat niet snel een opvolgster op die met eenzelfde gezag het voortouw kan nemen. De paradoxale situatie ontstaat dat op multi-etnische portieken de omvang van de alledaagse problemen groeit terwijl tegelijk het multi-etnische karakter het vermogen om de problemen gezamenlijk aan te pakken doet afnemen. Indien een portiek een hoog verloop kent onder de bewoners en een instroom van enkele nieuwkomers die een grote afstand hebben ten opzichte van de Nederlandse samenleving, kan deze in een neergang terecht komen die niet is te stoppen. De spanningen nemen toe en vervuiling treedttr op. Woningbouwverenigingen neigen ertoe om voor problemen op portieken eerder praktische en technische oplossingen aan te dragen dan sociale oplossingen. Praktische oplossingen zijn bij-

voorbeeld het uitbesteden van de schoonmaak aan een schoonmaakbedrijf of het omzetten van openbaar groen in privé-tuinen. Sociale oplossingen zijn het bijeenbrengen van de bewoners om portiekregels te formuleren of het aanbrengen met de bewoners en hun kinderen van schilderijen en objecten in de openbare ruimte rond de flat. Beide laatste aanpakken zijn gericht op het stimuleren van een besef van gemeenschappelijkheid bij de bewoners. Helaas kosten deze sociale oplossingen altijd meer tijd en energie van instanties, dan de praktische, hoewel ze op de lange termijn waarschijnlijk effectiever zijn en wel, omdat zij het zelfstandig vermogen van de portiekbewoners om hun eigen problemen aan te pakken, vergroten.

Tijdens ons onderzoek troffen we op een aantal portieken zogenoemde *voortrekkers* aan die een sleutelrol vervullen in dit vermogen van zelfbeheer van het portiek. We hebben beargumenteerd dat het niet toevallig is dat deze voortrekkers de volgende kenmerken lijken te hebben. Het gaat om vrouwen met een autochtone of Surinaamse achtergrond, van middelbare leeftijd zonder zware opvoedings- en werkverplichtingen, die vanuit hun persoonlijke levensgeschiedenis (een jeugd-liefdesrelatie met een allochtoon; geloofsopvoeding) relatief bekend zijn met, en tegelijk open en kritisch staan tegenover andere ethniciteiten. Instanties en diensten kunnen bijdragen aan de ontwikkeling van het burencontact en het vermogen tot zelfbeheer van het multi-etnisch portiek door bij de initiatieven van deze voortrekkers aan te sluiten.

Wij stemmen in met de opmerking van een van onze respondenten. Deze is dat opinieleiders, ambtenaren en politici de voortgang van Turken en Marokkanen van de eerste generatie op de weg van integratie onderschatten omdat zij zich nauwelijks realiseren hoe agrarisch en traditioneel de samenleving was waarin deze eerste generatie destijds opgroeide. Gemeten daaraan hebben ook oudere allochotone buurtbewoners zich sterk aangepast aan het wonen en leven in een multi-etnische stedelijke samenleving.

7

Voetbalclubs en allochtone instroom

Iliass Elhadioui en

Fatih Topcu

7.1 VOETBALCLUBS VERSTERKEN HUN ORGANISATIE

In dit en het volgende hoofdstuk wordt verslag gedaan van het onderzoek bij een viertal voetbalclubs naar interetnische contacten. De keuze om voetbalclubs te onderzoeken hebben we al eerder toegelicht. Voetbal is en blijft een belangrijke volkssport, die zeer populair is onder allochtonen. Voor veel kinderen vormt het voetbal en de voetbalclub de eerste kennismaking met teamsport. Een groot deel van de georganiseerde sportbeoefening betreft de beoefening van teamsporten. De verenigingen voor teamsporten hebben ook een belangrijke gezelligheids- en ontmoetingsfunctie (Singeling, 1995).

Voetbalverenigingen staan volgens de KNVB onder druk om hun organisatie te verbeteren, zelfs te professionaliseren. Tot in de jaren 60 bestonden er nog voetbalclubs die hecht verbonden waren met het dorp of de buurt. Het sprak voor zich dat je nergens anders voetbalde dan in de club van het dorp of de buurt. Werd je lid van een club elders dan miste je de gezelligheid van het spelen met bekenden. Door de individualisering is dit alles ingrijpend veranderd. In de huidige omstandigheden is het voor een voetbalclub die functioneert als een gezelligheids- of buurtclub, moeilijk om voort te bestaan. Binnen een bepaald gebied concurreren clubs met elkaar om leden; ze moeten daarom goede voorzieningen aan de potentiële leden kunnen aanbieden willen ze hen interesseren voor het lidmaatschap. Om mee te draaien in de competitie moeten ze flinke bedragen aan de KNVB betalen. Willen ze in hogere klassen spelen dan komt daar nog de vergoeding bij voor een trainer. Vervoer naar uitwedstrijden moet intern geregeld worden. Wil de club eerste elftallen hoog in de competitie laten spe-

len (zonder spelers bij andere verenigingen weg te lokken) dan is het nodig om voldoende jeugdelftallen te hebben en vandaaruit een doorstroming NAAR DE TOP-elftallen in de club te bewerkstelligen. Wil een club op al deze punten succesvol zijn dan is het zaak een doelgerichte interne organisatie op te bouwen. Dit betekent dat verschillende organisatieonderdelen met hun eigen specifieke taak worden ontwikkeld: de bar voor extra inkomsten; de feestcommissie voor versterking van de clubsamenhang; het trainersoverleg voor de doorstroming; de belpyramides voor het afmelden bij afgelasting van wedstrijden, etc., etc. Het is nodig dat kaderleden worden gevonden om deze organisatieonderdelen te bemensen. Verder moet het bestuur de organisatieonderdelen aansturen op hun bijdrage aan de garandering van de continuïteit van de club. Kortom, de voetbalclub wordt een doelgerichte organisatie.

Voetbalclubs overal in het land zijn genoodzaakt hun organisatie te verbeteren. Dit geldt nog sterker voor de voetbalclubs in de grote steden. Deze clubs hebben namelijk ook nog eens te maken gekregen met een uitholling van hun traditionele rekruteringsbasis: de autochtone arbeidersbevolking, en een sterke groei van een interessante nieuwe rekruteringscategorie: de allochtone bevolking (Van Noort, 2003). Men kan poneren dat voetbalclubs in de grote steden voor hun voortbestaan niet heen kunnen om de allochtone bevolkingscategorie. Toch gaat de instroom van allochtonen in de voetbalclubs ook gepaard met voorheen onbekende problemen met de inning van contributie; de betrokkenheid van ouders van spelertjes waardoor vervoer naar uitwedstrijden moeilijker wordt; een stagnatie van de omzet in de kantines. De KNVB wijst in verschillende publicaties op deze vraagstukken (LOSA, 1992a en 1992b) en de gemeente Rotterdam heeft voetbalverenigingen ondersteuning aangeboden bij het ontwikkelen van beleid gericht op integratie in de club van leden uit minderheidsgroepen (DSR, 2001).

7.2 ALLOCHTONEN KIEZEN BESTAANDE VOETBALCLUBS

Politici en beleidsmakers hebben de hoop dat voetbalverenigingen bijdragen aan interetnisch contact tussen mensen uit de vele etnische groepen in de grote steden. Erica Terpstra zegt het graag: sport verbreedert en integreert. De sportclub zou het ideale medium zijn voor de ontwikkeling van deze contacten. Een sociologische waarneming tempert deze hoop, namelijk, dat mensen buiten de sfeer van werk en school het liefst in eigen kring verkeren.

Vriendschappen, huwelijken, gezelligheids- en vrijetijdstijdscontacten bloeien eerder op tussen personen met een overeenkomstige achtergrond. Een aantal decennia terug waren voor de Nederlandse bevolking nog belangrijke achtergronden die men kon delen: dezelfde stad of streek, hetzelfde geloof en dezelfde politieke overtuiging. Tegenwoordig ervaren mensen vooral overeenkomsten wanneer hun opleidingsniveau, levensstijl, smaak en opvattingen op elkaar lijken. Ook in de zich individualiserende samenleving is de tendens van 'soort zoekt soort' dus nog aanwezig. Deze tendens is nog sterker aanwezig bij leden van etnische minderheden omdat zij veelal grote verschillen ervaren tussen de eigen en andere ethniciteiten.

Van allochtonen weten we dat zij het liefst in eigen kring voetballen (Duyvendak, 1988; Krouwel en Boonstra, 2001). Er staan echter een aantal barrières de realisatie van deze vanzelfsprekende wens in de weg. In de eerste plaats suggereert het bestaande aanbod aan voetbalverenigingen met hun voorzieningen en velden dat het nodeloze moeite is om nieuwe verenigingen op te richten. Het gebeurt dan ook vaak dat mono-etnische teams van volwassenen op zoek gaan naar een bestaande voetbalvereniging die hen wil adopteren. In de tweede plaats blijkt het in de praktijk zeer moeilijk om een nieuwe mono-etnische voetbalvereniging op te richten. De eigen etnische groep moet qua omvang, sociale samenhang en aanwezige voorgangers in staat zijn om een nieuwe vereniging van de grond te tillen. Vervolgens moet deze nieuwe vereniging in de grote steden ook nog van de gemeente de velden en kantine zien te verwerven die zij nodig heeft. Zo staat al snel tussen wens en daad veel in de weg (Distelbrink en Veld, 2001). De praktijk in de grote steden is dan ook dat kinderen en jeugdigen uit allochtone groepen zich voor voetballen aanmelden bij bestaande clubs.

Het is een interessante onderzoeksvraag waarom niet zo makkelijk mono-etnische clubs ontstaan. Dat heeft naast de hier al kort aangeduide factoren ook te maken met de culturele wortels van de Marokkaanse en Turkse Nederlanders. We komen daarop in dit hoofdstuk terug. In ons vergelijkend onderzoek naar de vier gemengde voetbalverenigingen waren de twee belangrijke onderzoeksvragen waarom de ene voetbalvereniging meer allochtone leden trekt en vasthoudt dan de andere voetbalvereniging en of gemengde voetbalclubs ook bijdragen aan positieve interetnische contacten. Het zijn deze drie vragen waarop we in dit hoofdstuk een antwoord geven.

Het hoofdstuk is als volgt opgebouwd. De eerstvolgende paragraaf 7.3 verschaft een beschrijving van de vier voetbalverenigingen die we intensief hebben bestudeerd. De verenigingen hebben hun terreinen en voorzieningen op de sportcomplexen die liggen tussen de buurten Berestein en Vrederust enerzijds en dezelfde buurten en Morgenstond anderzijds. Door hun locatie in het zuiden van Den Haag zijn er tussen deze vier verenigingen geen verschillen in rekruterings-gebied. Ze bieden gelegenheid tot georganiseerd voetballen aan niet alleen de bewoners van Escamp - waaronder de door ons bestudeerde buurt Bouwlust valt - maar ook aan de bewoners van de Schilderswijk, dat zelf geen buitenvelden heeft. Wel verschillen de verenigingen, zoals nog zal blijken, in de soort van mensen dat ze aantrekken. Het gevolg is dat de vier verenigingen uiteenlopen in het aandeel allochtone jeugdleden (lopend van 95 procent bij GERICHT SAMENSPEL, 80 procent bij ONZE CLUB, 45 procent bij MOEDIG VOORWAARTS; en 35 procent bij NAAR DE TOP). We beschrijven de verenigingen vanuit een aantal gezichtspunten: hun historische ontwikkeling; het toelatingsbeleid; de samenstelling van het ledenbestand; de praktijken gericht op de integratie van allochtonen in de vereniging en de aard en omvang van de interetnische contacten binnen de vereniging. In paragraaf 7.4 en 7.5 gaan we achtereenvolgens in op de mogelijkheden en problemen waarvoor de instroom van allochtone leden de voetbalclubs stellen en op het gerichte beleid dat in enkele gevallen in reactie daarop zijn gaan voeren. Beschrijving van de clubs

7.2.1 GERICHT SAMENSPEL

GERICHT SAMENSPEL is binnen de context van ons onderzoek een interessante vereniging. Omdat 95 procent van de jeugdafdeling uit etnische minderheden bestaat, vormt deze vereniging een uiterst geschikte casus om na te gaan wat voor contacten tussen personen uit de minderheden ontstaan via de club. Vanwege het zeer kleine aantal autochtone leden bij deze club is bij deze club contact tussen autochtonen en allochtonen minder goed te bestuderen. Wel hebben we dat laatste contact kunnen onderzoeken in het A1 elftal van GERICHT SAMENSPEL. Dit elftal bestaat uit zowel allochtonen als autochtonen.

GERICHT SAMENSPEL is al gekarakteriseerd als multi-etnische club. Het aandeel van de verschillende minderheden in de jeugdafdeling is als volgt: 75 procent is Turks of Marokkaans, 20 procent Surinaams (met name Hindostanen), Antilliaans of behoort tot de vluchtelingengroep (Irakezen, Somaliërs, Iranen etc.) en 5 procent is autochtoon.

Deze etnische diversiteit manifesteert zich niet zozeer in menging als in gescheidenheid. Vooral gescheidenheid tussen autochtonen en etnische minderheden. Een gegeven is dat in de seniorenelftallen haast geen leden van etnische minderheden spelen. Deze teams zijn overwegend 'blank' terwijl de jeugdteams overwegend 'zwart' zijn. Het gevolg is dat verschillen in leeftijd van de spelers en speeltijden van de teams de etnische scheiding versterken.

Er zitten weinig allochtonen in de seniorenteams omdat allochtonen als ze ouder worden afhaken. De voorzitter van GERICHT SAMENSPEL legt de nadruk op pull-factoren die allochtonen er toe brengen het lidmaatschap op te zeggen:

"Allochtone spelers haken vaak na de A1 af. Ik kom veel van die spelers later nog tegen en dan blijkt dat ze zijn gaan voetballen met een Marokkaans team of een Turks team. Blijkbaar keren ze terug naar hun eigen groep als ze ouder worden".

De trainer van A1 legt de nadruk op push-factoren:

"Vaak zijn de seniorenteams hechte, blanke vriendenteams. Het is moeilijk als allochtone speler om daar tussen te komen. Kijk, het blijven toch gezelligheidsbezigheden en dan gaat het niet alleen om het voetballen zelf maar ook om wat buiten het veld gebeurt. Als jij als allochtoon andere gewoonten hebt: je drinkt bijvoorbeeld geen biertje mee, dan kan het zo zijn dat zo een speler zich niet thuis voelt en ervoor kiest om naar een Marokkaans of Turks team te gaan".

Onder de spelers van A1 kom je gelijksoortige verschillen in verklaring van het vertrek van allochtonen tegen. De autochtone spelers wijzen er vooral op dat bij oudere allochtone spelers andere zaken dan voetbal aan belang winnen. Een speler formuleert het zo:

"Als je in de senioren komt dan moet je inzet tonen. Vaak hebben allochtone spelers op deze leeftijd interesse voor andere dingen. Ze moeten bijvoorbeeld veel gaan werken omdat er weinig geld is. Zonder die inzet kom je er niet".

Uit onze interviews met trainers en spelers blijkt echter dat er niet meer inzet nodig is bij de senioren dan bij de jeugdteams. De enige uitzondering hierop vormt het eerste team van de senioren. Daarin zitten juist meer allochtone voetballers dan in de andere seniorenteams. Bovendien blijkt dat veel vertrekkende allochtone voetballers doorgaan met voetballen maar dan in mono-etnische teams.

Allochtone spelers van A1 noemen precies zoals hun trainer als achtergrond van het vertrek van allochtonen de 'gesloten cultuur' in de seniorenteams. De teams zouden bestaan uit autochtone vrienden en het is dan moeilijk voor een onbekende speler om een

positie te verwerven in het team. Een Turkse speler van GERICHT SAMENSPEL A1 hierover:

“Eerlijk gezegd ken ik weinig van die senioren. Ik weet wel dat er een aantal vriendenteams zijn en daar kom je gewoon niet in. Die jongens kennen elkaar al heel lang en ze voetballen het liefst met elkaar. Dat kan ik best begrijpen. Ze doen volgens mij ook veel dingen met elkaar buiten het veld en daarom gaan veel Turken en Marokkanen niet naar de senioren. Turkse en Marokkaanse spelers gaan op oudere leeftijd ook voetballen met de jongens waar ze ook buiten het voetbal mee omgaan. Dat zijn dan vaak Turken en Marokkanen. Zo gaan die dingen”.

Wij zijn het met de Turkse speler eens. Het is zo dat als jongeren ouder worden en persoonlijke vriendschappen opbouwen – of ze nu autochtoon zijn, Marokkaans of Hindostaans - deze vriendschappen eerder hebben met personen uit de eigen kring. Bovendien stoppen vele jongeren als ze ouder worden met voetballen. Voor zover ze nog blijven voetballen doen ze dat het liefst in het verlengde van die eerder mono-etnische vriendenkring en in een omgeving die aansluit bij die vriendenkring. Omdat nog steeds de leiding van voetbalclubs in handen is van autochtonen en de seniorenteams merendeels autochtoon en ‘gesloten’ zijn, zijn het vooral de teams bestaande uit leden van een minderheid die op zoek gaan naar een aantrekkelijke club die hen wil adopteren. Kortom, processen van zelfuitsluiting en uitsluiting grijpen op elkaar in, en leiden tot etnische segregatie in de seniorenteams. We hebben natuurlijk ook gekeken of discriminatie een rol speelt. Wij hebben in onze interviews en observaties dat onderwerp aangeroerd. Er is echter nauwelijks sprake van discriminatie bij GERICHT SAMENSPEL.

Bij GERICHT SAMENSPEL bleken alle autochtone spelers uit de jeugdafdeling geconcentreerd te zijn in het A1-team. In dit team zit dus de laatste generatie van autochtone jeugdspelers. De elftallen onder dit A1 team bestaan zoals gezegd overwegend uit Turken of Marokkanen. De grote vraag voor de toekomst van GERICHT SAMENSPEL is of allochtonen uit de jeugdeftallen zich voldoende verbonden voelen met de club om binnen de club gemengde of eigen seniorenelftallen te vormen.

Een ander element waarmee wij voetbalclubs kunnen karakteriseren is het toelatingsbeleid. Het toelatingsbeleid kan meer of minder selectief zijn. GERICHT SAMENSPEL heeft (net als veel andere clubs) in het verleden een ballotagecommissie gekend die de toegang van potentiële leden tot de club liet afhangen van de sociale achtergrond van de kandidaten. Met het devies dat “iedereen bij ons moet kunnen voetballen, ongeacht sociale achtergrond” is die

ballotagecommissie jaren terug afgeschafte. Direct na het weg nemen van deze barrière stroomden haast alleen autochtone leden de club binnen. De verandering in de etnische samenstelling van de wijk Bouwlust maakte dat op een later moment ook allochtonen hun weg naar de club vonden. De voorzitter van GERICHT SAMENSPEL zegt hierover het volgende:

"Die ballotagecommissie was op een gegeven moment achterhaald. We leven niet meer in een standenmaatschappij. Eerst kwamen er gewoon meer autochtonen maar sinds een jaar of zeven stromen er haast alleen maar allochtonen binnen".

Tot ongeveer een jaar geleden is GERICHT SAMENSPEL niet streng geweest en werden er in feite geen eisen gesteld aan potentiële leden. Omdat zoals we nog zullen zien andere clubs selectiever waren in hun toelating en meer gesloten in karakter, zal GERICHT SAMENSPEL bij allochtonen een voorkeur hebben gehad. Sinds een jaar voert de club een strenger toelatingsbeleid dat vooral is ingegeven door de wens om verschijnselen die de vereniging kunnen verzwakken, te bestrijden. De club treedt harder op tegen schending van regels zoals tijdig betalen van de contributie. Verder moet elk potentieel lid kunnen aantonen dat tenminste een van de ouders in staat is om jeugdspelers te vervoeren naar uitwedstrijden. Deze eis is ingevoerd om het drastische tekort aan vrijwilligers bij de club enigszins te compenseren. Ook worden wanbetalers nu via een incassobureau gedwongen de contributie alsnog te betalen en krijgt iedere speler een boete als hij niet komt opdagen. De voorzitter van GERICHT SAMENSPEL hierover:

"Ik heb geleerd dat er soms zakelijk opgetreden moet worden. Ik merk ook dat mensen duidelijkheid nodig hebben. In het verleden heeft men de dingen teveel laten gaan waardoor de club nu in financiële problemen zit en een tekort heeft aan vrijwilligers. We zijn het laatste jaar streng geworden en dat was ook hard nodig."

Een club is ook te karakteriseren door na te gaan of zij de nadruk legt op prestatie of recreatie. Uit interviews met trainer, voorzitter en spelers komt ondubbelzinnig naar voren dat men er bij GERICHT SAMENSPEL weliswaar naar streeft om goede prestaties te behalen, maar dat de belangrijkste waarde voor de club toch is een streven naar onderlinge samenhang en gezelligheid. Die spelers van A1 die te kennen geven op zoek te zijn naar een andere club, geven daarvoor dan ook als hoofdreden dat naar hun zin de prestaties binnen de club afnemen. Een autochtone speler van A1 hierover:

"Ik zit nu al acht jaar bij GERICHT SAMENSPEL en dit is gewoon mijn club, maar de laatste jaren degraderen we steeds verder. Goe-

de spelers en trainers vertrekken naar betere clubs. Ik denk dat ik ook op een gegeven moment zal vertrekken”.

7.2.2 NAAR DE TOP

Het is interessant het sterk multi-etnische GERICHT SAMENSPEL te vergelijken met een voetbalvereniging die weliswaar in dezelfde wijk haar velden heeft, maar toch qua etnische samenstelling van het ledenbestand in belangrijke mate afwijkt. We hebben het oog op NAAR DE TOP dat we aan de hand van de gezichtspunten uit de vorige paragraaf ook typeren. De contrasten tussen GERICHT SAMENSPEL en NAAR DE TOP maken duidelijk dat beleid en clubcultuur doorwerken in het aandeel allochtonen binnen een club en op de kans op interetnisch contact.

Het eerste en belangrijkste wat moet worden gezegd over NAAR DE TOP is dat deze vereniging zeer prestatiegericht is. Presteren is enorm belangrijk en staat dus hoger in het prioriteitenlijstje dan gezelligheid. Tijdens trainingen konden wij observeren dat fouten (te laat komen, een grote mond of te weinig inzet) keihard werden afgestraft. De trainer van A1 hierover:

“Wij zeggen altijd maar: bij GERICHT SAMENSPEL is het recreatie, bij ons is het prestatie”

Verder heeft de club ongeveer 35 procent jeugdleden van allochtone herkomst. Verreweg de meesten van hen zijn van Turkse en Marokkaanse komaf. Slechts een klein deel van de jeugdleden (ongeveer 5 procent) is van Surinaamse of Antilliaanse afkomst. Ongeveer 65 procent is autochtoon. We zullen nog zien of deze twee kenmerken met elkaar te maken hebben.

Ook in deze club is sprake van etnische gescheidenheid. Volgens de bestuursleden zijn er haast geen allochtone spelers in de seniorenelftallen en zijn de allochtone spelers geconcentreerd in de jeugdelftallen waar spelers tot vijftien jaar spelen. Inderdaad was in het door ons intensief onderzochte A1-team maar 30 procent van de spelers allochtoon. Van alle voetbalverenigingen in Bouwlust is NAAR DE TOP volgens de bestuursleden de vereniging met het laagste percentage allochtonen. Kortom NAAR DE TOP heeft relatief weinig allochtone leden. Toch is er naar onze waarneming sprake van een relatief scherpere etnische gescheidenheid in deze club. Dit komt doordat er bovenop de factoren die leiden tot etnische segregatie welke in de vorige paragraaf zijn opgesomd, in deze club nog een andere sterke invloed speelt. Bij NAAR DE TOP is er sprake van

een gesloten clubcultuur. Allochtone leden en niet-leden klagen relatief vaak over discriminatie en uitsluiting. Een Marokkaanse speler van A1 hierover:

"Ik zou liegen als ik zou zeggen dat hier geen discriminatie voorkomt. Het komt bij alle clubs voor maar hier misschien erger. Als het je lukt als allochtoon om een aantal jaren in de selectie te spelen, dan ben je een heel goede voetballer en dan heb je waarschijnlijk een hartje van goud. Je moet als allochtoon twee keer beter kunnen voetballen en drie keer minder lawaai maken dan Nederlandse spelers. De allochtone voetballers bij NAAR DE TOP zijn vaak ook gevraagd door scouts en zijn dus vaak niet spelers die vanuit zichzelf bij de club zijn komen voetballen".

Een bestuurslid van de club maakt duidelijk dat binnen een prestatiegerichte club de acceptatie van een individuele speler in een team minder afhankelijk is van zijn voetbalprestaties, als van de mate waarin hij in de teamcultuur past. En deze teamcultuur is in deze club een afgeleide van de dominante, autochtone cultuur. Bovendien geeft hij aan dat het bestuur welbewust niet ingrijpt in deze mechanismen:

"Wij willen voorkomen dat NAAR DE TOP een zwarte club wordt. Wij zijn een club die gericht is op prestatie maar toch hebben de teamleden onderling een sterke binding. Dat is ook logisch als je nagaat dat die spelers drie avonden en een hele zaterdag sowieso met elkaar optrekken. Die spelers zijn van oudsher vaak blank en dan zie je dat een allochtone speler vaak niet meteen geaccepteerd wordt en uiteindelijk afhaakt. Ik moet wel zeggen dat dit steeds minder wordt en dat echt jonge spelers geen oog hebben voor kleur".

Er zijn echter ook binnen de club personen die juist proberen meer allochtonen binnen te krijgen en hen te betrekken in de club (achter de bar staan, op ouderavonden op komen dagen, vervoer regelen voor uitwedstrijden etc.). De trainer van A1 bijvoorbeeld geeft juist te kennen dat hij een voorkeur heeft voor allochtone spelers omdat zij zich in dienst stellen van de prestaties van het team:

"De allochtone spelers die bij mij voetballen zijn gemotiveerder en beleefder. Ik merk dat ze niet zo een grote mond hebben als de blanke spelers. Als ik ze vertel dat er iets veranderd moet worden, dan pikken ze dat sneller op".

Ons is gebleken dat NAAR DE TOP omdat zij hoog in de competitie speelt veel aantrekkingskracht uitoefent op de goede voetballers. Ook elke allochtone speler uit een A1 team van de vier onderzochte clubs – het gaat dus om goede en ambitieuze spelers – gaf te kennen dat hij het liefst bij NAAR DE TOP speelt, omdat deze in een

hoog klassement speelt en een goede organisatie kent. Een en ander blijkt volgens de bestuursleden van deze club ook uit het aantal allochtone voetballers dat zich jaarlijks komt inschrijven. Een Turkse speler van het A1 van GERICHT SAMENSPEL zegt in dit verband het volgende:

“Ik heb veel liever dat ik in A1 van NAAR DE TOP speel. Zij spelen tweede divisie landelijk en dat is voetbal op hoog niveau. Ik denk dat veel jongens dat willen. Ik heb me al een aantal keer ingeschreven bij hen, maar steeds zeggen ze dat het vol is of dat ik gelijk moet betalen. Ze verzinnen altijd wel wat. Ze laten wel allochtonen toe, maar die kunnen dan ook héél goed voetballen. Voor slechte of middelmatige allochtonen is er geen plaats”.

Hierboven is al het nodige gezegd over het relatief strenge toelatingsbeleid van de club. Bestuursleden gaven aan dat er aan de deur geselecteerd wordt en dat dit selectieproces geschiedt op basis van de individuele voetbalkwaliteiten die een potentieel lid bezit. Deze selectieprocedure legitimeren zij door te wijzen op de hoge klassementen waarin teams van de club spelen. De redenering is als volgt: onze teams spelen in de hoogste regionen en om die posities in stand te houden dienen wij slechts de beste voetballers toe te laten. De bestuursleden van NAAR DE TOP kunnen zich ook zo een selectieprocedure veroorloven, daar het aanbod van spelers toch hoog zal blijven, juist omdat de club zo hoog speelt. Doordat de zaken zo liggen, bieden zich ook veel spelers aan die relatief ver van de club wonen, maar deze afstand een aantal keer per week overbruggen in de hoop ooit door te kunnen stoten naar het betaald voetbal. Samenvattend kun je zeggen dat NAAR DE TOP een aantrekkingskracht bezit die de wijk waar de club zijn locatie heeft, ver overstijgt. De sterke positie van de club op de aanbodzijde van de amateurvoetbalmarkt staat haar toe om cultureel gesloten te zijn. Een Turkse speler van het A1 van GERICHT SAMENSPEL maakt dit fenomeen als volgt inzichtelijk:

“Het is net als met die christelijke scholen in wijken die gewoon wit blijven terwijl de bewoners van die wijken haast allemaal allochtoon zijn. Die scholen zeggen dat ze geen allochtonen binnen laten omdat ze christelijk zijn en NAAR DE TOP zegt dat ze niet iedereen zomaar binnen laat omdat ze zo hoog spelen. Ik weet zeker dat er veel meer achter zit”.

Onze interviews met spelers, trainers en bestuursleden geven het volgende beeld van de selectieprocedure bij NAAR DE TOP. Bestuursleden geven aan dat ze selecteren op basis van individuele voetbalkwaliteiten, maar doen dit vervolgens alleen bij allochtonen. Bovendien blijkt dat van autochtone aanmelders stilzwijgend wordt aangenomen dat ze aan alle toetredingsregels voldoen,

terwijl allochtone aanmelders wel geconfronteerd worden met de vragen: Heb je al bij een goede club gespeeld? Ben je in staat om de contributie probleemloos te betalen? Zijn je ouders bereid om elke week te vervoeren? Doordat criteria omtrent voetbalprestaties en omtrent betrouwbaar lidmaatschap niet op iedereen worden toegepast en bovendien gelijktijdig en niet achtereenvolgens worden gehanteerd, wordt het selectiebeleid op zijn minst ondoorzichtig. Er is een goede kans dat bij de toelating van allochtonen de regels van betrouwbaar lidmaatschap voorop staan. Alleen daardoor al wordt de toelating voor hen in de praktijk zwaarder. We hebben uitspraken van bestuursleden gehoord waaruit we opmaken dat deze club een etnisch specifieke uitwerking van de selectieprocedure accepteert:

"In het verleden hebben we wat problemen gehad met buitenlanders. Ook weten we dat clubs waar veel buitenlanders zitten te maken hebben met verschillende problemen. Dat moet NAAR DE TOP natuurlijk niet overkomen".

7.2.3 MOEDIG VOORWAARTS

MOEDIG VOORWAARTS is in de jaren '40 in Den Haag opgericht. In de loop der jaren had deze sportvereniging naast voetbal, zijn aanbod van sport en recreatie uitgebreid met zwemmen, kaarten en handbal. Vanwege financiële en organisatorische moeilijkheden heeft de club die andere sporten geleidelijk aan moeten afstoten. Momenteel heeft de club negen senioren- en tien juniorenelftallen, die op twee velden moeten trainen en spelen. De afgelopen 15 jaar heeft de vereniging zware tijden doorgemaakt. Aan de ene kant werd de club geconfronteerd met de terugloop van het ledenaantal door de afnemende interesse in teamsporten en het vertrek uit de wijk van de vertrouwde autochtone achterban. Aan de andere kant had ze te maken met een relatieve teruggang in de subsidies van de gemeente. Het kwam zo ver dat de club vanwege de daling van het ledental een veld moest inleveren aan een hockeyclub. Ondanks deze tegenslagen, is de club overeind gebleven en verder gegaan als een gemengde voetbalvereniging. Volgens de bestuursleden bestaat de helft van de junioren uit allochtonen. Bij de senioren daalt dit tot een geringe 20 procent. Het betreft hier vooral allochtonen van Turkse en Marokkaanse afkomst. Een groot gedeelte van de leden komt uit Bouwlust. Een kleiner aantal uit andere buurten in Escamp en uit de Schilderswijk.

De doorstroom van allochtone jongeren van de jeugd naar de senioren is maar beperkt. De voorzitter van MOEDIG VOORWAARTS zegt hierover:

“We zien graag dat allochtone jongeren ook in de senioren blijven voetballen. Maar een feit is dat de meesten onze club verlaten als ze rond de 18 jaar zijn. Ze hebben waarschijnlijk dan andere interesses of gaan werken. Vooral werken wordt dan erg belangrijk voor ze. Meestal blijven degenen die studeren wel voetballen”.

Het imago van MOEDIG VOORWAARTS is volgens de voorzitter goed. De vereniging staat bekend als een van de betere clubs van Den Haag. Dit probeert men ook zo te houden, door zo weinig mogelijk negatief in de publiciteit te komen.

Onze bevinding is dat de instroom van allochtonen de identiteit van MOEDIG VOORWAARTS als een Hollandse voetbalvereniging minder heeft veranderd dan het geval is bij ONZE CLUB of GERICHT SAMENSPEL. Wel is er meer veranderd dan bij NAAR DE TOP. Een en ander suggereert een verband met de omvang van de allochtone instroom. De voorzitter zegt:

“De identiteit van onze club is bewaard gebleven. Dit komt doordat de kern van MOEDIG VOORWAARTS niet is uitgehold. Veel van onze oudere leden zijn blijven voetballen en hebben meegeholpen de vereniging staande te houden”.

Doordat de vaste kern van de leden niet is vertrokken, is het de club gelukt om ondanks de ‘verkleuring’ in de wijk, een instroom van nieuwe autochtone leden overeind te houden.

7.2.4 ONZE CLUB

Voetbalvereniging ONZE CLUB bestaat als sinds de jaren twintig. Zij werd door arbeiders opgericht om in hun vrije tijd te kunnen voetballen. Vanaf haar ontstaan waren de leden van ONZE CLUB voornamelijk afkomstig uit de arbeidersklasse. Dit zou later een groot nadeel voor ONZE CLUB gaan vormen. Pas in de jaren '70 was ONZE CLUB uitgegroeid tot een echte voetbalclub, de vereniging kreeg toen voor het eerst echte voetbalvelden en een kantine tot haar beschikking. In de jaren '90 kreeg de vereniging, net als de overige verenigingen in de wijk Bouwlust te maken met de terugloop van het aantal leden, met als gevolg financiële en organisatorische moeilijkheden. Een factor die indertijd bij deze club de vermindering van het ledenaantal versterkte, was haar slechte imago. Het historische beeld dat anderen van ONZE CLUB hebben is niet al te

gunstig. Er zouden regelmatig vechtpartijen op en rond het clubterrein plaats hebben gevonden. Zelfs steek- en schietpartijen zouden er zijn voorgekomen. Als gevolg van dit imago zouden steeds minder mensen hun kinderen naar deze vereniging hebben gestuurd.

De bestuursleden van ONZE CLUB wijten de teruggang van het aantal leden aan de verminderde interesse in voetbal begin jaren '90. Tevens zouden veel van hun leden, zowel junioren als senioren, verhuisd zijn naar andere delen van Den Haag. Volgens een aantal bestuursleden van ONZE CLUB speelde de concurrentie van andere, grotere voetbalverenigingen in de wijk ook een rol in de afname van het aantal leden. Tijdens de moeilijke tijden begin jaren '90 zouden grote voetbalverenigingen, leden hebben aangenomen zonder contributie van hen te vragen. ONZE CLUB kon zich deze methode zelf niet veroorloven, omdat het te klein was en dus volstrekt afhankelijk van de inkomens uit contributiebetalingen. Naast het feit dat ONZE CLUB een veel slechter imago heeft dan MOEDIG VOORWAARTS, verschillen deze clubs ook in de percentages allochtone leden. MOEDIG VOORWAARTS bestaat voor ongeveer 50 procent uit allochtone spelers. Dit percentage is bij ONZE CLUB wel meer dan 80 procent. Volgens de bestuurders bestaat de jeugd alleen maar uit jongeren van Koerdische afkomst. Het enige echte "Hollandse" team is het veteranenelftal. Hierin spelen onder andere een aantal bestuursleden en oudere leden. De vereniging nam midden jaren '90 het grootste gedeelte van de jeugdelftallen van een andere, failliet verklaarde vereniging over. Dit was het moment waarop ONZE CLUB voor het eerst in aanraking kwam met een groot aantal allochtone leden. Door de jaren heen hebben zich volledige allochtone teams bij ONZE CLUB aangesloten om voetbalgelegenheid te vinden. Doordat ONZE CLUB in financiële moeilijkheden was en dreigde zijn velden kwijt te raken, werden al deze allochtone teams opgenomen in de vereniging. Vanwege het steeds toenemende aantal allochtone leden, is de identiteit van de club dan ook erg veranderd. Volgens een aantal bestuursleden lijkt de sfeer in de kantine op die van een Turks koffiehuis. Een bestuurslid:

"Het is lang niet meer zo gezellig als vroeger. Toen dronken we met alle vrienden gezellig een biertje in de kantine. Tegenwoordig kan dat alleen zondags als het veteranenelftal speelt."

ONZE CLUB heeft in tegenstelling tot MOEDIG VOORWAARTS zijn autochtone kern verloren. Vele trouwe leden zijn zowel uit de wijk als de club vertrokken. Hun plaatsen werden ingenomen door allochtone spelers die weer andere allochtone spelers aantrokken. Langzamerhand komen er ook allochtone leden in het bestuur van de vereniging terecht. Toch blijkt uit de interviews met de bestuursleden

dat zij willen voorkomen dat de club en het bestuur geheel worden overgenomen door de allochtone leden.

7.3 TOELATING VAN ALLOCHTONEN: KANSEN EN PROBLEMEN

Zoals gezegd is een proces van individualisering gaande in de Nederlandse samenleving. De gevolgen daarvan zijn niet gunstig voor de sporten die in verenigingsverband worden uitgeoefend. De interesse gaat steeds meer uit naar individueel sporten. Ten gevolge daarvan is er sprake van een afname van verenigingslidmaatschappen. De verenigingen krijgen te maken met steeds minder leden, waardoor zij soms in zowel financiële als organisatorische problemen geraken (Distelbrink en Veld, 2001).

Ook in de door ons bestudeerde voetbalclubs kan men zien dat de jaarlijkse instroom van nieuwe leden onder druk staat en de jaarlijkse uitval van voetballende jongeren toeneemt. Het gevolg is dat de doorstroming naar de seniorenelftallen in gevaar komt. De voetbalverenigingen in de wijk Bouwlust kregen naast de landelijke ontwikkelingen ook te maken met lokale veranderingen. De belangrijkste hiervan was de demografische verandering in de stad Den Haag en speciaal in Escamp. Het vertrek van autochtonen naar nieuwere wijken en de grote toestroom van allochtonen zorgden er voor dat de etnische samenstelling van de voetbalverenigingen drastisch is veranderd.

Om te overleven zat er voor de verenigingen niets anders op dan in te gaan op het aanbod van allochtonen. Dit aanbod bracht nieuwe organisatieproblemen naar voren (inning contributie, regeling van vervoer, deelname van ouders van de spelertjes) en versterkte al bestaande problemen (rekrutering van kaderleden). De verenigingen verschillen aanzienlijk in de mate waarin zij beseften dat de nieuwe instroom ook nieuw beleid nodig maakte. Toelatingsbeleid en beleid ter bevordering van de participatie van allochtone leden en ouders in het verenigingsleven werden steeds belangrijker.

De toename van het percentage allochtone leden, voornamelijk van Turkse en Marokkaanse afkomst, zorgde er ook voor dat de sfeer in de vereniging en vooral in de kantine veranderde. De jeugdvoorzitter van ONZE CLUB:

“De sfeer in de kantine is zeker veranderd. Het lijkt wel een koffiehuys. Die jongens gaan er zitten en kaarten. Zelfs de voertaal is Turks geworden”.

Waar deze jeugdvoorzitter in dit citaat op wijst is het verschil in beleving van de allochtone en autochtone spelers van de voetbalvereniging. De allochtone leden kaarten veel, omdat ze dat waarschijnlijk in hun vrije tijd in de koffiehuisen ook doen. Daarnaast willen deze spelers de kantine zo indelen dat zij zich thuis voelen. Ze hebben bij deze club het gevoel dat ze zo'n ingreep kunnen plegen omdat nog niet zo lang geleden een Turkse man tot voorzitter is gekozen. Het overige bestuur, bestaande uit Nederlanders die al jaren in het clubbestuur zitten, zijn hier ongelukkig over. Volgens hen leidt de Turkse voorzitter de vereniging niet goed; bovendien doet hij naar hun mening alsof de vereniging zijn eigendom is. Zij nemen waar dat de allochtonen de club omvormen naar hun wensen en behoeften waardoor de club verandert van een algemene (lees autochtone) club in een vereniging van en voor Turken.

Ook een bestuurslid van MOEDIG VOORWAARTS geeft aan dat de sfeer in de club met de komst van allochtone leden is veranderd. Hij klaagt er juist over dat het gezellig samen zijn in de kantine is afgenomen:

"Ze (de allochtone leden) blijven minder lang in de kantine zitten. Het is spelen of trainen en dan weggaan. Vroeger bleven de leden meestal lang zitten en gezellig iets met elkaar drinken."

Hier komt het verwijt naar voren van de gebrekkige participatie van allochtone leden in het verenigingsleven. Volgens dit bestuurslid kun je alleen op de zondagen nog zien dat de club van origine een Hollandse voetbalvereniging is. Op zondag spelen namelijk de seniorenelftallen die voornamelijk bestaan uit autochtonen. Ondanks het grote percentage allochtone leden, heeft MOEDIG VOORWAARTS haar autochtone identiteit beter weten te behouden dan ONZE CLUB. Zij verloor niet alleen meer autochtone leden, maar vooral zijn autochtone kern van kaderleden zodat ze geen aantrekkingskracht meer heeft onder autochtonen. MOEDIG VOORWAARTS vecht ertegen in een 'zwarte' voetbalvereniging te veranderen en probeert de verhouding allochtoon versus autochtoon te houden op hetzelfde niveau als het op het moment van dit onderzoek is: half om half.

7.4 ALLOCHTONE LEDEN EN LIDMAATSCHAPSBELEID

Tijdens onze gesprekken met de bestuursleden van voetbalverenigingen kregen wij een redelijk goed beeld van het toelatingsbeleid. Over het algemeen waren er twee belangrijke ontwikkelingen te zien. Begin jaren negentig toen de autochtone leden steeds

meer vertrokken voerden de clubs, op NAAR DE TOP na, een soepel beleid ten aanzien van nieuwe toetreders. Zo hebben een aantal verenigingen hun bestaande ballotage-commissies afgeschaft. Het werd zo voor zowel allochtone als autochtone leden makkelijker om lid te worden van een van de vele voetbalverenigingen in Escamp. Het gebeurde niet zelden dat gehele teams bestaande uit allochtone spelers zich aanmeldden bij een club om er te mogen voetballen. Zoals we zagen gebeurde dit veel bij Onze Club. Tegen het einde van de jaren negentig hadden de meeste voetbalverenigingen in Escamp een aanzienlijk aantal allochtone leden geworven. Door deze verandering in de etnische samenstelling van de vereniging kregen de clubs met een aantal problemen te maken; vooral met de gebrekkige participatie van allochtone leden en ouders in het verenigingsleven. Volgens bestuursleden betaalden allochtone leden niet altijd even trouw hun contributie als autochtone leden dat deden. Omdat allochtone leden minder in de kantine bleven zitten na wedstrijden en trainingen werd het contact tussen hen en de autochtone leden niet intensiever. Tevens liepen als gevolg van het geringe kantinebezoek van allochtonen de kantineopbrengsten terug. Verder waren er weinig allochtone ouders die zich aanmeldden als vrijwilliger en chauffeur voor uitwedstrijden. Sommige verenigingen die met dit problemen te maken kregen, gingen een strenger toelatingsbeleid voeren. Dit hield in dat er bij de inschrijving van een kind minstens een ouder aanwezig moest zijn, die ook nog eens schriftelijk beloofde om een aantal keren te zullen rijden naar uitwedstrijden. Voor problemen met contributiebetalingen werden ook oplossingen gezocht. Zo werd ieder lid verplicht een deel of het gehele bedrag al bij de inschrijving te betalen. De bestuursleden merken op dat het strengere lidmaatschapsbeleid wel heeft geholpen, maar in mindere mate dan zij hadden verwacht. Door het toelatingsbeleid te versoepelen hebben de verenigingen in principe een gezondere financiële basis gekregen en een potentiële kweekvijver waaruit eerste elftallen en kaderleden kunnen worden geput. De genoemde participatieproblemen staan de benutting van die potentieel gezonde basis in de weg. Zo hebben de clubs nog steeds een tekort aan vrijwilligers en aan goede bestuurders voor de club.

In alle vier voetbalverenigingen in Escamp is zichtbaar dat allochtone leden zich minder verbonden voelen met de vereniging. Allochtonen blijven in mindere mate na trainingen en wedstrijden in de kantine om 'gezellig' iets te drinken. Bovendien zijn alle vier verenigingen ontevreden over de allochtone ouders die niet naar uitwedstrijden rijden en ouderavonden niet bezoeken. Hiernaast uiten zij ook de klacht over vertraagde of niet betaalde contribu-

ties onder allochtone leden. De clubs die wij onderzocht hebben, geven allemaal aan dat zij 'alles' eraan gedaan hebben om de ouders en spelers te stimuleren, soms zelfs te dwingen om actiever deel te nemen aan het verenigingsleven. Onder alles wordt veelal verstaan het organiseren van ouderavonden en het aanspreken van ouders op de verwachtingen die de club van hen heeft. Toch worden de ouderavonden nog steeds niet door allochtonen bezocht. Er zijn maar weinig allochtone ouders die naar de wedstrijden komen kijken van hun kinderen. Op dat moment zouden ze dan ook informeel aangesproken moeten worden om zich meer te mengen in het verenigingsleven. We zijn van mening dat de verenigingen niet de meest geschikte wegen bewandelen om de participatie van allochtonen te bevorderen. Het is helaas zo dat dat een zeer doordachte aanpak nodig is om allochtonen in de club te involveren. Het organiseren van ouderavonden, sturen van brieven naar ouders en het formuleren van allerlei nieuwe regels is ons inziens niet de meest geschikte aanpak om het probleem van de geringe participatie te verminderen. We komen daar nog op terug.

In het volgende hoofdstuk gaan we in op een van de oorzaken achter het participatieprobleem: de opvattingen over sport en zelforganisatie bij Turken en Marokkanen. Daarna gaan we in op de interetnische contacten tussen jonge voetballers.

8 *Interetnisch contact in voetbalclubs*

Iliass Elhadioui en Fatih Topcu

8.1 INLEIDING

In dit hoofdstuk gaan we in op een aantal meer algemene vragen. In paragraaf 8.2 belichten we de culturele bronnen achter de geringe betrokkenheid bij vrijwilligerswerk van Turken en Marokkanen. Paragraaf 8.3 geeft een overzicht van de factoren aan de kant van de clubs en de allochtonen die leiden tot uitsluiting en zelfuitsluiting van allochtonen in voetbalclubs, en paragraaf 8.4 geeft een beeld van de interetnische contacten onder de spelers. In paragraaf 8.5 tenslotte vatten we de uitkomsten van dit deelonderzoek samen.

8.2 WAAROM WEINIG TURKSE EN MAROKKAANSE VRIJWILLIGERS

De term participatie kan natuurlijk verwijzen naar 'het toetreden tot de club' maar wij gebruiken de term vooral om te verwijzen naar de deelname aan clubactiviteiten door de spelers zelf en hun ouders. Het betreft hier zeer uiteenlopende activiteiten van het vervullen van bestuursfuncties tot het komen opdagen bij ouderavonden, van het achter de bar willen staan tot het vervoeren van jeugdige spelers bij uitwedstrijden. Bij de vier clubs namen we waar dat met name Turken en Marokkanen achterblijven in deze actieve vormen van deelname. Ze schitteren door afwezigheid bij 'langs de lijn staan om je zoon aan te moedigen' ; vervoeren van je zoon en zijn medespelers naar uitwedstrijden. Tijdens interviews met spelers, trainers, kantine medewerkers en bestuursvoorzitters kwam dit gegeven ook steeds naar voren. De trainer van het A1 van GERICHT SAMENSPEL zegt het zo:

"De Turkse en Marokkaanse mensen doen toch het minst mee in de club. Dat is natuurlijk schadelijk voor onze club omdat de grote meerderheid van de jeugdspelers Turks of Marokkaans is. We

hebben in het verleden ook het een en ander gedaan om deze groepen te bereiken, maar dat gaat toch heel moeilijk. Misschien dat het in die culturen niet zo vanzelfsprekend is om vrijwilligerswerk te doen voor de club”.

Een tweede belangrijk onderdeel van de participatie is het verrichten van kaderactiviteiten. Andere auteurs hebben ook geconstateerd dat clubs problemen ondervinden bij de werving van allochtone - en dan met name Turkse en Marokkaanse - kaderleden. Van Noort signaleert bijvoorbeeld dat clubs die een 'multi-etnisch' karakter gekregen hebben, grote moeite hebben met de werving van allochtoon kader (Van Noort, 2003). Duyvendak constateert dat op verenigingen over het algemeen weinig allochtoon kader actief is (Duyvendak, 1988; Krouwel en Boonstra, 2001).

Deze constatering alleen geeft nog geen verklaring voor dit verschijnsel van de gebrekkige participatie dat we bij alle vier de onderzochte clubs hebben waargenomen. Zoals gezegd heeft de verklaring voor de geringe participatie niet te maken met het aandeel van allochtonen in de verschillende clubs. De door ons onderzochte clubs laten namelijk aanzienlijke verschillen zien in het aandeel allochtone leden en allemaal kampen ze met de geringe participatie. Zo is bij GERICHT SAMENSPEL 95 procent van de jeugdleden allochtoon wat in schril contrast staat tot het zeer geringe aantal allochtone kaderleden. Bij NAAR DE TOP is 35 procent van de jeugdleden allochtoon en geen enkel allochtoon kaderlid beschikbaar, terwijl je er daar toch ook nog wel een enkele zou verwachten. De verschillen tussen deze clubs worden nog duidelijker als we in de definiëring van kaderlid ook nog personen zouden meenemen die eenmalig of een aantal keer iets voor de club gedaan hebben. Bij GERICHT SAMENSPEL constateerden we haast iedere zaterdag dat er ergens vandaan een Turkse of Marokkaanse vader boven water werd gehaald om de spelers toch nog te kunnen vervoeren naar uitwedstrijden. Bij NAAR DE TOP hebben we dit echter niet geconstateerd.

Uit de interviews en observaties die we gedaan hebben, blijkt verder dat andere allochtone groepen niet minder participeren dan autochtonen. Wel is het bij die groepen (Surinamers en Antillianen) een vereiste dat zij een zoon hebben die bij de club speelt. Autochtonen kunnen daarentegen een sterke binding hebben met de club en deelnemen aan clubactiviteiten zonder dat er een zoon actief is binnen de club. Vaak betreft het dan autochtonen die opgegroeid zijn in de wijk en als gevolg daarvan een band hebben opgebouwd met de club. Volgens Van Noort kan dit alles leiden tot een 'etnische discrepantie' tussen het 'witte kader' en de overwegend 'zwarte spelers' (Van Noort, 2003). Bij GERICHT SAMEN-

SPEL en Onze Club hebben we deze 'etnische discrepantie' aange-
troffen.

Uit het bovenstaande blijkt in ieder geval dat de clubcultuur ook een determinant is voor de participatie van Turken en Marokkanen. Belangrijk hierbij is of een club erin slaagt om uit te stralen dat allochtonen welkom zijn. Bij GERICHT SAMENSPEL zijn ze actief bezig geweest met de werving van allochtone kaderleden maar bij NAAR DE TOP is er geen enkel initiatief ondernomen. Bij NAAR DE TOP was er ook meer sprake van geslotenheid en 'ons-kent-ons': een beperkt aantal autochtone kaderleden was verantwoordelijk voor het overgrote deel van de activiteiten. Wij moesten als onderzoekers ook steeds toestemming vragen voor observaties of interviews terwijl we bij GERICHT SAMENSPEL alle vrijheid kregen die we wensten. Ook Duyvendak wijst op de clubcultuur als determinant van clubparticipatie van Turken en Marokkanen. Hij stelt ook dat verschillen in sportcultuur en gewoonten tussen etnische groepen ten grondslag liggen aan het achterblijven van het aantal allochtone kaderleden. Verder stelt hij dat ook de 'gesloten sfeer' binnen veel clubs en de oververtegenwoordiging van autochtonen in de besturen van de clubs maakt dat maar weinig allochtonen er voor voelen zich actief met een sportclub te bemoeien (Duyvendak, 1988).

De clubcultuur verklaart de variatie in participatie van Marokkanen en Turken in de verenigingen, het steeds weer lage niveau van participatie als ouders en kaderleden vanuit deze groepen in elk van de verenigingen vergt een andere verklaring. Van Noort doet dit door te verwijzen naar het gegeven dat in de landen van herkomst van allochtonen voetbalclubs een heel ander karakter hebben dan in Nederland. Zo geeft hij aan dat in Turkije voetbalclubs in handen zijn van rijke lieden die voor de organisatie betalen zodat ouders van jonge leden niet de handen uit de mouwen behoeven te steken (Van Noort, 2003). Deze verklaring is ons inziens juist zij het nog tamelijk globaal van karakter. Wij achten het noodzakelijk om de gebrekkige participatie te verklaren vanuit de specifieke sociaal-culturele en politieke context waarbinnen de eerste generatie Turken en Marokkanen opgegroeid zijn in de streken in Turkije en Marokko waar ze uit afkomstig zijn. Wij dienen dus in te zoomen op hun herkomstgebieden. We zullen beginnen met de Marokkaanse context om vervolgens door te stoten naar de Turkse context.

Verreweg de meest Marokkanen in Nederland zijn afkomstig uit de noordelijke bergstreek van de Rif (Van Gemert, 1998). Verder wordt geschat dat meer dan 90 PROCENT van de Marokkaanse Hagene-

zen afkomstig is uit de Rif (Khojja, 1992). Om deze reden zullen wij ons beperken tot de aanwezige sociaal-culturele en politieke context in de Rif.

Wat we hier naar voren brengen biedt niet alleen een verklaring voor de gebrekkige participatie in voetbalclubs, maar een verklaring überhaupt voor de geringe graad van vrijwillig initiatief onder Marokkanen. We willen op twee elementen wijzen. Het eerste element is dat van het heersende (onderlinge) wantrouwen bij de Riffijnen. Van Gemert stelt dat als interacties tussen Marokkanen worden gezien, ook die in Nederland, hun onderlinge wantrouwen alom is te bespeuren (Van Gemert, 1998). Het tweede element is dat van de politieke achterstelling van de Riffijnen gedurende vele generaties in Marokko en de aanwezigheid van een politieke structuur in dat land die haast iedere vorm van organisatie onder Berbers ontmoedigt. Van Gemert stelt dat de Riffijnen ten gevolge hiervan in de geschiedenis steeds met de rug naar de centrale machtscentra zijn gaan staan, en dat zij tot op de dag van vandaag vanuit de machtscentra zijn afgeschilderd als tweederangs burgers. De Riffijnen zelf zeggen ook nu nog dat zij worden achtergesteld (Van Gemert, 1998). De combinatie van deze twee elementen maakt dat Riffijnen geneigd zijn om zich terug trekken op het private domein van de familie en zich niet mengen in organisaties in het publieke domein c.q. die niet ontwikkelen. Het wantrouwen in personen buiten de familieverbanden en de aanwezigheid van een dictatoriaal politiek regime, dat organisaties die zich richten op het publieke domein opvatte als een potentiële bedreiging voor de bestaande orde, maken dat de Riffijn zich niet snel geroepen voelt om actief te participeren in organisaties. Deze manier van denken ontstaan in de historische context van het land van herkomst, is nog steeds aanwezig bij een deel van de eerste en anderhalve generaties Marokkanen in Nederland met een Berberachtergrond.

Als het gaat om de deelname van ouders uit deze generaties in de clubs van hun zonen en dochters kwamen daar nog specifieke remmende factoren bij betreffende de opvoedingsverhoudingen in de Berbercultuur. We doelen dan op de neiging bij de Marokkaanse mannen van de eerste generatie om zich weinig met de opvoeding van de kinderen te bemoeien. Een neiging die nog zal zijn versterkt doordat veel mannen van de eerste generatie lange tijd gescheiden van hun vrouw en kinderen als alleenstaande leefden in Nederland. De opvoeding werd in de eerste generatie primair gezien als een verantwoordelijkheid van de moeder, terwijl deze moeder vanwege haar latere komst naar Nederland, de gebrekkige beheersing van het Nederlands en haar kluistering aan

het huis en huishouden weinig greep had op en ingespeeld was op de ruimere Nederlandse context waarin haar kinderen opgroeiden. Wij hebben in de interviews voor dit onderzoek met Marokkanen van de anderhalve en tweede generatie kritiek en pijn gehoord over deze opvoedingsverhoudingen in een deel van de gezinnen van de eerste generatie. Anderzijds is ook waar dat een deel van de eerste en anderhalve generaties in de amper twee decennia dat zij hier in Nederland een familieleven leiden, op zoek zijn gegaan naar verhoudingen en praktijken in de familie die beter aangepast zijn aan de Nederlandse maatschappelijke context. Er zijn goede redenen om te verwachten dat een groot deel van de tweede generatie haar kinderen omstandigheden voor opgroeien zal verschaffen die sterk lijken op de doorsnee Nederlandse. De kinderen van deze tweede generatie verschijnen nu pas aan de poorten van de scholen en sportverenigingen.

Wij hopen met onze korte analyse inzicht verschaft te hebben in de factoren die ten grondslag liggen aan de problematiek omtrent de gebrekkige participatie van Marokkaanse ouders in het afgelopen decennium in het clubleven. Onze interpretatie strookt met de bevinding dat de Marokkaanse vrijwilligers die we zijn tegengekomen tijdens ons onderzoek, allen Marokkanen zijn van de tweede generatie. Zij hebben hun kinder- en jeugdtijd in Nederland doorgemaakt; hebben Nederlandse scholen bezocht en zijn bekend met een democratische Nederlandse context. Zij hebben besef van de mogelijkheid maar ook de plicht om maatschappelijk te participeren. Door dit voor de Marokkaanse categorie relatief nieuwe besef komt het dat je tegenwoordig Marokkaanse vrijwilligers kunt tegenkomen die een aantal keren per week met een Haags accent autochtone en allochtone jongeren aanwijzingen geven op voetbalvelden in Bouwlust. In dit opzicht gaan we dus een rooskleuriger toekomst tegemoet.

De relatieve onbekendheid met vrijwillige organisatie hebben hun weerslag op de vooronderstellingen en denkbeelden over vrijwillig kader- en bestuurswerk bij Marokkanen en Turken. Tijdens onze interviews met Turkse en Marokkaanse spelers en hun ouders hoorden we dat de meeste oudere Turken en Marokkanen vermoeden dat het vervullen van een kaderfunctie betaalde arbeid is waarvoor je dus ook wel een specifieke opleiding nodig zult hebben. Een Marokkaanse speler uit het A1 van GERICHT SAMENSPEL illustreert deze misvatting. In het citaat van het gesprek is O de onderzoeker en S de speler:

O: Zou jij ooit vrijwilligerswerk willen doen voor de club? S: Wat bedoel je precies met vrijwilligerswerk? O: Nou, bijvoorbeeld in

het bestuur zitten. S: Ik zou het wel leuk vinden maar ik volg denk ik niet de opleiding die daarvoor nodig is. O: Maar je hebt daar geen opleiding voor nodig. S: Tuurlijk wel, niet iedereen kan daar zomaar gaan zitten toch. O: Nee, je moet wel een aantal dingen kunnen, maar in principe kan iedereen die functie vervullen. S: Dat wist ik echt niet.

Welnu, als oudere allochtonen denken dat zij niet in aanmerking komen voor kaderfuncties – veroorzaakt door de idee dat zij daar niet voor geschoold zijn - dan zullen zij zich daar ook niet voor opgeven. Ook hebben we de indruk dat veel Turken en Marokkanen van de eerste en anderhalve generatie te verlegen zijn om een kaderfunctie te vervullen. Ze zijn bang voor negatieve reacties op hun beperkte Nederlands.

De participatie van Turken en Marokkanen kan ons inziens aanzienlijk worden vergroot als voetbalclubs een redelijk geïntegreerd persoon met een zeker prestige in de eigen etnische gemeenschap in het bestuur weten op te nemen. Dit bestuurslid kan dan zijn eigen 'achterban' informeren over activiteiten, bestaande misverstanden wegnemen en kan zelf activiteiten organiseren. De club moet dan wel open staan voor een allochtoon bestuurslid. Ook Duyvendak komt met deze aanbeveling. Hij stelt dat meer vertegenwoordiging van allochtonen in de leiding van verenigingen en de daaruit voortvloeiende erkenning, een vertrouwensband kunnen doen ontstaan met allochtone spelers. In het buurtwerk is dit al gebleken (Duyvendak, 1988). Ook bij GERICHT SAMENSPEL bleek dit een succes. De trainer van GERICHT SAMENSPEL hierover:

"We hadden ooit een Turkse man in het bestuur. Hij wist haast alle Turkse ouders naar de club te krijgen voor ouderavonden. Hij organiseerde ook veel activiteiten. Jammer dat hij is verhuisd want toen hij vertrok, vertrokken al die Turkse ouders ook".

Bij MOEDIG VOORWAARTS is het bestuur ook niet tevreden over de mate van participatie. Dit betreft vooral de gebrekkige deelname van allochtone ouders in het verenigingsleven. Er zijn slechts twee Turkse en een Marokkaanse vrijwilliger als trainer actief in de vereniging. De twee Turkse trainers trainen de elftallen waar hun zonen ook in zitten. De Marokkaanse trainer geeft trainingen aan de A1, waar ook familieleden van hem zitten. Wat betreft de geringe deelname van de ouders, lijken de bestuurders hun hoop te hebben opgegeven. "Ze zetten hun kind af bij de deur en halen hem na de wedstrijd daar weer op." Met deze woorden maakt de jeugdvoorzitter duidelijk wat hij bedoelt. Tevens merkt hij op dat het vooral de allochtone moeders zijn die met hun kinderen naar de wedstrijden en trainingen komen. Deze zorgzame moeders helpen hun kinderen zelfs bij het omkleden.

Een algemeen bekend probleem van voetbalclubs is het regelen van vervoer naar uitwedstrijden. Dit is vooral een probleem bij de jongere elftallen. Ook hier doen de allochtone ouders minder aan dan de autochtone. Jeugdvoorzitter MOEDIG VOORWAARTS:

“Het zijn heel aardige mensen. Ze willen wel rijden als je het vraagt, maar dat is nou juist het probleem. Je moet het steeds blijven vragen. Ze doen het niet uit zichzelf.”

Een ander gebied waar men ook graag (meer) allochtone vrijwilligers ziet is in het bestuur van de vereniging en in de kantinediensten. De voorzitter maakte tijdens gesprekken duidelijk dat de club veel heeft gedaan om de participatie op dit gebied te vergroten. Met brieven, ouderavonden en inspraakavonden die overigens slecht bezocht werden, is de vereniging op zoek gegaan naar ouders die zich willen inzetten voor de club. Voorzitter:

“We willen minstens een allochtoon in het bestuur. MOEDIG VOORWAARTS heeft veel allochtone spelers. Daarom willen we weten wat er bij die mensen speelt”.

Een mogelijke verklaring voor de gebrekkige participatie van Turkse ouderen is ook gelegen in het beeld dat deze mensen in het algemeen hebben van verenigingen en organisaties. In de streken en dorpen, waaruit het grootste gedeelte van de eerste generatie Turken komt, is de grootste en meest bekende organisatie de staat. De staat wordt er gezien als een formele organisatie met veel macht die alles regelt. De inbreng van de individuele burger is minimaal. Het gevolg is dat als er problemen ontstaan, op welk gebied dan ook, al heel snel naar de staat wordt gekeken: deze moet het probleem verhelpen. Hierdoor ontstaat een situatie waarbij (vooral de dorpelingen) op het gebied van zelforganisatie, eigen inbreng en eigen bijdrage een naïeve houding ontwikkelen.

Dit vinden we terug in de gebrekkige participatie van Turken van de oudere generaties in voetbalverenigingen. Zij zien de voetbalvereniging ook als een formele organisatie waar zij bij gevolg alleen maar cliënt of lijdzaam object van kunnen zijn. Ze bemoeien zich dus niet met het verenigingsleven. In een organisatie, zo zien zij het, worden de functies vervuld door personen die daartoe door een of andere leiding zijn aangewezen. Doordat zij gewend zijn alles dat niet tot het familie en dorpsleven behoort over te laten aan de staat als “organisatie”, verwachten zij ook dat de voetbalvereniging als formele organisatie alles doet zonder hun hulp of bijdrage. Zij gaan er dan ook van uit dat een voetbalvereniging zeer gespecialiseerde mensen in dienst heeft, die de organisatie runnen. Natuurlijk moet er hierbij wel gezegd worden dat deze

stelling niet opgaat voor de gehele Turkse bevolking hier en in Turkije. Maar dit is wel een algemeen beeld dat vooral de eerste generatie Turkse ouders hebben van de staat en daarmee grotendeels ook van andere organisaties.

De "participatieproblemen" bij ONZE CLUB lijken sterk op die van MOEDIG VOORWAARTS. Tijdens de observaties bij wedstrijden, hebben we kunnen zien dat ook hier zeer weinig ouders naar hun kinderen komen kijken. Interviews met de bestuursleden maakten duidelijk dat men ook hier een vervoersprobleem naar uitwedstrijden heeft. Jeugdvoorzitter:

"Er zijn wel ouders die willen rijden, maar het zijn altijd dezelfde. Soms kunnen we echt geen vervoer vinden. Dan moet ik twee of drie keer heen en weer rijden."

In ONZE CLUB heeft men de hoop voor meer participatie al opgegeven. Volgens de jeugdvoorzitter heeft de club er alles aan gedaan om de mensen er meer bij te betrekken, maar zonder succes. Hier tegenover staat wel dat bijna alle trainers van de vereniging Koerden zijn. In dat opzicht heeft deze club geen tekort, al is dat er weer wel in andere vrijwillige functies.

Vanzelfsprekend vormt deze gebrekkige participatie van Turken en Marokkanen een barrière voor interetnisch contact. Dit geldt met name voor de Turkse en Marokkaanse ouders maar ook voor de Turkse en Marokkaanse spelers. Als deze ouders niet binnen het verenigingsleven participeren (op wat voor wijze dan ook), dan is er voor hen ook geen mogelijkheid om in contact te komen met andere ouders of trainers. Normatief gesteld is dit een gemiste kans om interetnisch contact te bevorderen. Ook voor de Turkse en Marokkaanse spelers geldt dat als zij niet deelnemen aan clubactiviteiten (bijeenkomsten, weekendjes weg), zij slechts in aanraking komen met andere Turkse en Marokkaanse spelers uit hun eigen team. De functie die de club kan hebben voor de maatschappelijke integratie in een multi-etnische samenleving raakt dan gereduceerd tot de praktische functie van het bieden van gelegenheid tot voetballen.

8.3 'ZWARTE' VERSUS 'WITTE' CLUBS EN INTERETNISCH CONTACT

Tijdens ons veldwerk hebben we waargenomen dat interetnische contacten binnen de context van voetbalverenigingen makkelijker gelegd worden tussen junior – dan tussen seniorleden. Bovendien nemen de jongeren in veel mindere mate dan hun ouders de medespelers waar in termen van etnische categorieën. Verder is het

zo dat er grote verschillen bestaan tussen voetbalverenigingen op het punt van interetnisch contact. Wij zijn echter het meest geconfronteerd met de mechanismen van zelfuitsluiting en uitsluiting die het interetnisch contact beperken.

In dit deelonderzoek merkten we dat verenigingen (of afdelingen daarvan) verschillen in imago met als gevolg dat allochtone jongeren zich ongelijk verdelen over de bestaande voetbalclubs. Bijvoorbeeld was het overduidelijk dat autochtone jongeren niet bij GERICHT SAMENSPEL willen voetballen vanwege het imago van 'zwarte club' dat deze club meedraagt. De trainer van GERICHT SAMENSPEL A1 maakt dit inzichtelijk:

"GERICHT SAMENSPEL wordt beschouwd als een zwarte club en dat imago is dodelijk. We kunnen wel minder allochtonen binnenlaten maar dan zullen er niet meer autochtonen binnenkomen. Autochtonen zoeken witte verenigingen in het Noorden van Den Haag en ze zijn bereid daarvoor grote afstanden te overbruggen. Je hebt nu zelfs witte verenigingen uit het Westland die weigeren om vriendschappelijke wedstrijden tegen ons te spelen".

Ook zijn we vaak geconfronteerd met allochtone jongeren die niet doorstromen naar de senioren vanwege de gesloten cultuur die er zou heersen. Zij percipiëren de seniorenteams als blanke eenheden die niet open staan voor mensen met een andere etnische afkomst. In de karakterisering van de club GERICHT SAMENSPEL hebben wij hierover al enige respondenten geciteerd. Deze perceptie is merkwaardig genoeg niet van spelers die daadwerkelijk in de senioren gespeeld hebben, maar van jeugdspelers die in de context van de club de mening hebben opgevat dat zij niet geaccepteerd zullen worden door de senioren. Ons inziens betreft het hier stereotypen en nog geen negatieve vooroordelen die moeilijk zijn te corrigeren door andere ervaringen. Een manier om dit te corrigeren is natuurlijk het bieden van voorbeelden van allochtone spelers die succesvol zijn bij de senioren of in het betaald voetbal. Een Marokkaanse speler van GERICHT SAMENSPEL A1 onderschrijft deze oplossing:

"Je ziet de laatste jaren veel Marokkaanse spelers doorstromen naar de senioren en het betaald voetbal. Volgens mij komt dit door al die Marokkaanse spelers die elke zondag uitblinken op tv. Neem bijvoorbeeld de familie Boukhari; dat zijn allemaal goede voetballers en in Rotterdam zijn ze een voorbeeld voor veel Marokkaanse jongens. Die jongens denken: als zij het kunnen, dan kan ik het toch ook".

De hierboven beschreven processen zijn duidelijk voorbeelden van zelfuitsluiting. Op basis van een aantal oordelen die allochtone spelers hebben over een bepaalde club of afdeling, wordt door

hen besloten om daar niet te gaan voetballen. Er kan echter ook sprake zijn van uitsluiting van de zijde van de clubs zelf. Deze maken duidelijk dat voetballers met een andere etnische achtergrond eigenlijk niet welkom zijn. In het geval van NAAR DE TOP zijn we geconfronteerd met dit fenomeen van uitsluiting. Allochtone aanmelders gaven immers aan dat deze club zeer streng was voor hen m.b.t. het toelatingsbeleid en tijdens interviews en observaties werd ook duidelijk dat er op geen enkele wijze rekening werd gehouden met de culturele of religieuze achtergrond van allochtonen. Tijdens de Ramadan bijvoorbeeld moesten de prestaties even goed zijn als buiten de Ramadan.

Deze mechanismen van zelfuitsluiting en uitsluiting treden overigens tegelijkertijd op en versterken tezamen het proces waarbij etnische groepen zich afzonderen van andere etnische groepen. Ten eerste zorgen deze mechanismen ervoor dat allochtone jongeren relatief vaak voor een bepaalde club kiezen en juist andere clubs vermijden. Autochtone jongeren doen dit ook maar hun preferenties liggen precies andersom. Zelfuitsluiting vormt dan een voorwaarde voor het ontstaan van clubs met relatief veel allochtonen ('zwarte clubs') en clubs met relatief weinig autochtonen ('witte clubs') en daarmee zijn er al minder mogelijkheden voor allochtonen om in aanraking te komen met autochtonen. Vervolgens krijgen allochtone jongeren die toch gericht zijn op clubs met relatief weinig allochtonen, in sommige gevallen (NAAR DE TOP) te maken met een streng toelatingsbeleid en kiezen dan vervolgens ook maar voor clubs met relatief veel allochtonen. Ze doen dit niet in de laatste plaats omdat deze clubs geen streng toelatingsbeleid kennen en deze allochtone jongeren vaak ook vrienden of buurtbewoners hebben die bij die clubs spelen. Zo draagt het mechanisme van uitsluiting verder bij aan de creatie van 'zwarte' en 'witte' clubs en wordt de kans verder verkleind dat autochtone en allochtone jongeren met elkaar in contact kunnen treden.

Allochtone jongeren uit verschillende minderheidsgroepen krijgen binnen de 'zwarte' clubs wel genoeg kans om met elkaar in contact te treden. Vandaar dat in deze clubs zich het verschijnsel van de interetnische jeugdcultuur manifesteert. Aan deze jeugdcultuur wijden we een aparte paragraaf. De centrale stelling in ons betoog is dat via de mechanismen van zelfuitsluiting en uitsluiting de mate van interetnisch contact drastisch ingeperkt wordt.

8.4 'ZWARTE' CLUBS EN INTERETNISCHE JEUGDGROEPEN

Tot nog toe hebben we vooral gesproken over de mechanismen waardoor en de mate waarin voetbalclubs een context verschaft

fen waarbinnen interetnisch contact kan ontstaan tussen individuele voetballers. Tijdens ons onderzoek hebben we niet alleen interviews gehouden met bestuursleden, trainers en vrijwilligers en wedstrijden en trainingen bijgewoond. We hebben als laatste stap ook interviews gehouden met spelers van de A1 teams. Het gaat dan om jongeren in de leeftijd van 17 tot 20 jaar. We hebben ons op deze teams en leeftijdscategorie gericht om een paar redenen. De eerste is dat op deze leeftijd onder jongeren de kring van vrienden en kennissen zich uitselecteert tot diegenen met wie zij mogelijk in hun volwassen leven nog in contact blijven. Dat is een ontwikkelingspsychologisch gegeven. De tweede reden is dat in de A1 teams van de vier bestudeerde verenigingen anders dan in de junioren- en seniorenteam steeds niet alleen minderheden spelen, maar ook autochtonen. In deze teams kunnen we dus nagaan of er ook min of meer duurzame interetnische contacten bestaan buiten het veld tussen allochtone en autochtone jongeren. Hiervoor hebben we duidelijk gemaakt dat binnen de voetbalclubs als organisatie er zich etnische gescheidenheid voordoet. Heel kernachtig geformuleerd komt deze erop neer dat het bestuur, de seniorenafdeling en de organisatie van de club – dit zijn de identiteitsbepalende elementen van een club – worden geleverd door de autochtonen terwijl de voetbalgelegenheid die daardoor ontstaat, ten goede komt aan de allochtone leden. Wij hebben gevonden dat er zich tussen de leden van deze gemengde A1-teams wel degelijk interetnische relaties ontwikkelen. Zij overstijgen de etnische gescheidenheid die nog in de organisatorische context aanwezig is. In deze teams is interetnisch contact een gegeven en tussen de leden van deze teams bestaan opmerkelijk veel vriendschapsrelaties. We gaan daar in deze paragraaf dieper op in.

Het is zeer interessant om na te gaan hoe jongeren in de grote steden reageren op de multiculturele samenleving. Is er sprake van etnische segregatie en opereren de jongeren vooral binnen de eigen etnische kring; of is er sprake van duurzame interetnische relaties en zijn in hun leefwereld etnische scheidingslijnen betrekkelijk onbelangrijk? Wij proberen een antwoord te geven niet zozeer in termen van aantallen interetnische contacten en vriendschappen, maar in termen van de wijze waarop jongeren die we in de voetbalclubs aantreffen, elkaar zien en de wijze waarop ze met elkaar omgaan. Daarbij is een lastige vraag die naar de oorzaak – gevolg relatie. Zijn de interetnische vriendschappen die blijken te bestaan tussen spelers uit A1-teams een gevolg van hun gezamenlijk voetballen over de loop van een aantal jaren of een uitdrukking van het gegeven dat deze jongeren in een gedeelde multi-etnische leefwereld van buurt en school zijn opgegroeid die zij zo sterk heb-

ben leren begrijpen en waarderen dat zij niet geneigd zijn om zich zoals hun ouders terug te trekken op de eigen etniciteit. Waarschijnlijk gaat het op de laatst geformuleerde wijze. Dit betekent dan dat er waarschijnlijk ook sprake is van een proces van uitzifting in de multi-etnische buurten tussen jongeren die de mogelijkheden van een multiculturele bestaanswijze verkennen en zij die of houvast zoeken in de eigen etnische groep of marginale levenswijzen kiezen gebaseerd op allerlei vormen van illegaliteit en criminaliteit (Berry, 2001).

Literatuur en onderzoek betreffende interetnische jeugdgroepen en -culturen in de huidige Nederlandse context ontbreekt. We kunnen daardoor daar geen bevestiging zoeken voor de waarnemingen die wij over dit onderwerp in ons eigen onderzoek hebben gedaan.

Toch constateren wij op basis van de gedane interviews en observaties dat er een gedeelde leefwereld aan het groeien is in de dagelijkse interactie en communicatie die in buurten als de Schilderswijk en Bouwlust plaats vindt tussen jongeren met verschillende etnische komaf.

Een omschrijving van deze interetnische jeugdcultuur is een vereiste maar tevens een zeer complexe aangelegenheid. Ten eerste kunnen we stellen dat deze jeugdcultuur gekenmerkt wordt door de vermenging van meerdere etnisch specifieke bestaanswijzen. Jongeren uit verschillende etnische groepen brengen elementen uit hun eigen cultuur (Marokkaans, Turks, Surinaams, Antilliaans etc.) in bij de onderlinge omgang met elkaar waarbij in een proces van selectieve overname sommige elementen geadopteerd worden door de jongerengroep. Duidelijk moet zijn dat ook autochtone jongeren deelnemen aan deze jeugdcultuur. Het multi-etnische karakter van deze subcultuur manifesteert zich pregnant in de straattaal die door de jongeren behorend tot deze jeugdcultuur wordt gebezigd. Met name Surinaams-Creoolse en (in mindere mate) Turkse, Marokkaanse en Antilliaanse woorden zijn in die straattaal opgenomen en vervangen in hoog tempo ABN-woorden.

Een Antilliaanse speler over straattaal:

"Ja, hoe kan ik het uitleggen. Je woont met verschillende mensen in de wijk en je leert woordjes van elkaar. Zo is het volgens mij ontstaan, maar ik kan je wel vertellen dat de meeste woordjes uit Amsterdam en Rotterdam komen. Daar wonen veel Surinamers en Surinaamse woordjes liggen ook lekkerder in de mond. Jongeren vinden het ook stoer als ze met andere woorden praten".

Deze respondent spreekt over woordjes die worden geadopteerd maar het is veel meer dan alleen dat: straattaal wijkt duidelijk af van het ABN (in de zin dat ze zelfs onverstaaanbaar kan zijn voor buitenstaanders). Daarom wordt zo'n straattaal door sommige trainers en leerkrachten als een zorgwekkend verschijnsel beschouwd. Dit is bijvoorbeeld het geval bij de trainer van NAAR DE TOP:

"Er wordt altijd zoveel geklaagd over dat Turken en Marokkanen teveel hun eigen taal spreken. Ik kan je vertellen dat veel meer jongeren dat doen. Sommige jongeren spreken wel Nederlands maar doen dat met veel buitenlandse woorden. Het kan natuurlijk niet zo zijn dat ze op een gegeven moment de Nederlandse woorden niet meer kennen. Ik treed er dan ook hard tegen op".

Een tweede kenmerk van deze interetnische jeugdcultuur is dat zij een zich afzetten tegen; een opponeren tegen de dominante cultuur impliceert. Dit is af te lezen aan de waarden en praktijken die de jeugdcultuur inhoudt, welke niet alleen afwijken van de dominante waarden en praktijken, maar ook uitdrukkelijk zo worden beargumenteerd. Nu is dit niet zo verwonderlijk aangezien haast alle subculturen – en dan moet ook gedacht worden aan de levenswijzen van de eerste generaties van de minderheden – zichzelf waarnemen en begrijpen als afwijkingen van de dominante Hollandse cultuur. Vanuit de dominante cultuur kan er echter sprake zijn van een positieve, negatieve of onverschillige houding ten opzichte van een subcultuur of elementen uit een subcultuur. Er is van positieve waardering voor een jeugdcultureel element sprake als het gaat om de jaarlijkse straatvoetbaltoernooien ("panna-knockout") in de grote steden waar met name allochtone jongeren hun voetbalkunsten vertonen. Ook positief gewaardeerd worden de breakdance-wedstrijden waar weliswaar afwijkende, maar tevens positief gewaardeerde danstijlen getoond worden aan het publiek. Een Marokkaanse speler van NAAR DE TOP A1 illustreert dit duidelijk:

"Ik speel wel veldvoetbal maar mijn grote liefde is straatvoetbal. Ik schrijf me altijd in voor "panna-knockout". Vaak laten ze die toernooien ook op tv zien en iedereen vindt dat mooi".

Er zijn echter ook gedragingen en opvattingen die gangbaar zijn in interetnische jeugdculturen, die sterke afkeuring ontmoeten vanuit de dominante cultuur. Denk bijvoorbeeld aan de voorliefde van veel multi-etnische jeugdgroepen voor agressieve rapmuziek waarin geweld en crimineel gedrag worden verheerlijkt. Na het verschrikkelijke schietincident januari 2004 op het Terracollege werd door menig politicus en criminoloog gewezen op de negatieve effecten op jongeren van het luisteren naar de muziek van de overleden rapper Tupac. Een ander element dat negatief zal wor-

den gewaardeerd is een opvatting die wij een aantal keren tijdens onze interviews met de spelers zijn tegengekomen. Een Antilliaanse speler merkt op:

"Nederland is hetzelfde als Amerika. Niemand gunt je wat en daarom moet je pakken wat je kan. Het is mooi dat rijke mensen zeggen dat je niet mag stelen, maar als je weinig geld hebt dan denk je daar anders over".

Wij vermoeden dat jongeren in de achterstandswijken beïnvloed raken door het denken dat gangbaar is in de Amerikaanse getto's. Deze wijze van denken kan een barrière vormen voor het contact met autochtonen, daar in deze denkwijze verzet tegen het blanke systeem een centraal element is.

Andere kenmerken van deze jeugdcultuur zoals de voorliefde voor Rapmuziek, R&B, straatvoetbal en breakdance zijn reeds genoemd.

Wij hebben getracht dit nieuwe fenomeen enigszins te omschrijven door elementen op te sommen die - op basis van interviews met spelers - deze interetnische jeugdcultuur lijken te karakteriseren. Vanuit het perspectief van de dominante Nederlandse cultuur zullen bepaalde elementen van deze subcultuur (vervanging ABN door straattaal en de ontwikkeling van agressieve, particularistische gedragingen) negatief gewaardeerd worden. Vanuit datzelfde perspectief zullen er ook elementen zijn (interetnisch contact, straatvoetbal, actieve besteding van vrije tijd) die positief gewaardeerd worden.

Verder vermoeden wij dat Surinaams-Creoolse en Marokkaanse jongeren meer deelnemen aan deze jeugdcultuur dan Turkse en Antilliaanse jongeren. Zoals eerder vermeld blijven de conclusies in deze paragraaf steken op het niveau van vermoedens als gevolg van de gebrekkige empirische onderbouwing. Wij hebben dan ook slechts getracht een eerste aanzet te geven tot het enigszins inzichtelijk maken van dit relatief onbekende fenomeen, maar duidelijk moet zijn dat dit (maatschappelijk en wetenschappelijk) zeer interessante fenomeen verder onderzocht dient te worden.

8.5 INTERETNISCHE VRIENDSCHAPPEN

Men verwacht veelal wonderen van sport op het gebied van interetnisch contact en integratie. Helaas moeten we dit beeld enigszins nuanceren. Tijdens onze onderzoek, bestaande uit interviews, gesprekken en observaties op voetbalclubs hebben we vooral gelet op de onderlinge contacten en vriendschappen die tussen de spelers van een elftal aanwezig zijn. Interviews met zowel

allochtone als autochtone leden leverden ons waardevolle informatie op over hun contacten met medespelers binnen en buiten de vereniging.

In de eerste plaats hebben we geconcludeerd dat het beeld dat allochtone en autochtone leden van elkaar hebben in de meeste gevallen positief is. De autochtone spelers hebben er geen moeite mee om te spelen in een elftal dat grotendeels bestaat uit allochtone jongeren. "Als ze normaal doen en het blijft gezellig in het team, vind ik het wel best," is een van de vele citaten die dit illustreren. We moeten hierbij niet vergeten dat deze jongeren deel uitmaken van de groep autochtonen die de voetbalclubs niet hebben verlaten na de grote toestroom van allochtone leden. Er heeft dus een zekere selectie plaatsgevonden van leden die door wilden voetballen met veel allochtonen in de teams. De bereidheid om bij de club te blijven had een enkele keer ook te maken met het feit dat de vader van de speler een functie in de club had, of een oud-lid was. Over de omgang met elkaar van allochtone en autochtone spelers in de vereniging kan gezegd worden dat deze bijna een voorafspiegeling is van een multi-culturele samenleving. Voor, tijdens en na de wedstrijden en trainingen gaan alle spelers met elkaar om. Er is sprake van zeer veel interetnisch contact. Van uitsluiting van allochtone versus autochtone spelers is nauwelijks sprake. We hebben tijdens onze observaties allochtonen nauwelijks hun eigen taal onderling horen praten. Ook de autochtone spelers klagen hier niet over. In gesprekken met allochtone spelers kregen wij te horen dat zij sowieso als vrienden onder elkaar bijna altijd Nederlands praten. Als men af en toe toch wel in de eigen taal spreekt, worden zij door de andere spelers op een humoristische wijze hierop aangesproken.

Dat allochtone en autochtone spelers binnen de vereniging goede contacten met elkaar hebben is positief te noemen. Het probleem is dat het contact in de meeste gevallen beperkt blijft tot enkel de clubsituatie. Daarbuiten hebben de jongeren andere vrienden uit de wijk of school waarmee zij omgaan. Dit zijn dan meestal vrienden van dezelfde etnische afkomst. Het is overigens niet zo dat de jongeren buiten het verenigingsleven helemaal geen contact met elkaar hebben. Maar echte 'afspreekvrienden' worden in de vereniging of het elftal niet gemaakt. Agnes Elling schrijft het volgende in Sociale integratie als legitimatie voor en effect van sportstimulering:

"Er wordt niet(door ons) ontkend dat sport een rol kan spelen in de totstandkoming en de opbouw van hechte vriendschappen en dat etnisch gemengd sporten de kans tot etnisch gemengde

vriendschappen vergroot. Het sportgebeuren is dus geen garantie om vrienden uit een andere etnische groep te leren kennen. Als men het dan over sportvrienden heeft blijken die bovendien minder intiem te zijn dan overige vrienden."

De overige vrienden blijken meestal personen te zijn die bekend zijn van de school of wijk. Zo hebben we meerdere gevallen van interetnische vriendschappen waargenomen die ook bestonden buiten de vereniging. Het betrof hier wel allemaal spelers die elkaar al vroeger van school kenden of bij elkaar in de wijk hadden gewoond. De een had de ander dan aangezet om te komen voetballen bij een bepaalde voetbalclub. Een goed voorbeeld hiervan is het A1 van GERICHT SAMENSPEL. Het grootste gedeelte van dit elftal bestaat uit spelers die al heel lang met elkaar bevriend zijn. Er wordt vaak samen afgesproken om bijvoorbeeld uit te gaan. Een ander voorbeeld is de vriendschap van een Turkse en Eritreese jongen. Ze kennen elkaar al vanaf de basisschool. "We zijn net broers van elkaar. We gaan samen uit en komen samen thuis. Hij is eigenlijk mijn enigste 'echte' goede vriend." Met deze woorden maakt hij duidelijk dat, interetnisch contact zeer goed mogelijk is in voetbalverenigingen, maar weer ligt de oorsprong van de vriendschap elders dan in de voetbalvereniging.

9

Bevordering van interetnische contacten

9.1 INLEIDING

In dit rapport hebben we verslag gedaan van onderzoek in de wijken Bouwlust en Schilderswijk naar de voorwaarden waaronder contact ontstaat op portieken en in voetbalverenigingen tussen personen van verschillende etnische herkomst. In dit hoofdstuk geven we aan welke aanknopingspunten de uitkomsten uit dit onderzoek volgens ons bieden aan beleidsvoerders om de interetnische contacten tussen bewoners in een buurt te bevorderen. Met beleidsvoerders bedoelen we dan organisaties en instellingen die door hun doen of laten van invloed zijn op het leven van bewoners in de buurt en op portieken. In concreto gaat het daarbij om woningbouwverenigingen, de politie, opbouwwerk, onderwijsinstellingen en allerlei diensten van de gemeente. Ook zelforganisaties van allochtonen kunnen een rol spelen. Aan hen besteden wij hieronder afzonderlijk aandacht.

De suggesties die we hier naar voren brengen zijn gebaseerd op onze interpretatie van het onderzoeksmateriaal; dit wil zeggen op een beoordeling van de onderzoeksuitkomsten in het licht van de ontwikkeling die wij in de concentratiewijken en de maatschappij zich zien voltrekken. Onze waardering of beoordeling van die ontwikkelingen wordt zoals dat ook bij andere personen het geval is, gekleurd door normatieve opvattingen die wij koesteren. Hieronder gaan we eerst in paragraaf 9.2 in op de ontwikkeling die wij in de concentratiewijken en grote steden voorzien en expliciteren we enkele van onze uitgangspunten relevant voor het onderwerp van de interetnische contacten. Daarna formuleren we praktische gevolgtrekkingen die uit onze onderzoeksbevindingen voortvloeien. Eerst gaan we in paragraaf 9.3 in op de noodzaak om stadsvernieuwing stapsgewijs en kleinschalig aan te pakken ten einde een

sociale neergang van een wijk te voorkomen. We hebben het dan over een preventieve aanpak die voorkomt dat sociale samenhang in een buurt vanaf een laag beginpunt opnieuw moet groeien. In paragraaf 9.4 formuleren we welke mogelijkheden er zijn voor diensten en instellingen om beter aan te sluiten bij de behoeften en initiatieven van portiekbewoners en de voortreksters die daar zijn te vinden. Ook wijzen we erop dat technische oplossingen voor geconstateerde problemen op portieken de kans op het stimuleren van contacten op een portiek onbenut laten. In paragraaf 9.5 doen we concrete suggesties voor projecten die kunnen worden opgezet om de behoefte aan interetnische contacten onder buurtbewoners te ondersteunen. We onderscheiden projecten op het niveau van de wijk en projecten die wijkniveau-overstijgend zijn.

Voordat we ingaan op de implicaties van ons onderzoek, maken we nog een opmerking over de betekenis die kerninstituties zoals school, arbeidsorganisaties en algemene voorzieningen waaronder buurthuizen hebben voor het ontstaan van interetnische contacten. In ons onderzoek hebben we gekeken naar interetnische contacten die min of meer spontaan of op individueel initiatief ontstaan. Wij hadden al het vermoeden dat die contacten niet makkelijk en snel groeien omdat in de vrijwillige sfeer mensen een sterke neiging hebben om te verkeren met personen uit de eigen etnische groep. Zo bleek in ons onderzoek dat zelfs in de context van een gemengde voetbalclub de omgang beperkt blijft tot samen voetballen en trainen. Dit op zich is al van grote betekenis omdat het bijdraagt aan onderling respect en aan de integratie van allochtonen. Het bleek echter dat de interetnische spelerscontacten meestal geen grotere intensiteit en reikwijdte ontwikkelden. Die kans is groter daar waar mensen van verschillende etnische herkomst dagelijks en gericht op een organisatiedoel met elkaar verkeren. Dit is te zien op scholen en in arbeidsorganisaties. We hoorden dit terug in onze interviews voor dit onderzoek. Volwassen allochtonen en autochtonen hadden interetnische contacten voornamelijk op het werk en jeugdigen voornamelijk op school. Zodra het bedrijf of de school als basis voor het contact wegvalt, verwatert in het merendeel van de gevallen het interetnische contact. Dit is een begrijpelijke en normale gang van zaken. Overeind blijft echter de constatering dat de genoemde instituten gunstige omstandigheden bieden voor het ontstaan van de kleine aantallen interetnische contacten die zich voordoen. Een implicatie hiervan is volgens ons dat de kansen op interetnische contacten voor bewoners van de steden en concentratiewijken kunnen worden bevorderd door zoveel mogelijk mensen te betrekken bij werk en

bij onderwijs. In paragraaf 9.5 formuleren we een paar projecten op het terrein van onderwijs en scholing die dit effect hebben.

9.2 DE UITGANGSSITUATIE VOOR INTERETNISCHE CONTACTEN

Kort duiden we de ontwikkeling aan die we verwachten in de grote steden (Veenman, 2002). In de drie grootste steden zal het aandeel van de allochtone bevolking verder blijven stijgen en de variëteit aan etniciteiten blijven groeien. Belangrijke oorzaken daarvoor zijn: het vertrek van autochtonen naar randgemeenten, de nog steeds relatief hogere geboortecijfers onder allochtone groepen, de instroom van partners uit het land van herkomst en de voortgaande toestroom van vluchtelingen en illegalen. De laatsten vestigen zich veelal in ongeveer dezelfde wijken als de legale immigranten. Het aandeel vluchtelingen blijft groeien omdat veel asielzoekers die een vluchtelingenstatus verwerven na een periode van wonen in een kleinere gemeente, toch naar een grote stad trekken. Het gevolg van een en ander zal zijn dat er steden ontstaan die 'zwart' en 'multi-etnisch' zijn te noemen; 'zwart' omdat in de meeste wijken een groot deel van de bevolking zal bestaan uit allochtonen; multi-etnisch omdat een groot aantal etniciteiten onder deze allochtone bevolking vertegenwoordigd zal zijn. De consequentie daarvan is dat de kans voor een allochtoon op contact binnen de buurt met een autochtoon verder zal afnemen. Daarentegen zal hij waarschijnlijk dagelijks in de wijk in aanraking komen met personen uit een reeks van andere allochtone groepen. De contacten tussen personen van de tweede generatie zullen makkelijker gaan verlopen doordat zij gezamenlijk zijn opgegroeid in de wijk en op school. De school immers kan een buitengewoon stimulerende werking hebben op het ontstaan van een gedeelde leefwereld onder jongeren van verschillende etnische komaf. De voortdurende toelating echter van nieuwkomers impliceert dat een matige beheersing van het Nederlands en culturele verschillen de interetnische contacten in de buurt zullen blijven belasten. Wel spannen de gemeenten zich nu al sterker dan in het verleden in om oudkomers en nieuwkomers via inburgeringscursussen te ondersteunen bij hun integratieproces in de Nederlandse samenleving (Integratie en inburgering in Rotterdam, 2003). Daarvan zullen gunstige effecten uitgaan ook op de interetnische contacten in de wijk. In dit onderzoek bijvoorbeeld bleek dat oudere Turkse en Marokkaanse vrouwen via cursussen Nederlands in buurthuizen en jongere vrouwen via dezelfde cursussen op de basisscholen van hun kinderen, hun contacten in de buurt uitbreiden en groeien in zelfvertrouwen.

De toon waarop in de media en de openbare discussie wordt gesproken over concentratiewijken en allochtonen is in de afgelopen jaren veel harder geworden. Dit ten gevolge van het optreden van Pim Fortuyn die thema's die al lang leefden onder bewoners in de grote steden, op de maatschappelijke en politieke agenda zette. Voorshands zijn het dus de media en politici die in hun mening zijn opgeschoven en niet de bewoners van de grote steden die eerder menen dat nu 'eindelijk gezegd mag worden wat zij allang vonden'. Het is echter denkbaar dat de gewijzigde toon in het publieke debat over de multi-etnische samenleving na verloop van tijd ook invloed gaat hebben op de houding van etnische groepen in de grote steden ten opzichte van elkaar. Zorgwekkend is met name de negatieve beeldvorming die aan het ontstaan is over de Islam en al langer bestaat over Antilliaanse en Marokkaanse jongeren. We zullen moeten afwachten of die negatieve beeldvorming de open bespreking en gezamenlijke aanpak van problemen vanuit de eigen kring zal stimuleren of daarentegen zal leiden tot versterking van separatie- in plaats van integratietenden. Wij zien tekenen van beide typen van reacties, maar zijn beducht dat bij het voortduren van de verharding in de maatschappelijke discussie de separatiereactie de overhand krijgt.

Zoals eerder in hoofdstuk 6 is geformuleerd zijn in de moderne samenleving contacten met mensen in de buurt en op het portiek niet van groot praktisch belang. Het is daarom mogelijk om betrekkelijk anoniem te wonen in een wijk. Wel lijken contacten met burens en buurtbewoners een emotionele functie te vervullen: zij dragen bij tot het gevoel van 'thuis zijn' op het portiek en in de buurt. Daarmee stimuleren ze een gevoel van veiligheid van de bewoner. In dit onderzoek is weer overduidelijk gebleken dat voor flatbewoners in concentratiewijken het contact tussen de burens heel belangrijk is ten einde een bevredigende gemeenschappelijke woonsituatie op de flat en in het trapportaal te realiseren. Door het ontbreken van gedeelde en als vanzelfsprekend ervaren normen omtrent samenwoning op een multi-etnisch portiek is het nodig dat de bewoners zulke normen alsnog op eigen kracht proberen te ontwikkelen. Meestal is onduidelijk op het portiek welke bewoner op een geaccepteerde wijze daarin het voortouw kan nemen. Deze rol is normaliter weggelegd voor de bewoners die al langer op het portiek wonen. Als die bewoners – meestal autochtone bewoners – mentaal al afstand aan het nemen zijn van de flat en de wijk, zullen zij deze rol laten liggen. Toch wordt een initiërende rol van hen vanwege de etnische hiërarchie, zo hebben wij betoogd, nog het makkelijkst geaccepteerd. Pas als sprake is van

een gedeelde zorg voor een schoon en veilig trapportaal en woonomgeving zullen andere vormen van wederkerige dienstverlening tussen burens en buurtgenoten ontstaan. We noemen: oppassen op elkaars kinderen; kinderen van en naar school brengen; bij vakantie oppassen op de woning, de post aannemen, kleine klussen met elkaar verrichten, uitwisselen van gereedschap, etc.

Een opvallend verschil tussen de wijken die wij bestudeerden is het verschil in niveau van overlast en criminaliteit dat in de Schilderswijk veel hoger is dan in Bouwlust. Dit hogere niveau van overlast en criminaliteit in de Schilderswijk in combinatie met de geringere sociale spankracht die sterk multi-etnische portieken kunnen opbrengen, roept de neiging op bij de bewoners in de Schilderswijk zich in de private sfeer achter de eigen deur terug te trekken. Bij allochtonen van de eerste generatie was die neiging altijd al aanwezig, maar wordt sterker met het toenemen van de leeftijd. Bij bejaarde autochtonen is het een reactie op overlast, criminaliteit en toenemende etnische devaluatie. De jongere allochtonen identificeren zich sterker met de wijk. Indien echter de beter opgeleiden onder hen wegtrekken naar randgemeenten en -wijken als zij een eigen gezin stichten, gaat een categorie die een overbruggende functie kan vervullen in de ontwikkeling van de buurtsamenhang verloren.

In dit onderzoek hebben we signalen gekregen van interesse, niet alleen onder de jongere generaties onder bewoners in de Schilderswijk en Bouwlust, maar ook onder oudere allochtone vrouwen, in meer contact met autochtonen. Dit blijkt uit hun verzuchtingen dat autochtonen met wie contact bestond, vertrokken zijn uit de wijk en andere tot wie toenadering wordt gezocht, afhoudend reageren. De behoefte is vaag en ongearticuleerd omdat ieder die deze uitsprekt zich in tweede instantie realiseert dat er een praktisch of gedeeld motief moet zijn voor het ontstaan van contact tussen hemzelf en autochtonen.

Wij hebben in deze studie gezien dat personen op het portiek en in de buurt die specifieke achtergrondkenmerken hebben, een rol lijken te kunnen spelen in het bevorderen van interetnische contacten. Bewoners die relatief veel vrije tijd hebben kunnen deze investeren in contacten op het portiek, in de buurt en op de voetbalvereniging. Deze vrije tijd hebben dikwijls oudere vrouwen en mannen beschikbaar. Het lijkt er echter op dat bij mannen vaak de sociale interesse afwezig is om een rol te spelen in het aangaan en ontwikkelen van nieuwe contacten in de vrijwillige sfeer. Omdat in een multi-etnische wijk voor het opbouwen van interetnische

contacten de beheersing van Nederlands een voorwaarde is en het initiatief vanwege de etnische hiërarchie makkelijker kan uitgaan van personen hoger in de hiërarchie, zijn het autochtone en Hindostaanse vrouwen die potentieel een overbruggende functie kunnen vervullen. Hun geschiktheid voor zo'n rol is groter naarmate zij beschikken over meer kennis omtrent de cultuur van andere etnische categorieën en een zekere betrokkenheid op allochtone medebewoners hebben. De aanwezigheid van deze kenmerken heeft dikwijls te maken met de eigen persoonlijke levensgeschiedenis.

De verantwoordelijkheid voor het opbouwen van buurtcontacten moet altijd liggen bij de personen die in de contacten betrokken zijn. In die zin is het niet mogelijk en wenselijk dat een derde partij van buitenaf contacten voor anderen organiseert. Initiatieven in buurtopbouw en dergelijke die van buiten- of bovenaf worden ontwikkeld lopen snel het gevaar te mislukken. Opbouwwerkers en beleidsvoerders weten dat. Hun probleem lijkt te zijn dat door de omvangrijke veranderingen in de etnische samenstelling van wijken als de Schilderswijk en Bouwlust brede, representatieve bewonersorganisaties en informele leiders op buurniveau zijn verdwenen. Dit betekent dat als zij een stimulerende rol willen vervullen in de ontwikkeling van buurtcontacten zij nieuwe wegen moeten bewandelen. Ze zijn verplicht zich te verdiepen in de verhoudingen tussen de bewoners op het laagste niveau van de portieken en straten. Op dat niveau moet gezocht worden naar mogelijkheden tot het ondersteunen van embryonale interetnische contacten. In een multi-etnische wijk immers lijkt veel meer dan elders ondersteuning van beginnende contacten mogelijk en gewenst ten einde op de lange duur de wijksamenhang te verbeteren. En meer wijksamenhang is een voorwaarde om het verloop in de wijk tegen te gaan. Het is onze overtuiging dat in multi-etnische wijken ondersteuning van de bewoners in hun aanzetten tot contact een belangrijke rol kan en moet spelen.

9.3 GROOTSCHALIGE STADVERNIUWING VERSCHEURT SOCIAAL WEEFSEL

Beleidsvoerders verkeren in de positie dat zij in directe zin niet of nauwelijks invloed kunnen uitoefenen op de omvang van de interetnische contacten in een buurt. We doelen dan niet alleen op

contacten van autochtonen met allochtonen, maar ook van allochtonen van verschillende etniciteiten met elkaar. Wel kunnen zij de voorwaarden waaronder bewoners in een buurt wonen en leven, beïnvloeden, maar ook dit maar in beperkte mate. Zo is het multi-etnisch karakter van de buurten die voor dit onderzoek de onderzoekslocaties vormden een gegeven dat alleen maar op de zeer lange termijn is te beïnvloeden. Lange tijd werd etnische concentratie als een quasi-natuurlijke ontwikkeling door beleidsvoerders geaccepteerd. Pas de laatste jaren worden pogingen gedaan om door middel van gevarieerd bouwen de sociaal-economische samenstelling van buurten te beïnvloeden. Waarschijnlijk is er alleen een kans van slagen voor deze strategie als tegelijk met het bouwen van duurder woningen in een concentratiewijk, het lukt om ook het imago van de desbetreffende wijk te verbeteren. Anders zullen de woningen onverkoopbaar en onverhuurbaar blijken. In feite is gevarieerd bouwen een poging een breuk te bewerkstelligen ten opzichte van een sterke trend in de moderne samenleving die juist inhoudt dat de verschillende sociaal-economische klassen (en daarmee momenteel ook de minderheden die merendeels tot de laagste klasse behoren) van elkaar gescheiden wonen. Als sociaal-economische segregatie de trend is in een samenleving waarin woningen en buurten een grote economische marktwaarde en sociale status vertegenwoordigen, dan zal duidelijk zijn dat sociale menging door gevarieerd bouwen een zware opgave is.

In dit onderzoek is bevestigd dat de buurt en burens voor hedendaagse mensen geen belangrijke identificatie-objecten vormen. Zij kiezen hun eigen contacten en behouden een zekere afstand ten opzichte van de meeste personen die als het ware toevallig in hun directe nabijheid leven. Dit neemt niet weg dat de buurt en burens als omgeving een belangrijke rol spelen in het welbevinden van bewoners. De uitkomsten uit leefbaarheidsonderzoek wijzen dit uit. Ons onderzoek maakt duidelijk dat het voor de aanpak van praktische problemen van samenleven op het portiek nodig is dat bewoners 'on speaking terms' zijn met elkaar. Onderlinge communicatie wordt echter moeilijk indien de burens elkaar niet of nauwelijks kennen. Elkaar leren kennen blijkt een behoorlijke tijd te vergen, zeker als burens – zoals de norm is – niet opzettelijk contact met elkaar zoeken. In concentratiewijken wordt de kennismaking nog verder bemoeilijkt doordat Nederlands als gemeenschappelijke taal niet door alle bewoners wordt gesproken, doordat het verloop onder de buurtbevolking groot is en de oriëntatie op de eigen etnische groep bij ouderen sterk is.

Het sociaal weefsel van het burenccontact en buurtgevoel groeit in wezen zeer langzaam en organisch. Het wordt verscheurd door omvangrijke verhuisbewegingen die op gang komen naar grote nieuwbouwwijken elders of door omvangrijke stadsvernieuwing in de buurt zelf. Stadsvernieuwing voor de zittende buurtbewoners slaagt zelden. Een groot deel van de bewoners trekt weg ten tijde van de stadsvernieuwing zodat een buurt met een sterk vernieuwde sociale compositie moet toegroeien naar een nieuw buurtleven. Als beleidsvoerders gunstiger voorwaarden zouden willen creëren voor de leefbaarheid van buurten zouden ze nieuwbouw en stadsvernieuwing consequent kleinschalig en dus stapsgewijs moeten aanpakken. Dit vergt niet alleen langetermijndenken en -handelen, maar vooral andere manieren van financieren en organiseren. Deze overwegingen leiden wel tot de conclusie dat het beïnvloeden van werkelijk belangrijke randvoorwaarden voor de leefbaarheid van een buurt een zeer langetermijnaanpak vergt. Hieronder willen we het verder hebben over zaken die ook op de kortere termijn zijn te ondernemen om de etnische contacten in een wijk positief te beïnvloeden.

9.4 VOORTREKSTERS, RESPONSIEVE DIENSTEN EN INTERETNISCHE CONTACTEN

In wijken die in een korte tijd een geweldige transformatie van de bevolkingssamenstelling hebben ondergaan, zijn er praktische beïnvloedingsmogelijkheden voor beleidsvoerders die lopen via het aanbod van goede, responsieve voorzieningen en het wegnemen van bronnen van overlast in de buurt. Wat dat betreft zijn projecten als het opknappen van het Oranjeplein, de introductie van Haagse Hopjes, het verschaffen van een hangplek aan zogenoemde 'hangjongeren', de bestrijding van overlast ten gevolge van criminaliteit heel belangrijk. Het lijkt ons dat bij al deze activiteiten gewichtig is dat ze niet vóór, maar mét de bewoners uit de buurt plaats vinden. De beleidsvoerders willen dit ook, maar lijken moeite te hebben met het vinden van contactpersonen en representatieve organisaties in de buurt. De gemeente Den Haag bijvoorbeeld moet constateren dat de aloude bewonersorganisaties ten gevolge van de instroom van allochtonen geen representatieve gremia meer zijn voor de gehele buurtbevolking. Er zitten namelijk nauwelijks allochtonen in. Mede daarom werkt Stichting De Boog (voor opbouwwerk) in de Schilderswijk aan een reeks van kleine, nieuwe projecten in een poging relaties tussen instellingen en bewoners opnieuw vanuit micro- of grassroots-niveau op te

bouwen. Dit lijkt ons een goede aanpak. Wat wij hieronder naar voren brengen, sluit daarop aan.

In dit onderzoek zijn we op sommige portieken gestuit op wat wij hebben genoemd *voortreksters*. We gebruiken hier bewust de vrouwelijke meervoudsvorm van dit woord. Zoals gezegd gaat het daarbij om vrouwen van middelbare leeftijd die geen zware verplichtingen meer hebben vanwege werk of gezin, bereid zijn tot interetnisch contact en een grote sociale vaardigheid en enige interculturele kennis bezitten. Hun etnische achtergrond is meestal die van autochtoon of Surinamer. Zij zetten zich op hun eigen portiek in voor onderling contact tussen burens en voor het oplossen van praktische problemen. Daarbij hebben ze regelmatig de hulp nodig van instellingen en diensten. Bijvoorbeeld vragen ze de politie om een bepaald adres in de gaten te houden vanwege overlast door drugsdealers. Ze verzoeken om de aanleg van een verkeersdrempel. Ze willen graag dat de woningbouwvereniging een bak in de hal zet waarin reclamefolders kunnen worden weggegooid, of klagen over de kwaliteit van het werk dat het ingehuurde schoonmaakbedrijf aflevert. Wat wij hebben waargenomen sluit aan bij wat anderen al eerder hebben vastgesteld. Van deze vrouwen gaat bindende kracht uit en sociaal initiatief tot oplossing van praktische en sociale problemen. Wij hoorden in onze interviews dat deze *voortreksters* meestal moeite moesten doen om instellingen te bereiken en tot medewerking te bewegen. Indien zij makkelijker medewerking verkrijgen waardoor hun sociaal initiatief tot een succes kan worden, zal dat aan de samenhang op het portiek ten goede komen.

Aan de kant van de instellingen en diensten moet een oplossing gevonden worden voor een paar vraagstukken willen zij zoals hiervoor aangeduid, ondersteunend en responsief kunnen functioneren. Het eerste vraagstuk is natuurlijk om vast te stellen wie de *voortreksters* zijn en wie individuele klagers. Nauw daarmee samenhangend speelt het vraagstuk van de informatie-uitwisseling tussen de instellingen en diensten. Over het laatste is het volgende te zeggen. Portiekbewoners die sociale initiatieven nemen, krijgen afhankelijk van het concrete doel dat ze nastreven te maken met uiteenlopende instellingen en diensten. De leefwereld van portiekbewoners is een ongedeelde leefwereld. Het zijn daarentegen de organisaties en instellingen die onderdeel uitmaken van het systeem of de georganiseerde wereld die aspecten onderscheiden in de leefwereld van bewoners waar zij als organisaties wel en niet van doen mee hebben. Het gevaar dat daaruit ontstaat, is dat voortreksters van het kastje naar de muur worden gestuurd. Verder

is een effect dat instellingen en diensten de leefwereld van de bewoners maar zeer gefragmenteerd en selectief waarnemen. Het zou goed zijn als diensten en instellingen hun informatie over afzonderlijke portieken en straten, bij elkaar brengen en bespreken wat ze kunnen doen om optimaal in te spelen op de wensen aan ondersteuning vanuit de buurtbewoners.

In de grote gemeenten zijn in de afgelopen decennia pogingen gedaan om de gemeente, wat wil zeggen de gemeentelijke diensten en instellingen in de wijken, dichterbij de bewoners te brengen. Dit begon in Rotterdam waar diensten in wijkbureaus hun eigen ambtelijke voorpost plaatsten idealiter met eigen discretionaire bevoegdheden en een eigen (deel)budget. In Rotterdam en Amsterdam werd deze ontwikkeling nog versterkt door de vorming van deelgemeenten respectievelijk stadsdelen. Echter, zelfs in een gemeente als Rotterdam werken de gemeentelijke diensten maar heel moeizaam met elkaar samen op het gemeentelijk niveau en zijn de ambtenaren in de deelgemeenten uitvoerders van beleid van diensten in plaats van ook schakels van beneden naar boven. Wij hebben de indruk dat de gemeente Den Haag achterligt in deze ontwikkeling van het brengen van de 'gemeente' naar de bewoners. Er zijn in de wijken in Den Haag buurtpunten, maar die lijken vooral een rol te spelen in het beheer van de openbare ruimte. Het zijn geen voorposten van de gemeentelijke diensten.

Wij hebben de indruk gekregen dat de woningbouwverenigingen via de beheerders die zij in de wijken hebben tamelijk precieze kennis bezitten omtrent de bewoners in de buurt en de problemen die hun samenleven bemoeilijken. We nemen aan dat iets soortgelijks geldt voor de politie. Zij zouden dan ook zeker moeten worden betrokken bij de boven omschreven uitwisseling van informatie over de toestand in straten en op portieken.

Het goede aan initiatieven van voortreksters is dat die in meer of mindere mate de steun hebben van de bewoners. Meestal echter krijgen diensten en instellingen te maken met individuele klagende bewoners. In die gevallen zullen ze zeker de neiging hebben om tamelijk bureaucratisch te reageren. Daarbij kunnen ze een standaardprocedure in het afhandelen van de klacht hanteren die niet echt een oplossing oplevert voor het achterliggende probleem. Om een voorbeeld te noemen het volgende. Een woningbouwvereniging zal indien de individuele bewoners zelf het portiek schoonmaken of laten maken, bij een individuele klacht over vervuiling tegenwoordig meestal reageren met een actie om de

schoonmaak tegen een verhoging van de servicekosten door een extern bedrijf te laten doen. Daartoe voert ze een verandering in de huurcontracten door. Dit kan een effectieve en efficiënte oplossing zijn als slechts organisatieproblemen aan de orde zijn. Echter als het probleem van vervuiling ontstaat door onduidelijkheid omtrent de samenleefregels op het portiek of door de aanwezigheid van een familie die veel rommel veroorzaakt, dan zal deze 'technische' oplossing een betere samenwoning en daardoor het ontstaan van interetnische contacten niet bevorderen. In eerste geval van onduidelijkheid omtrent portiekregels lijkt het veeleer nuttig dat de woningbouwvereniging portiekgesprekken op gang brengt om tot portiekregels te komen. In het tweede geval moet zij bereid zijn om de familie die rommel veroorzaakt, aan te spreken en als dit niet helpt elders een woning aan te bieden. Wij hebben de indruk dat nu al woningbouwverenigingen via de plaatsing van specifieke huurders een meer evenwichtige samenstelling van de bewonersgroep op een portiek proberen te bewerkstelligen. Al gaat dit in tegen de vrijheid die het woonverdelingsstelsel de huurder moet bieden, het voorkomt dat portieken in een neergaande beweging terechtkomen. Wij zijn van mening dat het goed zou zijn als woningbouwverenigingen meer wettelijke en financiële ruimte krijgen om bij de toewijzing van woningen een beleid te voeren gericht op het tegengaan van een groot verloop onder de bewoners op een portiek.

Bij het hiervoor genoemde probleem bleven we binnen de verantwoordelijkheidssfeer van de woningbouwvereniging. Het wordt heel anders als een individuele bewoner herhaaldelijk de politie benadert met klachten over geluidsoverlast op het portiek. De politie zal steeds nagaan of er reden is om op te treden en afhoudend reageren als het 'allemaal niet zo erg' is. Als de geluidsoverlast echter komt van een woning waar illegale huurders zitten, dan zou het goed zijn als de politie de woningbouwvereniging hierop attent maakt. Dit maakt nogmaals duidelijk dat meer uitwisseling van informatie tussen diensten en instellingen nodig is, opdat ondersteuning wordt gegeven bij het vinden van adequate oplossingen voor problemen die bewoners ervaren. Voor een specifieke categorie van problemen zijn oplossingen juist van buitenaf essentieel, ze onttrekken zich aan de controle van de bewoners. We doelen op overlast van drugs, criminaliteit en illegaliteit.

We willen nog een algemene opmerking maken omtrent subsidies van de gemeente aan bewonersorganisaties van buurtbewoners en zelforganisaties van allochtonen. Er is geen reden om bij voorbaat positief te reageren op initiatieven van bewonersorganisaties

en zelforganisaties om reden dat zij respectievelijk de buurtbevolking of een etnische categorie zeggen te vertegenwoordigen. De initiatieven waarvoor zij steun vragen zouden moeten worden beoordeeld op inhoudelijke gronden zoals hun bijdrage aan het op gang brengen van contacten tussen bewoners van verschillende komaf in de buurt en op het neerhalen van de scheidslijnen tussen etnische groepen. Toch zouden wij zelforganisaties niet bij voorbaat geheel van subsidies willen uitsluiten. In het hoofdstuk over de voetbalclubs hebben we erop gewezen het in Turkse en Marokkaanse kring kennelijk moeilijk is om verenigingen als vormen van zelfstandig en democratisch burgerinitiatief te ontwikkelen. Zelforganisaties die wel pogingen daartoe vertegenwoordigen, verdienen ons inziens daarom ondersteuning. Zulke zelforganisaties zijn waarschijnlijk herkenbaar aan hun pogingen om de leden te betrekken bij de formulering van het beleid en de uitvoering van de verenigingsactiviteiten. Bovendien zijn ze te herkennen aan het feit dat zij niet alleen activiteiten ondernemen voor de volwassen mannen, maar in hun activiteitenaanbod ook vrouwen en jongeren betrekken en de scheidslijnen tussen de jongeren en ouderen en mannen en vrouwen proberen te slechten.

9.5 PROJECTEN TER BEVORDERING VAN INTERETNISCH CONTACT

In deze paragraaf beschrijven we een aantal concrete projecten die kunnen worden opgezet om de interetnische contacten te stimuleren.

9.5.1 Projecten in concentratiewijken

Pro-actief werken aan portiekregels

Woningbouwverenigingen zouden een meer pro-actief in plaats van reactief beleid moeten voeren gericht op het ontwikkelen van portiekregels per portiek. In ons onderzoek hebben we gezien dat een woningbouwvereniging in portieken waar problemen zijn ontstaan in de samenwoning van bewoners zogenoemde portiekgesprekken op gang kan brengen. Deze gesprekken zijn er op gericht gedeelde regels omtrent samenwoning te laten opstellen door de bewoners. De woningbouwvereniging lijkt te reageren omdat de staat van onderhoud van de flat onder druk komt te staan en verloop met eventueel derving van huurinkomsten dreigt. Ons inziens is in multi-etische wijken waar een impliciete consensus omtrent regels voor samenwoning afwezig is en waar schroom bestaat on-

der buren om elkaar te benaderen, een meer pro-actieve benadering door de woningbouwvereniging en/of opbouwwerk gewenst. In eerste instantie gaat het er daarbij om dat de zittende en nieuwe buren worden gestimuleerd om heel rudimentair kennis met elkaar te maken en eenvoudige samenleefregels af te spreken. Zo mogelijk moet daarbij worden aangesloten bij en/of worden gestimuleerd dat een bewoner op het portiek zich ontwikkelt tot voortrekster. Dit is een aanpak die aansluit bij de experimenten met een stadsetiquette die in Rotterdam zijn geïnitieerd.

Naast de buurtbeheerder van de woningbouwvereniging een buurtmeester

De woningbouwverenigingen kennen functionarissen die als direct aanspreekpunt in de buurt aanwezig zijn namens de woningbouwvereniging: de buurtbeheerders. Zoals eerder gezegd beschikken die over veel informatie over de buurt, buurtbewoners en portiekbewoners. De nadruk van hun werk ligt nu op het beheer van de flats en de ruimte. Daarmee hebben zij al een zwaar takenpakket. Het is denkbaar dat met steun van de gemeente de functies van een straat- of buurtmeester wordt gecreëerd. Deze zou intensief moeten samenwerken met de buurtbeheerder. Zijn uitdrukkelijke taak is het om de contacten tussen de bewoners te stimuleren. Een van de eerste taken zou het in het vorige punt omschreven pro-actieve beleid gericht op het formuleren van portiekgeregels kunnen zijn.

Ervaringsdeskundigen die voetbalverenigingen ondersteunen bij diversiteitsbeleid

Grote gemeenten die een flink aantal gemengde voetbalverenigingen hebben zien ontstaan, zouden een aantal ervaringsdeskundigen beschikbaar moeten houden voor tijdelijke uittening aan de sportverenigingen ten einde deze te helpen bij het bevorderen van de participatie van allochtone leden in het verenigingsleven. Zoals in het hoofdstuk over de voetbalclubs is uiteengezet ontbreekt in de meeste clubs de kennis en de vaardigheid om de allochtonen tot een meer actieve participatie in de vereniging te brengen. Daartoe is het ook nodig dat het toelatingsbeleid, het contributiebeleid, het beleid ten aanzien spelersvervoer en de exploitatie van de kantine afzonderlijk en in onderlinge samenhang kritisch tegen het licht worden gehouden. De KNVB heeft over deze zaken in de loop van de jaren kennis opgebouwd die is neergeslagen in brochures. Ervaringsdeskundigen kunnen bewerkstelligen dat de kennis en ervaring van elders zichtbaar worden gemaakt aan bestuurders en verenigingen die zich realiseren dat een of andere vorm van participatie-activerend beleid nodig is. De ge-

meente zou de ervaringsdeskundige kunnen financieren omdat zij belang heeft bij het ontstaan van goed functionerende gemengde voetbalverenigingen. Deze kunnen namelijk bijdragen aan de ontwikkeling en het behoud van interetnische contacten tussen met name jongeren. Zo kan worden gestimuleerd dat allochtonen als ze ouder worden, toch in gemengde teams blijven spelen.

Stimuleren dat zelforganisaties sport- en recreatieve activiteiten voor kinderen en jeugdigen ondernemen

Onze indruk is dat zelforganisaties en moskee-verenigingen betrekkelijk weinig ondernemen om sportieve, culturele en recreatieve activiteiten aan te bieden aan allochtone kinderen en jeugdigen. Het probleem lijkt ook te zijn zoals we in het hoofdstuk over de voetbalverenigingen uitlegden dat in allochtone kring weinig ervaring bestaat met het organiseren en expliciet aanbieden van dit soort activiteiten vanuit een verenigingsverband. Het gevaar is aanwezig dat indien bestaande zelforganisaties en moskee-verenigingen zich op dit terrein begeven, zij niet het aanbod van activiteiten aan een zo breed mogelijk publiek nastreven, maar slechts de bediening van een eigen in precieze geloofstermen gedefinieerde achterban nastreven. Wij hopen dat allochtonen van de tweede generatie het op zich willen nemen om verenigingen te stichten die een aanbod realiseren als boven aangeduid op een brede multi-etnische basis. Daaraan is grote behoefte in multi-etnische wijken. De gemeente zou dergelijke initiatieven kunnen aanmoedigen ten einde de interetnische contacten te bevorderen.

9.5.2 Buurtoverstijgende projecten

Ondersteuning van de integratie van vluchtelingen door maatschappelijke stages en een regionale contactenbank

Onder vluchtelingen bestaat een grote behoefte aan contacten met autochtonen. Vluchtelingen die een woning aangeboden krijgen in een kleinere gemeente waar meestal veel autochtonen wonen, vinden dikwijls redelijk snel aansluiting bij de autochtone bewoners. Dit is zeker het geval als het om een vluchtelingengezin gaat met kinderen. Een vluchtelingengezin dat een woning krijgt toegewezen in een multi-etnische wijk, is daarentegen zeer sterk op zichzelf aangewezen. Minder dan andere nieuwkomers kunnen ze terugvallen op eigen etnische netwerken (Integratie en inburgering in Rotterdam, 2003). De verplichte inburgeringscursus voorziet in het leren van Nederlands, in maatschappij-oriëntatie en beroepsoriëntatie. De vluchtelingen krijgen echter niet zoals gezins-

vormers, vanuit hun directe omgeving ondersteuning bij het leren van Nederlands en bij contact met instanties. Daarom is het overwogen waard om met name voor vluchtelingen gekoppeld aan de inburgeringscursus maatschappelijke stages aan te bieden, zoals in Rotterdam het voornemen is.

Ook kan een vrijwillige organisatie (zoals de kerk) overwegen om via internet een bank te gaan onderhouden waarop autochtonen en allochtonen uit de regio zich inschrijven die bereid zijn tot bijvoorbeeld minimaal tweewekelijks contact met een persoon uit een vluchtelingengezin voor de duur van een jaar. Na dit jaar komt er in principe een einde aan dit contact, tenzij beide personen besluiten het contact voort te zetten. De koppeling tussen, zeg maar, *buddy* en vluchteling kan plaats vinden op basis van een bepaalde gemeenschappelijke interesse zoals muziek, natuur, koken, politieke en maatschappelijke interesse, etc. De gemeentelijke overheid of een ander subsidiefonds zou het opzetten en onderhouden van een dergelijke contactenbank kunnen faciliteren.

Allochtone mentoren voor bewoners van concentratiewijken

In Rotterdam bestaat er een project waarbij allochtone studenten van het hbo en wo als mentor worden gekoppeld aan allochtone leerlingen uit het voortgezet onderwijs. Deze studenten zijn voor de leerlingen zowel een informatiebron betreffende studeren en de keuze van voortgezet onderwijs, als – en dat is nog belangrijker – een rolmodel. Naar analogie van deze aanpak zouden ook allochtonen die niet (meer) in concentratiewijken wonen, als mentor gekoppeld kunnen worden aan allochtonen uit concentratiewijken. In het voortgezet onderwijs worden mentoren en leerlingen met een gelijke etnische achtergrond aan elkaar gekoppeld. Dit heeft inhoudelijke voordelen, maar ook interetnische koppels kunnen stimulerend zijn. Dit kan gebeuren doordat bepaalde landelijke verenigingen van allochtonen hiertoe het initiatief nemen. Ook in dit geval zou subsidiëring door overheid of andere fondsen een aanmoediging kunnen betekenen.

Koppeling van individuele Christenen aan individuele jonge Moslims

Het was al bekend (Phalet e.a., 2000) en uit dit onderzoek blijkt het nog een keer, dat voor een groot deel van de Marokkanen en Turken het Moslim-zijn uiterst belangrijk is. In de media wordt vooral een politieke Islam aan de orde gesteld die ongetwijfeld voorkomt, maar ver afstaat van de geloofsbeleving van het merendeel van de Moslims. Onder jonge Moslims is een meer kritische omgang met het eigen geloof aan het ontstaan en interesse in andere geloofsopvattingen. Mogelijk bestaat ook bij Christelijke jongeren

interesse in de Islam als cultuur en godsdienst. Het is daarom het overwegen waard om projecten aan te moedigen die bevorderen dat jonge Moslims en jonge Christenen zich aan elkaar laten koppelen. Waarom suggereren wij de koppeling van jongeren? Hoofdzakelijk omdat wij vrezen dat bij veel oudere Turken en Marokkanen een wat kritische en reflexieve omgang met het eigen geloof en de eigen cultuur, wat in zo'n contact wel gevraagd wordt, niet snel aanwezig zal zijn.

Koppeling van individuele autochtone en allochtone jongeren

Uit ons onderzoek blijkt dat er bij een deel van de allochtonen, met name van de jongere generaties (de anderhalve en de tweede generatie) een wens bestaat tot meer contact met autochtonen. Ook hier is het denkbaar om de mogelijkheid te creëren dat via een internetwebsite jonge autochtonen en allochtonen zich aanmelden voor contact met elkaar om een gemeenschappelijke interesse te delen. Er zijn natuurlijk al vele websites via welke discussies en contacten kunnen verlopen zonder acht te slaan op de etnische achtergrond. Het is het overwegen waard om te bezien of een website die uitdrukkelijk gericht is op contacten tussen autochtonen en allochtonen levensvatbaar is.

Literatuur

- Doorn, J.J.A. van (1955). *Wijk en stad reële integratiekaders? Prae-adviezen voor het congres over sociale samenhangen in nieuwe stadswijken 17 december 1955*. Amsterdam: Instituut voor Sociaal Onderzoek van het Nederlandse Volk, p.60-85.
- Bajnath en Van der Bout (2003). *Leefbaarheid in theorie en praktijk. Casestudie Oranjeplein*. Afstudeerscriptie Bouwmanagement en vastgoedbeheer, TU Delft.
- Berry, J.W. (2001). A psychology of immigration, in: *Journal of Social Issues*, vol. 57, no. 3, pp.615-631.
- Blokland-Potters, T. (1998): *Wat stadsbewoners bindt. Sociale relaties in een achterstandswijk*. Diss. Amsterdam, Kampen: Kok Angora.
- Bovenkerk, F., K. Bruin, L. Brunt en H. Wouters (1985). *Vreemd volk, gemengde gevoelens. Etnische verhoudingen in een grote stad*. Meppel : Boom
- Engbersen, G. (1990). *Publieke bijstandsgeheimen. Het ontstaan van een onderklasse in Nederland*. Diss. Leiden, Meppel: Van Gorcum.
- Dagevos, J. en R. Schellingerhout (2003). Sociaal-culturele integratie: contacten, cultuur en oriëntatie op de eigen groep, in: C.S. van Praag, F. van Dugteren, L.J. Herweijer en H.C. van der Wouden. *Rapportage Minderheden 2003*. Den Haag: SCP.
- Dagevos, J. (2004). Gescheiden werelden? De etnische signatuur van vrijetijdscontacten van minderheden. *Paper Sociaal Wetenschappelijke Studiedagen*. 22/23 april 2004.
- Distelbrink, M. en Th. Veld (2001). Sport, in: *Minderhedenmonitor 2000. Etnische minderheden in Rotterdam*. Rotterdam: ISEO/COS.
- Duivesteijn, J. en W. Verbei (1984). *Kijk op de Schilderswijk. Rijk geïllustreerde geschiedenis van Nederlands grootste volksbuurt, de Haagse Schilderswijk; ontstaan, bewoners, bouw en arbeid*. Den Haag: Kruseman.
- Duyvendak, J. W (1988). *Integratie door sport? Een onderzoek naar gemengde en ongemengde sportbeoefening van allochtonen en autochtonen*. Rotterdam: Bestuursdienst Rotterdam/ sociale vernieuwing.
- Duyvendak, J. W. en J. R. Veldboer (2001). *Meeting point*

- Nederland. Over samenlevingsopbouw, multiculturaliteit en sociale cohesie.* Amsterdam: Boom.
- Duyvendak, J. W. en L. Veldboer (2001). Integratie en de multiculturele samenleving. Over mengen, spreiden en ontmoeten. In: Duyvendak, J. W. en L. Veldboer (red.). *Meeting point Nederland. Over samenlevingsopbouw, multiculturaliteit en sociale cohesie.* Amsterdam: Boom.
- Elling, A. (2002). *'Ze zijn er (niet) op gebouwd'. In- en uitsluiting in de sport naar sekse en etniciteit.* Diss. Nijmegen, Nieuwegein: Arko Sports Media
- Entzinger, H. (2002). *Voorbij de multiculturele samenleving.* Oratie, Assen, Van Gorcum.
- Gemert, F. van (1998). *Ieder voor zich: kansen, cultuur en criminaliteit van Marokkaanse jongens.* Amsterdam: Spinhuis.
- Hendriks e.a. (2003). *Multi-etnische bewonersparticipatie in de Schilderswijk. Schone intenties, teleurstellende ervaringen en wenkende perspectieven.* Sectie Bestuurskunde, Universiteit Tilburg.
- Hoek, K. van den, M. Moens en T. Schepers (2003). *'Mythes en Mores' Intercultureel samenleven en de betekenis van bewonersinitiatieven.* Amsterdam: Stichting De Wijk.
- Hooghiemstra, E. (2003). *Trouwen over de grens. Achtergronden van partnerkeuze van Turken en Marokkanen in Nederland.* Den Haag: SCP.
- ISEO/COS (2004). *Integratie en inburgering in Rotterdam. Minderhedenmonitor 2003.* Rotterdam: ISEO/COS.
- Kleinmans, R., L. Veldboer en J.W. Duyvendak (2000). *Integratie door Differentiatie. Een onderzoek naar de effecten van gemengd bouwen.* Den Haag: VROM.
- Krouwel, A. en N. Boonstra. (2001). Etnische tweedeling in sport en vrijetijdsbesteding? in: J. W. Duyvendak (red.). *Meeting point Nederland. Over samenlevingsopbouw, multiculturaliteit en sociale cohesie.* Amsterdam: Boom.
- Laan Bouma, S. van der (2004). Sociaal-culturele integratie in Rotterdam, in: ISEO/COS, *Integratie en inburgering in Rotterdam. Minderhedenmonitor 2003.* Rotterdam: ISEO/COS.
- Meijs, Th. (2003). *Partnerkeuze, familie-aangelegenheid of een persoonlijke keuze? De veranderende kijk op het kiezen van een partner bij verschillende generaties Marokkanen.* Rotterdam: scriptie Sociologie.
- Mulder, E. (2001). *De zwijgende portieken van de Haagse Schilderswijk.* Amsterdam, Bulaacq.
- Noort, W. van (2003). Organisatieproblemen in het amateurvoetbal: Naar een theorie over organisatievernieuwing

- van verenigingen. *Sociologische Gids*, jrg. 50 (1): 52-70.
- Oerlemans, H. (1990). *Oude en nieuwe wijken. Een terugblik op de bouwexplosie in de jaren vijftig* (in Den Haag). Den Haag, Stichting Volkshuisvesting in de Kunst en Uitgeverij Sijthoff/Haagse Drukkerij.
- Pels, T. (2003). *Respect van twee kanten. Een studie over last van Marokkaanse jongeren*. Assen: Van Gorcum.
- Phalet, K., C. van Lotringen e.a. (2000). *Islam in de multiculturele samenleving. Opvattingen van jongeren in Rotterdam*. Utrecht, Ercomer.
- Praag, C. van (2003). Wederzijdse beeldvorming. In: C.S. van Praag, F. van Dugteren, L.J. Herweijer en H.C. van der Wouden (2003). *Rapportage Minderheden 2003*. Den Haag: SCP.
- Schuylt, C.J.M. (1995). *Filosofie van de sociale wetenschappen*. Utrecht: Tijdstroom.
- Singeling, J. J. F. (1995). Bijna alle scholieren doen in hun vrije tijd aan sport. *Kwartaalschrift onderwijsstatistiek*, jrg 2, nr.1, p.4-7.
- Staring, R. (2001). *Reizen onder regie. Het migratieproces van illegale Turken in Nederland*. Diss Rotterdam, Amsterdam: Spinhuis.
- Swaan, A. de (1988). *In Care of the State. Health Care, Education and Welfare in Europe and America* (ned. vert. Welzijn, onderwijs en gezondheidszorg in Europa en de V.S. in de nieuwe tijd). Cambridge, Polity Press.
- Veenman, J. (red.) (2002). *De toekomst in meervoud. Perspectief op multicultureel Nederland*. Assen, Van Gorcum.
- Veld, Th. (1983). *Arbeiderscultuur en onderwijs in Leiden-Noord. Een onderzoek naar de weerslag van de materiële levensomstandigheden van Leidse arbeiders en van hun levenswijzen op de waardering voor onderwijs*. Leiden: SIL.
- Veldboer, L. en R. Kleinhans (2001). De gemengde wijk. Living together apart. In: Duyvendak, J. W. en L. Veldboer (red.). *Meeting point Nederland. Over samenlevingsopbouw, multiculturaliteit en sociale cohesie*. Amsterdam: Boom.

Beleidsrapporten en brochures

- Dienst Stedelijke Ontwikkeling, gemeente Den Haag (1997). *Doorlichting Schilderswijk*.
- Dienst Stedelijke Ontwikkeling, gemeente Den Haag (2002). *Eindverslag Communautair Initiatief URBAN Den Haag Schilderswijk*.
- DSR (Dienst Sport en Recreatie Rotterdam) Bureau Onderzoek (2001).. *'De fitte(st) Sportvereniging' Evaluatieverslag*. februari

2001.

DSR (Dienst Sport en Recreatie Rotterdam) (1985). *Migranten op weg naar sport en recreatie*. Rotterdam.

Losa (1992a). *Allochtonen en sport*. Arnhem. 1992a

Losa (1992b), *De meest gestelde vragen .. over allochtonen en sport*.

Projectbureau GSB (2003), *Leefbaarheids- en Veiligheidsmonitor Den Haag 2002*. Bestuursdienst, Projectbureau Grotestedenbeleid, Gemeente Den Haag

Interetnische contacten op portieken en in voetbalclubs

Deze studie behandelt de contacten van bewoners van verschillende etnische herkomst met elkaar in twee zogenoemde concentratiewijken in Den Haag; in een wijk (de Schilderswijk) met bijna 90 procent en een (Bouwlust) met bijna 50 procent allochtonen. Onderzocht zijn de interetnische contacten van bewoners op multi-etnische portieken en van voetballers binnen vier gemengde voetbalverenigingen. Dit is gedaan via interviews en observaties. Nagegaan is hoe bewoners van uiteenlopende etnische herkomst en van de eerste en tweede generaties van elkaar verschillen in geneigdheid tot interetnisch contact en onder welke voorwaarden dit onderling contact ontstaat. De behoefte aan contact met de buren is zoals ook bij andere Nederlanders beperkt. Bij de eerste generatie Marokkanen en Turken is deze nog geringer door hun oriëntatie op de eigen etnische kring en de onvoldoende beheersing van het Nederlands. Op multi-etnische portieken echter is er meer noodzaak tot contact om kwesties rondom het samenwonen, zeker als er ook criminaliteit voorkomt in de woonomgeving, aan te pakken. Het zijn zogenoemde voortreksters die hierin een cruciale rol spelen.

In de gemengde voetbalclubs is met name in de jeugdelftallen het aandeel van allochtone spelers groot. De inbreng van hun ouders in spelersvervoer en in het kader van de clubs is klein. Op de oorzaken daarvan wordt ingegaan. Voor zover er ook buiten het elftal vriendschappelijke contacten bestaan tussen jongeren van verschillende etnische herkomst zijn die ontstaan in de buurt en op de school.

Foto omslag: ISEO